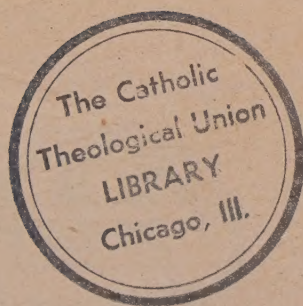

SUMMA PHILOSOPHIAE CHRISTIANAE

II

CRITICA

EDITIO 2^a ET 3^a EMENDATA

WITHDRAWN

AUCTORE

JOSEPHO DONAT S. J.

DR. THEOL. ET PROFESSORE IN UNIVERSITATE OENIPONTANA

142
D677cc

OENIPONTE

TYPIS ET SUMPTIBUS FELICIANI RAUCH

1915

Summa philosophiae christianae. Pars II. Critica. 2. editio.
Auctore J. Donat.

Imprimi potest.

Viennae, die 11. Decembris 1914.

J. B. Wimmer,
Praep. Prov. Austriae S. J.

Nr. 8715.

Imprimatur.

Brixinae, die 21. Decembris 1914.

Dr. Friedle, Vic. gen.

Index¹⁾

Introductio

	Pag.
Definitio et momentum Criticae	2
*Notae historicae — *Variae doctrinae	5
*Divisio — *Praenotiones de facultatibus cognoscitivis	8

Caput I

De manifesta intellectus aptitudine ad verum cognoscendum

Articulus I. Sitne de hac aptitudine dubitandum

§ 1. De scepticismo	11
<i>Thes. 1. Qui initio criticae seriam et universalem dubitationem de aptitudine intellectus ad res cognoscendas statuum, ad nullam certitudinem perveniunt, sed in scepticismo haerere debent</i>	
	11
<i>Thes. 2. Scepticismus, qui universale et serium dubium proficitur, num intellectu rem ullam certo cognoscere possimus, reiciendus est. Nam ut factum internum spectatus impossibilis est, ut doctrina vero consideratus contradictionem involvit et absurdus est, licet eius falsitas ipsis scepticis ostendi nequeat</i>	
	12
§ 2. De certitudine naturali	15
<i>Thes. 3. Etiam certitudo naturalis, quam mens sine reflexione scientifica habet, legitima certitudo esse potest eiusque</i>	

¹⁾ Materiae asterisco notatae in cursu breviori salva philosophiae substantia omitti possunt.

	Pag.
<i>reiectio admodum perniciosa est. Hinc non omnis certitudo ab inquisitione scientifica pendet, licet per eam multum perficiatur</i>	15
<i>Thes. 4. Neque valori certitudinis naturalis obstat, quod etiam circa veritates altiores versatur, vel quod homines rationem eius reddere saepe nequeunt</i>	19
Corollaria practica	21
<i>Thes. 5. Licet seria dubitatio perversa sit, dubitatio tamen methodica tum de aptitudine cognoscendi tum de aliis veritatibus merito adhibetur. Nequit tamen postulari, ut omnia demonstrantur</i>	23
Examen veritatum fidei	24
*§ 3. De systemate Cartesii	25
<i>*Thes. 6. Systema Cartesii de certitudinis fundamento neque spectato modo, quo proponitur, neque in se spectatum approbari potest</i>	25
Articulus II. Aptitudinis intellectus ad verum cognoscendum declaratio	
§ 1. De valore obiectivo idearum	29
<i>Thes. 7. Ideas mentis valorem obiectivum habere, serio dubitanti quidem demonstrari nequit, tamen in se plane evidens est neque sine absurda contradictione negari potest</i>	29
<i>*Thes. 8. Hinc constat, ideam intellectus esse similitudinem vel imaginem intentionalem obiecti ab ipsa independentis seu „signum, quo“ obiectum repraesentatur</i>	32
*Perfectio cognitionis — *Cognitio fit a cognoscente et cognito .	34
§ 2. De infallibilitate in iudicando	36
<i>Thes. 9. Intellectum in iudicando per se infallibilem esse, licet pariter serio dubitanti demonstrari nequeat, tamen plane evidens est neque sine absurda contradictione negari potest. Attamen intellectus fallibilis est per accidens</i>	36
*Conditio 1 ^a , principium 1 ^{um} , factum 1 ^{um}	39
Articulus III. De idealismo	40
Error principalis — Historia idealismi	41
<i>Thes. 10. Idealismus reiciendus est. Etenim ut factum spectatus impossibilis est, ut doctrina vero consideratus manifestas contradictiones includit et absurdus est, licet eius falsitas ipsis idealistis ostendi nequeat</i>	45

Caput II

De veritate et certitudine

	Pag.
Articulus I. De veritate	48
<i>Thes. 11. Veritas logica est conformitas cognitionis (seu adaequatio intellectus) cum re</i>	49
* <i>Thes. 12. Iudicium veritatem perfecto modo habet; sed etiam falsitatem habere potest. Apprehensio vero, quae nihil affirmat, neque veritatem neque falsitatem continere potest</i> . . .	52
*Quaedam apprehensiones veritatem participant	54
* <i>Thes. 13. Veritas gradus non admittit, quatenus omnem falsitatem excludit, eos autem admittit spectata conformitate. Item falsitas gradus admittit</i>	55
Articulus II. De errore et de probabilitate	
Status mentis in veritate assequenda	57
§ 1. De errore	58
§ 2. De opinione et probabilitate	59
* <i>Thes. 14. Propositio potest esse probabilis, etsi opposita sit etiam probabilis, immo probabilior; potest insuper intellectus opinando unam propositionem ut veram et simul oppositam ut probabilem tenere</i>	61
*Gradus probabilitatis	62
Articulus III. De certitudine	62
<i>Thes. 15. Certitudo est firmitas assensus in veritatem cum exclusione formidinis errandi. Attamen prudens tantum, non vero imprudens formido a certitudine excluditur</i>	62
Certitudo obiectiva — Divisio certitudinis	64
<i>Thes. 16. Certitudo assensus alia necessaria, alia libera est</i>	64
* <i>Iudicium et perspicientia — Perfecta et imperfecta claritas obiecti</i>	67
* <i>Thes. 17. Sola certitudo metaphysica est certitudo absoluta; tamen etiam certitudo physica et moralis sunt vera certitudo</i>	69
*Certitudo moralis late dicta	71
* <i>Thes. 18. Certitudo gradus admittit, non quidem spectata exclusione formidinis errandi, attamen spectata firmitate assensus</i>	72
Articulus IV. De criterio veritatis et motivo certitudinis	
§ 1. De evidentia obiectiva	73
<i>Thes. 19. Ultimum et universale criterium veritatis et motivum certitudinis est evidentia obiectiva</i>	74
Momentum criterii statuendi	76
*§ 2. De falsis criteriis	77

Caput III

De experientia

	Pag.
Fontes certitudinis	80
*Articulus I. De experientia interna	81
<i>*Thes. 20. Conscientia est medium per se infallibile, quo exsistentiam et discrimen affectionum nostrarum, praeterea propriae substantiae et speciatim corporis nostri exsistentiam cognoscimus.</i>	82
<i>*Conscientia animae — *Errores circa obiecta conscientiae</i>	84
<i>*Memoria intellectualis</i>	87
Articulus II. De experientia externa	
§ 1. De exsistentia mundi corporei	88
<i>Thes. 21. Sensus externi certo manifestant, extra nos exsistere res, quae sensationum causae sunt.</i>	88
<i>Thes. 22. Visus et tactus certitudinem praebent, exsistere extra nos corpora</i>	90
Perceptio determinatae magnitudinis, figurae, distantiae, motus vel quietis	94
<i>*De spatio et tempore (Quaestio criteriologica — psychologica)</i>	96
§ 2. De qualitatibus sensibilibus	101
<i>*Sententia asserens, colores et lucem formaliter esse extra sensationem</i>	103
<i>*Sententia asserens, colores et lucem causaliter tantum extra nos esse</i>	106

Caput IV

De cogitatione mentis

Articulus I. De triplici operatione mentis

§ 1. De ideis universalibus	110
<i>Thes. 23. Ideae universales ita valorem obiectivum habent, ut id, quod concipitur, in ordine rerum sit, non autem modus, quo concipitur. Hinc universale formaliter in mente est, sed cum fundamento in re</i>	114
<i>Thes. 24. Contra nominalismum et positivismum tenendum est, nos habere ideas universales ex vera abstractione ortas, quae abstractio totalis immerito a plerisque modernis reicitur</i>	117
<i>*Thes. 25. Adversus conceptualismi et ultrarealismi doctrinas tenendum est, ideas universales valorem obiectivum habere, sed non ita, ut universale formaliter a parte rei sit</i>	121
*§ 2. De principiis	122
*§ 3. De ratiocinatione	124
<i>*Thes. 26. Tum ratiocinium deductivum tum inductio fontes legitimi novarum cognitionum sunt</i>	125

	Pag.
Articulus II. De cognitione rerum supersensibilium	129
<i>Thes. 27. Licet in cogitando multum ab experientia pende-</i> <i>amus, tamen manifestum est, nos intellectu etiam veritates</i> <i>supersensibiles certo cognoscere posse</i>	129
Articulus III. De doctrinis falsis	
§ 1. De criticismo Kantiano	133
Systematis expositio	135
<i>Thes. 28. In systemate critico Kantii pleraque vel gratis vel</i> <i>sine ratione sufficienti statuuntur variaeque contradictiones</i> <i>continentur; idem systema ad plenum scepticismum ducit et</i> <i>germina gravissimorum aetatis nostrae errorum continet . .</i>	145
Reliquae partes philosophiae Kantianae	148
§ 2. De positivismo sive agnosticismo	149
Notae historicae — Magna nostrae aetatis haeresis	152
<i>Thes. 29. Positivismus sive agnosticismus certis veritatibus</i> <i>de humana cognitione adversatur, naturae humanae iniuriosus</i> <i>est, omnem scientiam delet sibi que contradicere cogitur . .</i>	155
§ 3. De subiectivismo	157
<i>Thes. 30. Subiectivismus, qui subiectum normam in cogitando</i> <i>constituit, naturam cognitionis et veritatis vitiat, fundamenta</i> <i>religionis et moralitatis labefactat et ad scepticismum et veri-</i> <i>tatis vilipensionem ducit</i>	158
§ 4. De fideismo sive immanentismo	161
<i>Thes. 31. Fideismus sive immanentismus, qui docet, veritates</i> <i>supersensibiles et maxime religiosas non intellectu, sed „fide“</i> <i>ex subiecti indigentia proveniente teneri reiiciendus est, licet</i> <i>aliqua veritatis semina, attamen in errores transmutata, con-</i> <i>tineat</i>	165
§ 5. De pragmatismo	168
<i>Thes. 32. Pragmatismus naturae veritatis graviter adversatur</i> <i>et dignitatem veritatis religiosae ac moralis in grave periculum</i> <i>inducit et destruit, licet aliqua veritatis semina contineat . .</i>	170
§ 6. De relativismo	172
<i>Thes. 33. Absurdum est dicere, non existere veritatem ab-</i> <i>solutam, sed tantum relativam</i>	175
Evolutio mentis humanae — Progressus intellectualis	176
§ 7. De modernismo	177
<i>Thes. 34. Modernismus spectatis fundamentis suis philoso-</i> <i>phicis est moderni agnosticismi et immanentismi copulatio, ideo</i> <i>simili ratione ac illi naturae cognitionis, religiosae praesertim,</i> <i>adversatur et religioni perniciem infert</i>	180

Caput V

De fide et testimonio

	Pag.
Articulus I. De testimonio historico	183
Notae de methodologia historica	184
<i>Thes. 35. Testimonium historicum orale immediatum sub quibusdam condicionibus certitudinem gignit</i>	184
<i>Thes. 36. Etiam testimonium mediatum orale sub quibusdam condicionibus certitudinem gignit</i>	186
<i>Thes. 37. Pariter testimonium scriptum sub quibusdam condicionibus certitudinem praebet</i>	187
Interpretatio	190
Articulus II. De testimonio humano doctrinali	
I. De testimonio sapientium	190
II. De consensu generis humani	191
<i>Thes. 38. Consensus generis humani sub quibusdam condicionibus certum veritatis testimonium est</i>	191
Articulus III. De fide divina	193
<i>Thes. 39. Fidei obligatio non contraria, sed admodum consentanea est iuribus rectaeque libertati mentis humanae</i>	194
<i>Thes. 40. Libertas cogitandi et scientiae ita accepta, ut a modernis eius defensoribus intellegi solet, cum natura intellectus et veritatis pugnat et, coniuncta praesertim cum libertate docendi et scribendi, valde perniciosa est</i>	197
Obiectivismus catholicus	204

Introductio

Homines cognitionem rerum, quales in se sunt, eam- 1
que quam perfectissimam intenso prosequuntur conatu, tum
ob fines practicos, ut nempe necessariis vitae usibus pro-
videant et ordinis morales religiosique leges cognoscant,
tum ideo, quia ipsa rerum cognitione delectantur. Id tum
continuae pueruli quaestiones tum multo magis hominum
adultorum scientiarum cultus ostendunt.

Et primum quidem homines *experientia*, tum interna
conscientiae tum maxime externa sensuum, immediate re-
rum phaenomena experiuntur et persuasum sibi habent,
ea realia extra cognitionem exsistere. *Intellectu* inde ad in-
vestiganda phaenomenorum permanentia subiecta corporalia
et spiritualia eorumque essentias ac proprietates, ad cogno-
scendas veritates generales metaphysicas, morales, religiosas
atque ad investigandum omnium rerum principium progre-
diuntur. In quibus denique tertio cognitionum fonte, *fide*
nimirum humana et divina, iuvantur. Eas cognitiones ho-
mines tum vulgari modo sibi acquirunt tum scientificè ex-
colunt et in systemata redigunt.

Porro in his omnibus, nisi studiosa reflexio impediat, 2
naturali certitudine hominibus persuasum est, se suis facul-
tatibus cognoscitivis ad veras rerum, quales in se sunt,
notitias pervenire posse. Atque id recte quidem; et in hac
cognoscendi facultate praecipua humanae naturae gloria con-
sistit. „Cognoscendo [enim] omnia intellectus quodammodo
fit omnia . . Hinc est, ut homo praecipue per intellectum
sit microcosmus, quia, quot species rerum sunt in mundo,

tot possunt poni intentionaliter in intellectu; etiam imago fit Dei, quia sicut Deus est pelagus omnis . . perfectionis, in quo primo est omnis perfectio, sic intellectus est pelagus secundarium, in quod a Deo confluunt omnes perfectiones obiectorum et rerum.¹⁾

3 Sed haec vulgaris certitudo et fiducia, quam natura duce facultatibus cognoscendi adhibemus, nondum coniuncta est cum reflexa et *scientifica cognitione* fundamenti, cui ininitur, quo iure nimirum istam fiduciam habeamus; neque satis perspiciuntur varia cognitionum indoles, limites, cautiones, quae in earum usu adhibendae sunt. Praeterea quando mens humana altiores scientias sectatur, continuo magnam imbecillitatem experitur, quo fit, ut nonnisi cum labore progrediatur, multos committat errores, in omnibus quaestionibus maximam videat opinionum varietatem. Sic sponte fit, ut mens ad quaestionem reflexa cognitione agitandam convertatur, num et intra quosnam limites facultates cognoscitivae veritatem cum certitudine invenire valeant. Quae quaestiones historia teste etiam antiquis temporibus motae sunt idque ita, ut continua vicissitudine sicut lux et umbra invicem exciperent hinc strenui mentis conatus ad veritatem assequendam et ad systemata vere philosophica statuenda (Plato, Aristoteles, scholastici), illinc sceptica consilia tum antiquo tum recenti tempore.

4 **Definitio et momentum Criticae.** 1. Disciplina, quae hanc philosophicam in facultates cognoscitivas inquisitionem instituit, Critica (noetica, logica materialis, Erkenntnistheorie, critériologie, idiologie) vocatur. *Nomen* „critica“ originem petit a titulo operis: „Critica rationis purae“ (Kritik der reinen Vernunft 1781), in quo Kant in aptitudinem rationis ad veritatem assequendam inquirat. Critica *definiri* potest ‚scientia de veritate cognitionis‘ seu paulo fusius ‚disciplina philosophica, quae verae certaeque cognitionis possibilitatem et existentiam, fontes, criteria, limites inquirat‘. Scrutatur enim, sitne intellectus ad res ipsas, quales in se

¹⁾ Silo. Maurus, Quaest. philos. I q. 4.

sunt, cognoscendas aptus et quae sit veritatis et certitudinis natura; deinde inquit, quatenus cognitiones per experientiam, per cogitationem mentis, per testimonium alienum tuto assequi possimus et quae sit horum generum cognitionis mutua relatio et quatenus sint cognitionis humanae limites.

2. *Differt igitur critica a logica seu dialectica.* Etenim 5 logica solum de formali rectitudine cognitionum seu de earum conformitate cum legibus cogitandi agit, sed data opera non inquit, sintne etiam rebus conformes seu verae rerum ipsarum cognitiones, an vero mentis tantum subiectivae fictiones. Attamen ambae scientiae arcte cohaerent et a multis in unum „Logicae“ corpus coniunguntur; alii vero, has scientias magis separantes, nomen logicae soli dialecticae reservant.

Differt porro critica a metaphysica. Agit quidem etiam 6 critica de supremis conceptibus et principiis, sed non eo modo, quo metaphysica. Metaphysica enim, supposito conceptuum et principiorum valore obiectivo, imprimis id, quod enuntiant, considerat; critica vero eorum valorem obiectivum explicandum et demonstrandum suscipit. V. g. metaphysica de pulchro, tempore, spatio, substantia, fine, de principio causalitatis ita agit, ut internam harum notionum et principiorum comprehensionem et vim investiget; sed haec esse notiones obiectivas ac veritates, non vero figmenta mentis, metaphysica potius supponit esse demonstratum in critica, quam data opera probat; licet ipsa etiam nonnunquam integritatis causa tales quaestiones suis tractationibus immisceat.

Differt denique critica a psychologica cognitionis tractatione, quippe cuius non est, cognitionum veritatem, sed potius naturam internam, originem, successionem etc. investigare.

Multis philosophis huius aetatis, quippe qui principiis idealismi 7 irretiti sunt, cognitiones fere tantum actiones subiectivae et phaenomena psychologica, parum autem repraesentationes ordinis obiectivi sunt; ideoque doctrinam cognitionis a psychologia discernere fere nesci-

unt, sed, sicut etiam logicam, pro *parte psychologiae* vel mera eius applicatione habent, immo omnes fere quaestiones philosophicas, religiosas, morales, aestheticas in problemata psychologica convertunt (*Psychologismus*).¹⁾

Propter similem defectum firmae persuasionis de realitate ordinis obiectivi fit, ut critica non raro *cum metaphysica confundatur* seu potius metaphysica in criticam convertatur. Nonnunquam quidem etiam metaphysica distinctius explicare debet, qua ratione quosdam conceptus, velut substantiae, causae, spatii, temporis, legitime formemus; nihilominus utriusque scientiae discrimen manifestum est.

8 3. Ex his colligitur, criticam eatenus *primam scientiam* esse, quatenus de ipsa sciendi facultate tractet. Sicut apologetica theologiae fundamentum praebet fontes eius explicando, ita critica omnibus scientiis *fundamentum sternit et tuetur*. Sic mathematica, nisi scientia imaginaria evadat, realitatem dimensionum et numerorum et varia principia metaphysica supponere debet. Scientiae vero empiricae, quae de natura anorganica, de plantis, de vita psychica, de historia, de linguis agunt, nituntur in veracitate experientiae, in rerum et conceptuum (causae, materiae, virium animae) realitate, in veritate multorum principiorum, quibus continuo utuntur; eadem scientiae aetate recentissima veneno scepticismi ex philosophia hausto infici coeperunt. Praesertim vero ob grassantem agnosticismi et subiectivismi morbum philosophia (metaphysica), apologia et theologia, vita religiosa et moralis nostra aetate opus habent, ut critica mentis aptitudinem ad obiectivam, praesertim supersensibilem veritatem cognoscendam tueatur.

9 4. Inde huius scientiae *momentum* elucet. Cum enim de scientiarum et totius vitae humanae fundamento agat, errores, qui in ea committuntur, tristissimos et late patentes fructus gignere et rectam mundi vitaeque scientiam penitus depravare solent. Non est dubium, quin perniciosissimi errores moderni et aegritudines recentioris culturae intellectualis ex falsis principiis de natura et potestate cognitionis humanae oriantur. Nam neglectio illa vel contemptus veritatum supersensibilium, funesta illa separatio religionis

¹⁾ Confer *Logicam*² n. 47 ss.

ab intellegentia, effrenis in cogitando licentia, illa sceptica aetatis mens non aliunde originem petunt nisi ex falsis opinionibus de humana cognitione.

***Notae historicae.** Primum philosophi Graeci quae- 10*
stiones criteriologicas moverunt. Contra Sophistas *Socrates* iura rationis defendit. *Plato* († 347 a. Ch.) magnopere cognitionem intellectualem celebravit. Aptius cogitationem mentis cum sensuum experientia *Aristoteles* († 322 a. Ch.) coniunxit. Post quos Stoici et Epicurus in quendam *sensualismum*, alii in *scepticismum* inciderunt; e contrario Neoplatonici immo-
derato *theosophismo* addicti erant.

Aetate christiana inter alia praecipue quaestio de rela- 11*
tione inter fidem et scientiam movebatur. Post SS. Patres doctores *scholastici* systematicam quidem et completam cognitionis doctrinam non statuerunt, attamen sparsim in logica, metaphysica, theologia vera principia de scientia et fide, de veritate ac certitudine, de universalibus, de relatione inter sensum et intellectum proponunt, quae ubique firmam eorum in veracitatem facultatum fiduciam ostendunt. Qua firma confidentia effectum est, ut tam magnificum humanae scientiae artificium exstruerent.

Haec igitur „maxima est accusatio, quae adversus philosophiam antiquae aetatis [scholasticam] proferri solet. Dicitur de sciendi condicionibus ac limitibus rationem non reddidisse ideoque non solum firmo caruisse fundamento, sed etiam propter eius defectum a veritate aberrasse“. Attamen philosophi moderni „supponere debuerunt, illos philosophos magnos, qui antiquo tempore philosophiam tantopere promoverant, rectis sententiis de principiis speculationis ductos fuisse. Intellegere debuerunt, sui muneris quidem esse, quae praesto erant, perficere, non autem ex primis fundamentis novum aedificium construere . . . Tunc etiam in philosophia in firmo mansissemus fundamento“.¹⁾)

¹⁾ *Kleutgen*: Das nun ist „die hauptsächlichste Anklage, welche man wider die Philosophie der Vorzeit zu erheben pflegt. . Sie soll es versäumt haben, sich über die Bedingungen und Grenzen alles Wissens

*12 Sed *nominalismus*, qui saec. 14. invalescebat et valorem obiectivum idearum universalium negabat, multorum animos dubiis scepticis inficiebat et recentem praeparabat subiectivismum. Simul terrae transmarinae inventio, commercii inde et divitiarum augmenta, scientiarum naturalium progressus, maxime vero studium renascens et immoderata veneratio antiquitatis animos a pristinis moribus studiisque abstrahebant atque plenam vitae socialis, mentium et cogitationum mutationem in orbem occidentalem inducebant. Quae mutatio eo facilius accidit, quo citius et latius typi inventi ideas novas spargebant. Hinc veterum traditionum contemptus et desiderium non tantum vitae socialis modificandae, sed etiam novi aedificii philosophiae construendi ortum est.

*13 Id variis primum conatibus apparuit, donec *Cartesius* († 1650) in Gallia, *Baco* († 1626) et *Locke* († 1704) in Anglia nova reformatae philosophiae fundamenta posuerunt, incipientes, id quod consilio consentaneum erat, ab inquirenda mentis humanae indole, num aliquid et quidnam cognoscere possit. *Cartesius* recentis idealismi et subiectivismi semina sparsit. In Anglia empirismus natus est, cui postmodum positivismi nomen inditum est; praecipuus eius auctor fuit *Locke*, e cuius asseclis *Berkeley* († 1753) ad idealismum, *Hume* († 1776) vero usque ad scepticismum progressi sunt. Utrumque idealismi et empirismi errorem *Kant* († 1804) in criticismo suo coniunxit. *Kant* aliquamdiu e scena recesserat; sed ex aliquot decenniis

Rechenschaft zu geben, und darum nicht nur einer festen Grundlage entbehrt haben, sondern auch durch den Mangel derselben, ohne zu gewahren, auf Irrwege geleitet worden sein“. Aber die neueren Philosophen „mußten voraussetzen, daß jene großen Denker, welche in der Vergangenheit die philosophische Erkenntnis so weit gefördert hatten, von richtigen Ansichten über die Prinzipien der Spekulation geleitet waren. . Sie hätten einsehen müssen, daß es wohl ihre Aufgabe sein könne, das Bestehende auszubauen und zu vervollkommen, aber nicht ein von der ersten Grundlage an neues Gebäude aufzuführen. . Wir würden auch dann in der Philosophie auf festem Boden geblieben sein“. Philosophie der Vorzeit² (1878) n. 12, 10.

non tantum philosophi et theologi protestantici, sed etiam scientiarum naturalium cultores passim ad eius principia critica revertuntur.

Huic evolutioni philosophiae modernae *protestantismus* multum favit, qui, utpote philosophiae christianae et auctoritatis inimicus, principium liberae inquisitionis (freie Forschung) proclamavit et subiectivismum in theologiam primum et res religiosas, tunc etiam in philosophiam invexit.

***Variae doctrinae.** Quod praesentem aetatem attinet, 14* duplex potissimum in nostra re agitur quaestio:

1^a *quaestio* est, utrum intellectus et sensus res, quales in se sunt, cognoscant necne. Sub hoc respectu inter se opponuntur *realismus*, qui affirmat, et *idealismus* (subiectivismus, phaenomenalismus), qui id negat. Cum idealismo *subiectivismus* cohaeret, qui intellegere non vult, cognitiones ad obiecta a nobis distincta referri et ab iis debere regi, sed profitetur, subiectum ipsum cogitans sibi normam cognitionis esse ideoque etiam plena in cogitando libertate frui.

2^a *quaestio* est, quinam sint cognitionum fontes, utrum sola experientia (Erfahrung) an sola mentis cogitatio (Denken) an vero utraque coniuncta. Sub hoc respectu inter se opponuntur: a) *positivismus* (*agnosticismus*) solam experientiam fontem certae cognitionis habet, qui error vehementer nunc mentes inficit; b) *intellectualismus* (seu rationalismus) mentis cogitationem et formas ei innatas unicuique veritatis fontem agnoscit; intellectualismus cum subiectivismo sociari solet; c) vera denique *doctrina scholastica* experientiam cum cogitatione apte coniungit.

3. Si generatim fiducia spectatur, quae cognitionibus 15* nostris tribuitur, distingui solet *dogmatismus*, qui sine examine omnibus cognitionis generibus fidit; *scepticismus*, qui de veritate desperat; *criticismus*, qui de veracitate et limitibus cognitionis examen instituit. Si hoc examen recte instituitur, criticismus sanus habetur, qui omnino sequendus est; attamen reiciendus est criticismus Kantianus, quippe qui haud multum a scepticismo differt.

Horum systematum falsorum refutationes systematicae cognitionis tractationi suis locis inseremus.

*16 ***Divisio.** Materiam tractandam ita dividemus, ut primum de manifesta intellectus aptitudine ad verum cognoscendum agamus, exponentes, quomodo de hac aptitudine recte ratio reddatur. Postquam sic indoles cognitionis explicata fuerit, rectos veritatis et certitudinis notiones exponemus. Deinde de tribus certitudinis fontibus agemus, ex quibus veras certasque cognitiones haurimus, primum de experientia, deinde de cogitatione mentis, refutantes simul praecipuos errores modernos de cognitione intellectuali, denique de fide agemus.

*17 ***Praenotiones de facultatibus cognoscitivis.** Facultates cognoscitivae, quibus homo ad veritatem prosequendam instructus est, duplicis sunt generis. Facultas sublimior, ad veritatem ipsam perspicendam et possidendam destinata, intellectus est, cui sensus famulatum praestat. Singularum facultatum aliquam notitiam praemittere iuvat; accuratorem psychologia praebet.

I. **Sensus** sunt facultates cognoscitivae organicae, quippe quae organis corporalibus anima vivificatis, non vero animae soli inhaerent; clare enim percipimus, e. g. perceptionem sensitivam muscularem vel dolorem per partem corporis diffundi. Sensus dividuntur in perceptivos et reproductivos.

a) *Sensus perceptivi* sunt illi, quorum actus perceptiones sunt (Empfindungen, Wahrnehmungen, perceptions); qui igitur obiecta, excitatione ab iis accepta, percipiunt (vident, audiunt etc.). Ad eos pertinent notissimi quinque sensus *externi*, praeterea aliqui sensus interiores, qui affectionibus corporis percipiendis inserviunt, videl. *sensus temperaturae*, *sensus musculorum*, *sensus vitalis*, quibus calorem et frigus, contractiones expansionesve organorum motoriorum, convenientes et inconvenientes corporis dispositiones dolore, fame etc. percipimus, denique *sensus communis* in cerebro residens, qui ipsas perceptiones aliorum sensuum

simul cum eorum obiectis percipit. Perceptiones igitur horum sensuum oriuntur, quatenus obiecta percipienda in organis sensoriis impressionem faciunt, velut in oculo per aetheris, in aure per aeris vibrationes, quibus excitationibus facultates ad sensationes eliciendas determinantur; sensatio ipsa ab excitatione, quippe quam sequitur, diversa est.

b) *Sensus reproductivi*, nulla nova ab obiectis determinatione accepta, perceptiones aliquando habitas iterum reproducunt ex vestigiis, quae perceptiones praeteritae in cerebro reliquerant. Tales sensus sunt *phantasia* et *memoria sensitiva*: memoria praeterita ut praeterita recognoscit, phantasia ea simpliciter imaginando iterum repraesentat.

Veteres scholastici cum Aristotele distinguere solent *sensus externos*, qui in externis corporis partibus sunt, et *internos* (reliquos omnes praeter quinque externos), qui nimirum vel solum vel etiam in internis partibus insunt.

Sensibus tantum *obiecta* materialia et concreta percipere et repraesentare possumus, scil. proprietates et qualitates corporum individuales, quales in organa agunt, certas corporum figuras, colores, sonos, corporis nostri affectiones, non vero obiecta spiritualia vel abstracta.

II. **Intellectus** sive ratio est facultas cognoscendi sublimior, quae non tantum materialia et individualia, sed supersensibilia etiam et abstracta cognoscit, non solum apprehensiones, sed etiam iudicia et ratiocinia elicit, essentias rerum apprehendit, nova, remota et futura perspicit, scientias colit. Ex quo sublimiore modo cognoscendi psychologia demonstrat, intellectum facultatem spiritualem a sensu essentialiter diversam esse. Pro variis actibus, quos elicit, intellectus varia nomina habet. Vocatur *conscientia*, quatenus actus internos subiecti proprii percipit; *memoria*, quatenus cognitiones habitas conservat (Gedächtnis) et praeterita ut praeterita recognoscit (reminiscentia, Erinnerungsvermögen); *intellegentia*, quatenus ideas et ex ideis iudicia immediata elicit; *ratio* denique, quatenus ratiocinia instituit.

Caput I

De manifesta intellectus aptitudine ad verum cognoscendum

Articulus I

Sitne de hac aptitudine dubitandum

19 Supposito discrimine inter intellectum et sensum (confer n. 17 s.) intellectus nunc id agere debet, ut suum ipsius et sensus aptitudinem ad res cognoscendas investiget; aliud enim medium in hoc examine instituendo non habemus, nisi intellectum ipsum. Sed hinc statim difficultas oritur, quo iure intellectus, de cuius ad cognoscendum aptitudine demum examen instituitur, iam ad cognitionem et ipsum hoc examen adhibeatur. In qua quaestione duplici via procedi potest:

1° Potest quis ad inquisitionem istam *cum dubio serio* accedere, sitne intellectus aptus, ut res cognoscat, quales in se sunt. Animadvertit utique, intellectum cum evidentia exhibere obiecta ut a se ipso distincta et ut talia, sed serio illusionem timens evidentiam istam demum examinare intendit, num ei fidere possit. Haec est methodus criticismi falsi, cui iam Cartesius praelusit quamque Kant in „Critica rationis purae“ sequitur et moderni, qui scholastici non sunt, vix non omnes.

2° Possunt sine hoc serio dubio omnia ut certa admitteri, quae intellectus tanquam evidentia proponit, ita tamen, ut in hanc mentis aptitudinem reflexio instituatur, utrum

vere immediate evidens an per demonstrationem probanda sit atque ut in hoc casu certa argumenta quaerantur (*du-bium methodicum*).

Haec methodus recta a quibusdam „*dogmatismus*“ ap- 20 pellatur. Sed ista famosa voce plerunque illa methodus significari solet, quae sine ratione sufficienti dogmata statuit, praesertim quae caece facultatibus cognoscitivis fident. Dogmatismum igitur ita intellectum non statuimus, quia nostrae in mentis aptitudinem fiducia rationem reddimus.

Postquam hanc secundam methodum vindicaverimus, id imprimis agemus, ut huius fiduciae in naturalem mentis evidentiam rationem reddamus, indolem cognitionis intellectus scientifice declarantes, ut deinde ad rectum veritatis et certitudinis conceptum explicandum et certitudinis fontes assignandos tuto procedere possimus.

§ 1. De scepticismo

Thesis 1. Qui initio criticae seriam et universalem dubitationem de aptitudine intellectus ad res cognoscendas statuunt, ad nullam certitudinem perveniunt, sed in scepticismo haerere debent.

Declaratio. Supra iam indicavimus, hanc esse fere 21 communem philosophorum modernorum methodum, ut Kant sequendo criticam exordiantur cum seria dubitatione de intellectu aptitudine ad verum cognoscendum.

Propterea maxime dubitare solent, sitne mens ad verum cognoscendum apta, quod actus mentis intra nos, res vero cognoscendae extra nos sint. Ita enim fere ratiocinantur: „Actus psychicus est accidens animae meae neque ex mente mea egredi potest . . quo ipso vulgari realismo fundamentum subtractum est . . Talis critica pure negativa per se solam proxime tantum ad nescientiam et ad illum scepticismum ducit, qui ad instar stationis mediae inter dogmatismum vulgarem et criticismum positivum omitti non potest.“¹⁾

¹⁾ *Ed. v. Hartmann:* „Das Bewußtsein [Vorstellung, Gedanke] ist Akzidens meiner Seele und kann aus meiner Innerlichkeit nicht heraus . . damit ist dem naiven Realismus jeder Boden entzogen . . Eine solche rein negative Kritik kann für sich allein zunächst nur zum Nichtwissen führen, zu jener skeptischen Weltansicht, welche als Durch-

22 **Demonstratio.** Qui serio de generali intellectus aptitudine ad res cognoscendas dubitat, eo ipso implicite etiam de aptitudine eius actus dubitat, quo certitudinem de ipsa hac aptitudine intellectus (vel sensus) acquirere vult vel quo aliam certitudinem quamcunque obtinere intendit. Ergo qui initio criticae seriam et universalem dubitationem de aptitudine intellectus statuunt, ad nullam certitudinem perveniunt itaque in scepticismo haerere debent.

Alio modo. Ita dubitans absurdum circulum committit, quia per hunc eundem intellectum, de cuius aptitudine ad verum cognoscendum dubitat, certo cognoscere vult, quae sit intellectus indoles vel quid in aliqua alia quaestione tenendum sit.

Thesis 2. Scepticismus, qui universale et serium dubium profitetur, num intellectu rem ullam certo cognoscere possimus, reiciendus est. Nam ut factum internum spectatus impossibilis est (1. p.), ut doctrina vero consideratus contradictionem involvit et absurdus est (2. p.), licet eius falsitas ipsis scepticis ostendi nequeat (3. p.).

23 **Declaratio.** *Sceptici* dicuntur illi, qui certitudinem vel omnino non vel in paucis tantum obtineri posse dicunt. Scepticismus igitur distingui solet *universalis*, qui nullam certitudinem, et *partialis*, qui aliquam tantum in aliquo ordine agnoscit, velut positivismus sive agnosticismus, qui tantum de rebus sensibilibus sive phaenomenis certas cognitiones acquiri posse profitetur. Inter scepticos et quidem potissimum universales recensendi sunt:

24 Ex veteribus *Sophistae* saec. 5. a. Ch., inter quos praecepius est Protagoras, cui istud subiectivismi adagium tribuitur: „πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος“, et *Pyrrhonic* (*Pyrrhon* saec. 4. a. Chr.) e schola Aristotelica et Epicurea,

gangspunkt zwischen naivem Dogmatismus und positivem Kritizismus unentbehrlich erscheint.“ Das Grundproblem der Erkenntnistheorie (1890) I 2 c.

qui dixerunt, sapientis esse rerum apparentias non negare neque etiam affirmare, sed potius assensum retinendo (ἐποχή) animi quietem servare. His similia statuerunt Academici (Arcesilaus saec. 4. a. Chr.), e schola Platonis egressi, qui omnia incerta soloque assensu probabili tenenda esse professi sunt. Utriusque sectae dogmata *Sextus Empiricus* (c. a. 150 p. Chr.) aliique in imperio Romano renovarunt.

Saec. 16. et 17., philosophia scholastica relicta, non pauci ad scepticismum veterum redierunt. Inter quos praecipui sunt *Montaigne* († 1593) eiusque amicus *Charron* († 1603) sacerdos, uterque Gallus, et eorum discipulus *Sanchez* († 1632) Lusitanus, qui omnes solam fidem praebere certitudinem docuerunt. His malitiosior exstitit *Pet. Bayle* († 1706,) qui philosophiam encyclopaedicam in Gallia praeparavit. Praeterea nominandus est *Hume* († 1776) Anglus, qui ex principiis empirismi ad absolutum fere scepticismum consequenter devenit.

Principia hac thesi statuta etiam *nostra aetate* prae oculis habenda sunt; permulti enim subiectivistae et positivistae nomine quidem et specie, sed non re ipsa a scepticis differunt.

2. Scepticismus ut *factum* spectatus concipiendus est 25 tanquam suspensio continua omnis affirmationis firmae; et impossibilis propterea esse dicitur, quod naturae physicae intellectus repugnet. Scepticismus ut *doctrina* spectatus est complexus assertionum (obiectivarum), quae in modum systematis proponuntur quarumque summa in eo continetur, quod intellectus veritatem certo invenire non posse dicitur. Licet proinde possibile sit tale systema proponere, illud tamen, quod sic obiective statuitur, contradictionem involvit.

Porro factum, quod impossibile dicitur, est dubitatio universalis de omnibus veritatibus eaque constans vel saltem diuturna.

Demonstratio 1. p. *Fieri quidem potest, ut de om-* 26
nibus veritatibus singillatim acceptis iisque etiam eviden-

tissimis aliquamdiu dubitationem in nobis excitemus, si ab evidentia mentem avocamus, si evidentiam dubiis congestis obscuramus vel si consuetum intellectus lumen sopore quodam seu perturbatione obnubilatur.

Sed *feri non potest*, quin saepe multarum veritatum evidentia menti ita manifesta fiat, ut inclinatione invincibili ad iis assentiendum pertrahatur. Quod interna experientia teste nobis contingit v. g. si quaerimus, utrum nos ipsi exsistamus necne, utrum principium contradictionis verum sit. Neque ulli unquam, qui eandem nobiscum naturam habet, hoc idem non contingere potest, dummodo usu rationis fruatur. *Ergo* impossibile est de omnibus veritatibus constanter vel diu dubitare ideoque scepticismus ut factum spectatus impossibilis est.

27 *Hinc* a) si nonnulli oretenus quidem proferunt, scepticos se esse, *interna* tamen mentis dispositione veri sceptici non sunt neque unquam tales exstiterunt. — b) Sceptici suo modo agendi continuo confiteri coguntur, se scepticos non esse, itaque perpetuo sibi contradicere coguntur. Actiones enim ita disponunt, ut quibus firmissime de sua aliorumque hominum exsistentia persuasum est; laborant enim pro victu, alios alloquuntur, libros conscribunt etc.

28 **Demonstratio 2. p.** a) Scepticismus ut doctrina propositus *implicite affirmat*, *quae explicite negat*. Etenim explicite tanquam principium supremum statuit, de omnibus esse dubitandum, et variis argumentis id demonstrat; eo ipso vero implicite affirmat, varia certo cognosci posse, scil. illud ipsum supremum principium, praeterea principia alia, ex quibus thesim suam demonstrare conatur, porro discrimen inter verum et falsum, inter scire et nescire, inter varia vocabula etc. Ergo scepticismus ut doctrina spectatus contradictionem involvit.

29 b) *Absurdum* est, ea, quae intellectus tanquam plane evidentia exhibet, pro talibus habere, de quorum veritate menti constare non possit. Absurdum enim est, plus quae-
rere, quam rei evidentem cognitionem, et intellectus testi-

monium eiusdem intellectus testimonio reicere. — Absurdum pariter est, id in dubium vocare vel negare, quod omnibus hominibus maxima firmitate persuasum est. Iam vero maxima et invincibili firmitate omnibus persuasum est, se veritatem certo cognoscere posse; multa enim vera et certa habent. Ergo scepticismus ut doctrina spectatus absurdus est.

Demonstratio 3. p. Ut scepticis demonstrari posset, 30 quaedam certo posse cognosci, opus esset aliqua principia tanquam certa assumere, e quibus haec conclusio deduci posset. Id autem, si contra scepticos agitur, petitio principii esset; sceptici enim nihil ab initio ut certum admittunt. — Indirecte igitur tantum dedoceri possunt, quatenus scil. conamen adhibetur, ut sentiant, se in agendo, colloquendo, argumentando sibi contradicere ideoque se ipsos scepticismum denegare et systema absurdum propugnare.

Obiectiones. 1. Tenenda est illa ratio cogitandi, quae ab errore 31 immunis est; atqui talis est scepticismus. — *Resp.* Dist. mai. et quae simul veritatem praebet C. secus N. Cdist. min. et quae simul veritatem praebet N. secus Tr. (scepticismus ut doctrina spectatus etiam errat).

2. Scepticismus refutari nequit, ergo verum dicit. — *Resp.* Dist. ant. non in se et obiective N. non ipsis scepticis C. Sed propter hoc gloriari nequeunt; etiam amentibus amentia demonstrari nequit.

3. Aut scimus, nos errare, aut nescimus. Si scimus, error impossibilis est, quod dici nequit; si nescimus, semper formido errandi adesse debet, proinde nulla existit certitudo (Montaigne). — *Resp.* N. mai. et addo tertium membrum: aut scimus, nos non errare.

§ 2. De certitudine naturali

Thesis 3. Etiam certitudo naturalis, quam mens sine reflexione scientifica habet, legitima certitudo esse potest (1. p.) eiusque reiectio admodum perniciosa est (2. p.). Hinc non omnis certitudo ab inquisitione scientifica pendet (3. p.), licet per eam multum perficiatur (4. p.).

Declaratio. 1. Ex dictis consequitur, tuto fidendum 32 esse evidetiae vel certitudini, quam intellectus, postquam

in obiectum propositum inquisivit, ex natura sua praebe-
 Porro haec certitudo duplex est: in altera, quam *naturalem*
 vocare licet, confusa tantum, non distincta et reflexa habe-
 tur conscientia rationum, in quibus nititur; in altera vero,
 quae *scientifica* vel philosophica vocatur, adest distincta
 harum rationum cognitio, ut interroganti explicari possint.
 Naturalis certitudo communis est omnibus hominibus et
 locum habet maxime in iis, quae facilius cognoscuntur;
 certitudo scientifica vero propria est iis, qui accuratae re-
 flexioni operam dant, et in iisdem obiectis et praeterea in
 aliis difficilioribus locum habet.

- 33 2. Permulum interest, ut explicite ostendatur etiam
 hanc naturalem certitudinem, qua plerique in omnibus et
 omnes in plerisque rebus ducuntur, veram certitudinem esse,
 licet id implicite prioribus thesibus iam ostensum sit, qua-
 tenus demonstratum est, omnibus hominibus natura duce
 de variis veritatibus tam evidenter constare, ut dubitare
 nequeant. Non tamen propterea dicimus, homines hanc
 certitudinem in omnibus, ubi eam habere videntur, revera
 possidere; sed defendimus, eam saepissime haberi atque in
 se esse legitimam certitudinem.

Nunc non raro, contempta naturali hominis cognitione,
 sola inquisitio scientifica legitimam afferre certitudinem di-
 citur atque unica ferme hominis salus celebratur; propterea
 qui scientiam vel saltem „eruditionem“ non habent, pro
 hominibus verae persuasionis incapacibus habentur, qui
 caeca tantum auctoritate ducantur. Hinc etiam scientia ius
 sibi vindicat, ut omnia, etiam veritates fidei atque firmis-
 simas hominum persuasiones in dubium serius vocare pos-
 sit. „Veritas“, inquiunt, „est veritas scientifica, inquisitione
 critica probata . . Nulla est auctoritas praeter scientiam.“¹⁾

- 34 **Demonstratio 1. p.** Certitudo est assensus firmus in
 veritatem cum exclusione formidinis errandi seu est assensus

¹⁾ *Th. Lipps*: „Wahrheit ist die wissenschaftliche Wahrheit, durch
 Kritik begründet. Es gibt keine Autorität als die Wissenschaft.“
Allgem. Zeitung, München, 4. Jul. 1908.

inde causatus, quod intellectus clare cognoscit, contradictorium exclusum esse. *Atqui* talis assensus saepe adest sine distincta seu reflexa cognitione rationum. Ergo haec certitudo naturalis saepe certitudo legitima est, proin etiam esse potest.

Demonst. min. a) *Experientia* constat, omnes, qui expedito usu rationis fruuntur, licet studiis operam non deriderint, multas veritates firmiter tenere, e. g. prima principia, realitatem mundi externi, valorem obiectivum cognitionis, veritates fidei. Hanc vero firmitatem non tantum subiectivam esse, sed eo causari, quod intellectus contradictorium exclusum esse cognoscat, 1° inde patet, quod omnes id saepe asseverant quodque post reflexionem institutam saepe rationes sufficientes bene assignare possunt; — 2° clarissime vero inde liquet, quod nos ipsi cotidie, si in talem certitudinem nostram inquirimus, quam v. g. de mendacii inhonestate, de obligatione promissionis factae, de veritate principii causalitatis habemus, motiva plane firma detegimus, quibus vere cognitis intellectus ad assensum permotus fuerit. — 3° Quando hominibus vulgaribus firmiter persuasum est, ecclesias, imagines pulchras esse, ordinem casu fieri non posse, mundum non esse phaenomenon tantum apparens, nemini licet negare, hanc certitudinem veram esse, proinde eam ex perspicientia veritatis ortam esse. Nihilominus illi distincte explicare nequeunt, quid sit pulchritudo vel ordo, quibus rationibus persuasio de realitate mundi innitatur.

b) *A priori* patet, talem legitimam certitudinem pos- 35
sibilem esse, proinde etiam, saltem saepe, revera existere. Sane 1° *veritates* multae tales sunt, ut facile cum evidentia cognosci possint. 2° *Ad certitudinem* acquirendam satis est ut percipiatur aliquod motivum sufficiens, quo necessitas veritatis plane manifesta fiat et quo sic implicite iam, quaecunque in contrarium obstant, refutata sint, licet non adsit distincta motivi seu rationum cognitio neque difficultates sive obiectiones contra veritatem directe vel in se ipsis solvi possint. E. g. ad certitudinem de exsistentia numinis acquirendam satis est, ut vulgari modo perspicatur, ordinem

mundi altiore intelligentiam exigere, sicut opus terrestre ordinatum auctorem intelligentem postulet, licet distincta argumentatio proponi et obiectiones prolatae solvi non possint, quippe quas propterea vanas esse scitur, quod de veritate ipsa constat.

36 Unde manifestum est, certitudinem naturalem a certitudine scientifica respectu eiusdem obiecti non essentialiter, sed *gradu* tantum differre, quia utraque essentialiter vera certitudo est, sed una tantum spectato gradu firmitatis et distincta motivorum cognitione ab alia superatur.

37 **Demonstratio 2. p.** 1. Admodum perniciosum est, necessarium fundamentum, in quo vita moralis et religiosa plurimorum nititur, destruere. *Atqui* certitudo naturalis tale fundamentum est idque destruitur, si ista certitudo reicitur. Ergo reiectio certitudinis naturalis admodum perniciosa est.

Demonst. min. Plerique homines non alia nisi naturali certitudine certi esse possunt, Deum exsistere, se esse fini altiori vitae futurae destinatos, quasdam actiones bonas et praescriptas, alias malas et vetitas esse, quasdam veritates revelatione divina constare etc. Proinde, si hac certitudine securi esse nequeunt, sed cognitiones suas ad argumenta scientifica redigere debent, paucissimi tantum post longos conatus, plerique nunquam de his veritatibus securi esse poterunt. — Praeterea ipse intellectus (conscientia) contra reclamat, non permittens, ut hanc certitudinem ab inveniendis distinctis argumentis dependentem faciamus; clare enim evidentiam ostendit, quam de iis habet.¹⁾

2. Idem testatur a) *s. scriptura* docens, iis etiam, qui revelationem non noverunt, cognitionem existentiae veri Dei difficile non esse, ut, si eam non habeant, stulti, infelices, ira Dei digni etc. vocentur. Hanc vero certitudinem intellegi naturalem, apertum est. Cf. Rom. 1, 19 ss. et 2, 14; Sap. 13; Ps. 13, 18. — b) *SS. Patres* saepe inculcant, certitudinem de existentia Dei dotem naturae homini innatam esse, sine instructione haberi etc. Hinc Cyprianus: „Atque haec est summa delicti“, inquit „nolle agnoscere, quem ignorare non possis?“²⁾

¹⁾ Cf. de hac re *Kleutgen*, Philosophie der Vorzeit² n. 225 ss. —

²⁾ De idol. vanitate n. 9 MSL. IV 577.

Demonstratio 3. p. Sequitur immediate ex 1. p.: certitudo naturalis legitima certitudo esse potest; ergo non omnis certitudo ab inquisitione scientifica pendet. 38

Unde videmus, homines firmas iam persuasiones in multis rebus habuisse et opere exercuisse, antequam doctrinae de illis statutae sint; sapientes leges decrevisse ante scientiam iuris, homines de virtutibus et sceleribus recte iudicasse, rectos habuisse mores, antequam philosophica de iis inquisitio instituta sit; pariter „non eloquentiam ex artificio, sed artificium ex eloquentia natum esse“. ¹⁾ Item, licet philosophi semper in honore fuerint, tamen minime iis ab hominibus concessum fuit, ut veritates, de quibus naturali certitudine constabat, titulo philosophiae impune tollerent.

Demonstratio 4. p. Scientia (philosophia) certitudinem naturalem a) *extensive* perficit, quatenus novas veritates invenit, quas cognitio naturalis sine inquisitione scientifica vel omnino non vel difficile tantum detegit; b) *intensive* perficit, quatenus veritates vulgo cognitae magis explicite proponit, earum rationes distincte explicat adeoque patrimonium mentis humanae et fundamenta vitae contra aggressores defendit. Ergo certitudo naturalis per scientificam multum perficitur. 39

Thesis 4. Neque valori certitudinis naturalis obstat, quod etiam circa veritates altiores versatur (1. p.) vel quod homines rationem eius reddere saepe nequeunt (2. p.).

Demonstratio 1. p. Veritates, de quibus certitudo naturalis habetur, saepe tales sunt, ut vix appareat, quomodo homines vulgares eas certo cognoscere possint, cum difficilibus argumentis demonstrantur, v. g. existentia Dei, animae immortalitas. — Id tamen valori certitudinis istius non obstat, si firmiter tenendum est, a) mentem una ex 40

¹⁾ Cicero, De oratore I 32.

parte in hac directa et spontanea rerum cognitione non parvam perspicaciam exercere, b) altera ex parte mentem speciali infirmitate laborare in rationibus rerum, quas sic perspexit, distincte exponendis. *Atqui* utrumque obtinet. Ergo valori certitudinis naturalis non obstat, quod etiam circa veritates altiores versatur.

Demonst. min. a) Mentem in hac naturali cognitione magnam cognoscendi virtutem exercere, clarissima facta demonstrant. Nam mens paucissimos conceptus proprios, scil. fere tantum de extensione corporum et de qualitatibus sensibilibus, accipit et per respectum ad illos omnes alios conceptus, etiam rerum admodum sublimium, efformat; et id quidem, postquam rationis usus adest, brevi tempore. Qui caeci nati sunt, hos conceptus per relationem ad paucissimos conceptus, potissimum ex tactu acquisitos, efformant; immo fuerunt et sunt (e. g. Maria Heurtin, Helena Keller, Martha Obrecht, Laura Bridgman), qui, visu et auditu privati, omnes ideas altiores et notabilem eruditionem acquirere potuerint. Porro omnes ipsique infantes celeriter et recte percipiunt varias, quae in linguis inveniuntur, analogias, apprehendunt subtiles saepe tropos, figuras, orationis discrimina, quid diversi casus, modi et genera expriment, quaenam sint subiecti et praedicati etc. functiones; recte enim haec omnia adhibent et defectus animadvertunt. Nihilominus grammaticis et logicis difficillimum est, haec reflexe et distincte invenire et definire. Insuper homines de regulis urbanitatis recte iudicant, licet earum significationem saepe difficile sit assignare; recte actionum honestatem, pulchritudinem operum artis, virtutum, caeremoniarum aestimant, conceptus abstractos (boni, pulchri, iuris) recte adhibent, quos definire saepe admodum arduum est.

- 41 b) Mens peculiarem experitur difficultatem in distincta reflexione instituenda, quare non mirum est, quod plurima, quae directe cognita sunt, reflexioni non patent. Etenim α) cognitiones celeriter oriuntur et transeunt, multae simul adsunt, saepissime etiam distincta claritate carent, ut igitur mens difficile eas diutius intueri, clare discernere et circum-

scribere possit; β) ipsa experientia docet, plurima, quae directe vere percepta sunt, reflexionem effugere, quod ostendunt ea, quae sub a) dicta sunt.

Propter hanc difficultatem, quam mens patitur, cum ea, quae raptim concepit, ad scientificas rationes redigenda sunt, continuo fit, ut multi *errores* in scientia, praesertim in philosophia inveniuntur, qui sanae menti absurdi apparent, uti sunt idealismus, determinismus, pantheismus; et facile accidit, ut in iis, qui scientiis dediti sunt, quaedam *ad dubitandum inclinatio* sceptica oriatur, quae a directa cognitione aliena est.

Haec directa seu naturalis cognitio *tuto* homines in 42
percipiendis veritatibus altioribus vitaeque humanae necessariis ducit et quidem saepe tutius, quam inquisitiones scientificae, quae facile a veritatis tramite aberrare possunt.

Demonstratio 2. p. Homines vulgares de certis per- 43
suasionibus fidei et rationis, quas prae se ferunt, interrogati, rationem earum reddere plerumque non possunt; neque difficile saepe ad dubitandum permoventur. Sed haec non probant, eos veram certitudinem non habuisse, si iste modus agendi ex alia ratione declarari potest. Atqui declarari potest. Nam tales homines rationes sufficientes pro re affirmata vere quidem, attamen non distincte sive secundum definitos conceptus et ratiociniorum membra perspiciunt ideoque eas reflexa cognitione difficile inveniunt; supra enim ostendimus, talem reflexionem menti difficilem esse. Hinc, cum simul difficultates obiectas in se ipsis solvere plerumque nequeant, opinio iis oritur, se non habere rationes. Ergo valori certitudinis naturalis non obstat, quod homines rationem eius reddere saepe nequeunt.

Corollaria practica. 1. Hominibus igitur propterea, 44
quod maiore *mentis cultura carent*, notitiae rerum sublimiorum et correspondentes affectus voluntatis, ut amor Dei perfectus, non facile denegandi sunt. Non licet igitur affirmare, pueros vel homines vulgares veram certitudinem de motivis et fundamentis fidei christianae habere non posse;

neque cuiquam ex eo, quod non facile de his motivis fidei rationem reddere et difficultates solvere potest, inferre licet. se veram certitudinem non habuisse, proinde posse se incipere de veritatibus fidei hucusque firma persuasione creditis serio dubitare. Neque etiam nimis contemptim de cognitione Dei iudicandum est, quam gentiles in mente gerunt seu gerebant.

2. Magni faciendus est *sensus communis* idemque in rebus necessariis ad vitam humanam pertinentibus ut testis veritatis sequendus est. Cui tamen saepe philosophi arroganter contradicunt, ea negantes, quae omnibus temporibus genus humanum firma persuasione professum est.

3. Non propterea iam, quod aliquid prompte demonstrari nequit, attentione indignum censendum est.

4. Propter mentis nostrae in inveniendis rationibus scientificis imbecillitatem etiam philosophus ab investigandis sine fine subtilibus rationibus abstinere debet. cum hac ratione non raro in mentem, erepta luce, quam habuit, obscuritas inducatur.

5. Cum in certitudine naturali distincta perspicientia rationum praesto non sit ideoque haud difficile mens obnubilari et turbari possit, prudentia et conscientia vetant, eam, maxime quod religionem attinet, periculis exponere, quae ex incauta librorum lectione vel commercio hominum proveniunt.

45 6. Saepe directa illa et naturalis perceptio intellectualis, qua mens potissimum veritates altiores, religiosas et morales, apprehendere solet sine distincta conscientia rationum, „sentire“ vel „sensus“ (Gefühl, sensation, feeling) vocatur. Ita homines indecentiam alicuius facinoris vel necessitatem futurae retributionis vel operis pulchritudinem „sentire“ dicuntur. Permitti quidem iste usus vocabuli potest, dummodo ne ad gravem errorem seducat, quo haec obscura, sed vera intellectus cognitio perperam cum meris affectionibus appetitivis confunditur.¹⁾ Eadem cognitio ob-

¹⁾ Confer *Psychologiam*² n. 310–17 de variis significationibus vocis „sentimentum“ sive „sensus“; confer praeterea *Criticam*² infra, De fideismo; *Theodiceam* n. 25 s. 39 ss.

secura saepe „fides“ appellatur; quae tamen non est fides christiana, qua aliqua veritas propter auctoritatem Dei loquentis creditur, sed intellegitur quaedam persuasio „moralis“, soli animi affectui, non vero cognitioni intellectuali innixa.

Hinc saepe falsa illa opinio oritur, religionem et fidem in sola affectione subiecti niti et „fidem“ a ratione separandam esse, immo omnes persuasiones de rebus altioribus ex tali „fide“ sive affectione et „sensu“ provenire.

Thesis 5. Licet seria dubitatio perversa sit, dubitatio tamen methodica tum de aptitudine cognoscendi tum de aliis veritatibus merito adhibetur (1. p.). Nequit tamen postulari, ut omnia demonstrantur (2. p.).

Declaratio. *Dubitatio methodica* illud dubium intellegitur, quod de aliqua veritate fingitur, donec evidentia eius appareat. Qui proinde eam adhibet, certitudinem, quam habitualiter possidet, non retractat, sed ita dispositus est, ut solum ea admittere velit, quae vel immediate evidentia vel saltem sufficienter probata sint. Itaque se sibi opponit et sibi quasi nescienti conatur rei vel immediatam evidentiam vel convincentia argumenta ostendere. Haec dubitatio vel est *partialis*, de aliqua tantum veritate, vel *universalis*, de aptitudine veritatis cognoscendae generali; quae posterior solum in exordio criticae locum habet.

Demonstratio 1. p. Dubitatio methodica de facultatum ad cognoscendum aptitudine et de aliis, licet evidentibus veritatibus merito adhibetur, si a) non eo ipso certitudo earum suspenditur, ut fit in seria dubitatione, id quod absurdum esse supra (n. 21 ss) ostendimus, et b) si aptissima est, ut huius certitudinis ratio explicetur. *Atqui* utrumque obtinet. a) Primum colligitur ex Declar. dubitationis methodicae, quippe in qua dubium de veritate tantum fingitur. — b) Alterum aequè apertum est; in dubitatione enim methodica in fundamentum certitudinis investigatio instituitur, vel immediatam evidentiam vel convincentia argumenta quaerendo. Quare in omnibus scientiis, theologia non ex-

cepta, dubitatio methodica adhibetur et adhiberi debet.¹⁾
Ergo dubitatio methodica tum de aptitudine cognoscendi
 tum de aliis veritatibus merito adhibetur. —

- 48 Hanc igitur dubitationem adhibebimus de valore obiectivo et infallibilitate cognitionis intellectualis in genere, dein de singulis eius generibus, de sensibus, de certitudinis motivo etc., ut persuasio naturalis de valore cognitionis nostrae ad scientificam evehatur.

Hinc simul liquet, criticam esse scientiam, quae vere nullo supposito nitatur („voraussetzungslose Wissenschaft“), nimirum eo sensu, quod non e placitis proficiscatur, quorum evidentem rationem reddere nequeat, attamen non hoc sensu, quod de omnibus prius serio dubitare debeat.

- 49 **Demonstratio 2. p.** Omnia demonstrare superfluum et manifesto impossibile est. Superfluum est, quia multae veritates immediate evidentes sunt e. g. principium contradictionis. Impossibile est, quia non omnia in infinitum per alia demonstrari possunt, sed tandem quaedam se ipsis manifesta esse debent. Ergo postulari nequit, ut omnia demonstrantur.

- 50 **Examen veritatum fidei.** Itaque etiam homo catholicus et theologus fidei veritates, assensu fidei minime retractato, stricto examini scientifico subicere potest. Nam ad tale examen non requiritur, ut veritas, certa iam et manifesta, serio in dubium vocetur. Finis enim inquisitionis scientificae non semper is est, ut veritas detegatur, sed ut vel inveniatur vel, si iam inventa est, id quod accidit in veritatibus fidei, distincte declaretur et demonstretur. Neque etiam quisquam nisi stultus veritates mathematicas dudum ab omnibus admissas ita examinare aggreditur, ut eas interim seria mente dubias esse existimet.

Quod illi non pauci ignorant, qui inquisitionem scientificam sine serio dubio fieri non posse opinantur ideoque saepe inquisitiones theologi vel philosophi catholici non veram scientiam habent, quod *non libera*, sed ligata sit,

¹⁾ Cf. S. Thomam passim et S. Augustinum (De civ. Dei XIX c. 18).

quoniam ei prohibitum sit, veritates fidei „in dubium [scil. serium] vocare“. Immo non raro a modernis negatur, ulla esse *veritates stabiles*, quod scil. omnes veritates quocunque tempore seriae dubitationi subicere liceat vel etiam oporteat.

Harnack v. g. dicit: „Ex initio saec. 18. nova scientiae notio locum obtinuit et universitates sibi subiecit: scientia non est doctrina absoluta, sed inquisitio continuo examinanda.“¹⁾ „Ex quo sequitur“, inquit *Paulsen*, „non posse esse philosophiam absolutam et immutabilem, sed eam semper paratam esse debere, ut omne, quod firmatum esse videbatur, secundum novas cognitiones denuo examinet.“²⁾ „Per labefactionem eius, quod verum habetur“, scribit *Windelband*, „omnis philosophus magnus pertransiit eademque labefactatio unumquemque ad philosophiam ducit.“³⁾

*§ 3. De systemate Cartesii

*Thesis 6. Systema Cartesii de certitudinis fundamento neque spectato modo, quo proponitur (1. p.) neque in se spectatum (2. p.) approbari potest.

Declaratio. Eodem fere tempore, quo in Anglia Baco 51* Verul. († 1626) empirismi semina sparsit, in Gallia Cartesius (René Descartes † 1650) alter recentis philosophiae reformator exstitit. In systemate eius distinguenda sunt ea, quae ad fundamentum certitudinis statuendum pertinent, et alia, quae huic fundamento superstruxit. Ex illis, quae ad fundamentum certitudinis referuntur, haec praecipua sunt:

1° Descartes a *philosophia Aristotelico-scholastica* penitus recedit neque generatim ab inauditis statuendis abhorret.

¹⁾ „Unter schweren Krisen setzte sich seit dem Anfang des 18. Jh. ein neuer Begriff von Wissenschaft durch und unterwarf sich die Universitäten: Wissenschaft ist nicht abgeschlossene Lehre, sondern stets zu kontrollierende Forschung.“ Die Aufgabe der theol. Fakultäten (1901) 17. — ²⁾ „Damit ist gegeben, daß es keine abgeschlossene und unveränderliche Philosophie geben kann, daß sie jeder Zeit bereit sein muß, jeden Punkt, der festgestellt schien, an den neuen Einsichten einer Revision zu unterziehen.“ Die deutschen Universitäten (1902) 304 s. --- ³⁾ „Durch diese Erschütterung des Geltenden ist jeder große Philosoph hindurchgegangen und dieselbe Erschütterung ist es auch, die jeden einzelnen zur Philosophie treibt. In jedem ersten Leben kommt ein Moment, wo alles, was uns als gewiß gegolten hat . . vor uns zusammenstürzt.“ Einleitung in d. Philos. (1914) 8.

Asserit, neminem ante ipsum vera philosophiae principia firmiter tenuisse. „Plerique eorum“, inquit, „qui posterioribus hisce saeculis philosophi esse voluerunt, Aristotelem caeco impetu secuti sunt . . Unde concludendum est, eos, qui quam minimum didicerunt illorum omnium, quae hactenus nomine philosophiae insigniri solent, ad veram percipiendam quam maxime esse idoneos.“ „Omnes res, de quibus dicendi occasionem habui, ita me explicasse existimo, ut qui illum [librum meum] cum attentione legent, rationem habituri sint sibi persuadendi, non opus esse alia principia quaerere, quam ea, quae tradidi, ut ad altissimas quasque notitias, quarum mens humana est capax, perveniat.“¹⁾

*52 2° Inquit deinde, de quibusnam rebus *dubitari* possit, ut invento eo, de quo *dubitari* nequeat, id fundamenti instar ponat, cui totius philosophiae aedificium superstruat. Hinc „dubitabimus imprimis, an ullae res sensibiles aut imaginabiles existant; primo quia deprehendimus, interdum sensus errare . . deinde quia cotidie in somnis innumera videmur sentire aut imaginari, quae nusquam sunt.“ „Dubitabimus etiam de reliquis, quae antea pro maxime certis habuimus . . Ignoramus enim, an forte non tales Deus creare voluerit, ut semper fallamur.“ Unde Descartes tanquam auctor philosophiae illius celebratur, „quae suppositionibus non innitatur“ („voraussetzungslose Wissenschaft“).

3° „Sic reicientes“, ita pergit, „omnia, de quibus aliquomodo possumus dubitare . . facile supponimus, nullum esse Deum, nullum caelum, nulla corpora . . non autem nos, qui talia cogitamus, nihil esse; repugnat enim, ut putemus, id, quod cogitat, eo ipso tempore, quo cogitat, non exsistere. Ac proinde haec cognitio *ego cogito, ergo sum* est omnium prima et certissima.“²⁾

¹⁾ „Principia philosophiae“, Praefatio. In hoc opere praecipuo systema suum evolvit. De doctrina Cartesii cum diligentia tractat Mercier, *Critériologie générale*⁶ (1911) 56–83 200–210. — ²⁾ Princ. phil. I n. 4 5 7.

4⁰ Criterium certitudinis in *clara et distincta perceptione* 53* situm esse invenit. „In hac prima cognitione [cogito, ergo sum] nihil aliud est, quam clara quaedam et distincta perceptio eius, quod affirmo; quae sane non sufficeret ad me certum reddendum, si posset unquam contingere, ut aliquid, quod, ut ista, clare et distincte perciperem, falsum esset, ac proinde iam videor pro regula generali posse statuere, illud omne esse verum, quod valde clare et distincte percipio.“¹⁾

5⁰ Ostendit deinde ante omnia, *existere Deum*, cum eius idea clara in omnibus inveniatur. Ex hac demum existentia Dei, quam argumento ontologico ex idea clara colligit, ipsum iam criterium certitudinis ei indubium evadit. „Possum enim“, inquit, „mihi persuadere, me talem a natura factum esse, ut interdum in illis fallar, quae me puto quam evidentissime percipere . . . Postquam vero percepi, Deum esse illumque non esse fallacem, atque inde collegi, illa omnia, quae clare et distincte percipio, necessario esse vera, nulla ratio afferri potest, quae me ad dubitandum impellat. Atque ita plane video, omnis scientiae certitudinem ab una veri Dei cognitione pendere.“ „Plane video, omnis scientiae certitudinem et veritatem ab una vera Dei cognitione pendere, adeo ut, priusquam illum nossem, nihil de ulla re scire potuerim.“²⁾ Hac ratione criterium probatum esse existimans iam certitudinem eorum, de quibus initio dubitaverat, restituere conatur.

Demonstratio 1. p. Systema Cartesii de certitudinis 54* fundamento spectato modo, quo proponitur, approbari nequit. Nam

1. Systema proponitur cum intolerabili *contemptu perennis philosophiae* christianae et neglecta lege continuitatis, quae tanti in scientiis momenti est. Cum enim mens humana in novis inveniendis erroris periculi valde obnoxia sit, ea, quae maiores unanimi consensu per saecula sta-

¹⁾ Medit. 3. — ²⁾ Medit. 5.

tuerunt, cum diffidentia proprii iudicii caute examinanda et perficienda sunt, non vero a novis semper exordium est.

*55 2. Systema proponitur cum *doctrinae ambiguitate*, quae, si graves errores non continet, saltem ansam iis prae-buit; nam

a) quod *dubium* attinet, Cartesius quidem ab adversariis impugnatus declaravit, de veritatibus religiosis se dubitare noluisse; quod autem dubium de ceteris veritatibus spectat, multi quidem considerata intentione eius dubium solum methodicum adfuisse defendunt, sed si verba eius et rationes attenduntur, ob quas dubitandum esse dicit, potius de serio dubio intellegenda esse videntur; certe plerique philosophi moderni dubium Cartesianum serius interpretantur atque id pro inauguratione plenae in philosophando libertatis modernae habent.

b) Pariter non liquet, utrum *ideam claram* intellegat evidentiam mere subiectivam, an vero evidentiam innixam perspicientiae veritatis obiectivae; aliis verbis utrum dicere velit, nos in aliqua re formaliter propterea esse certos, quod *cognitio* nostra clara sit, an vero propterea, quod *rem* ita se habere clare perspectum sit; scil. cognitio non est norma obiecti, sed obiectum est norma cognitionis, quae hunc finem habet, ut obiectum, quale est in se, manifestet. Cartesius certe auctor fuit, ut in recenti philosophia essentialis relatio cognitionis ad obiectum ab ipsa independens neglegeretur.

Ceterum, licet varia eius doctrinae capita hoc saltem, quo ab eo tradita sunt, modo a posteris retenta non sint, tamen „eius hostilis scholae veteris aggressio et conatus illi, quo per principium subiectivismi philosophiam in novam plane viam dirigeret, eo magis industrios imitatores nacta sunt“.1)

*56 **Demonstratio 2. p. 1.** Quatenus Descartes solum principium primum „Cogito, ergo sum“ tanquam indubitatum ponit (in qua re ceterum etiam moderni eum ple-

¹⁾ Kleutgen, Philosophie der Vorzeit² n. 3.

runque sequuntur), sibi minime constat; nam dubium de mentis veracitate aequae etiam ad hoc principium extendere debuit.

2. Apertum circulum committit, cum criterium omnis certitudinis dependens reddit a veracitate Dei, huius autem existentiam iterum in hoc criterio niti dicit.

(Quid de ipso hoc criterio subiectivo dicendum sit, postea declarabitur, cum de criterio certitudinis sermo erit.)

Ergo systema Cartesii in se spectatum approbari nequit.

Articulus II

Aptitudinis intellectus ad verum cognoscendum declaratio

Intellectus *ideis et iudiciis* veritatem assequi conatur. 57
Ideis, quibus obiecta simpliciter apprehenduntur, veritatis cognitio inchoatur, iudiciis, quae affirmando vel negando aliquid ut verum enuntiant, perficitur. Proinde tum ideae tum iudicii examen instituendum est.

§ 1. De valore obiectivo idearum

Thesis 7. Ideas mentis valorem obiectivum habere, serio dubitanti quidem demonstrari nequit (1. p.), tamen in se plane evidens est (2. p.) neque sine absurda contradictione negari potest (3. p.).

Declaratio. Ideaе, quippe quae obiecta simpliciter 58 proponunt (‘infernus’, ‘divitiae’), nihil de iis affirmando (non asserendo: ‘infernus est aeternus’, ‘divitiae sunt summa bona’), tantum valorem obiectivum habere possunt.

Valor obiectivus ideae in eo consistit, quod obiectum exhibet ab ipsa distinctum et independens. Itaque ideae apprehendentes causam, Deum, spatium valorem obiectivum habent, si causa, Deus, spatium non sunt pura harum idearum producta, ab ideis quasi a laterna magica projecta, sive figmenta, quorum realitas tota in hoc consistit, quod *cogitantur*, sed si in se ipsis et independenter ab

ideis, ante et extra eas aliquid sunt; uno verbo: si ideis *repraesentantur*, non *producuntur*. Maximi certi momenti sunt ideae universalissimae (entis, unitatis, bonitatis, causae, relationis etc.).

Porro minime affirmamus, ideas seu apprehensiones semper aliquid reale repraesentare; etenim etiam *negationes* independenter a cognitione habentur, non enim sola apprehensione mentis fit, ut desit pecunia in crumena. Multo minus obiectum exsistere debet, sed sufficit obiectum *possibile*; quod graviter contra philosophos modernos inculcandum est, qui saepissime ad mentem Kant opinantur, entia possiblea seu ordinem metaphysicum nihil esse in se ipso, sed consistere in „cogitari“, ideoque valorem obiectivum ibi tantum invenire solent, ubi obiectum apprehensum realiter exsistit, non vero in aliis v. g. in ideis abstractis, quibus tamen totus fere cogitationis humanae ambitus constituitur.

59 *Thesi idealistae* adversantur, qui tenent, cognitiones, quippe quae sint actus interni, obiectum „transcendens“ seu a se ipsis distinctum apprehendere non posse. Idcirco valorem obiectivum saepe solum in hoc reponunt, quod cognitiones nostrae cum aliorum cognitionibus congruant (*Allgemeingültigkeit*). Verum id non constituit, sed sequitur valorem obiectivum idearum. Ceterum de idealismo paulo inferius dicendum erit.

60 **Demonstratio 1. p.** Qui serio de valore obiectivo idearum dubitat, eo ipso etiam de valore illorum actuum dubitat, quibus demonstrandum est, ideas valorem obiectivum habere, ut igitur demonstratio ei legitima esse nequeat. Ergo serio dubitanti valor obiectivus idearum demonstrari nequit.

61 **Demonstratio 2. p.** Si *ideas intellectus*, quaecunque nobis se offerunt, consideramus, evidenter perspicimus, eas aliquid repraesentando nobis sistere, quod manifesto ab iis *distinctum et independens* sit; exhibent enim v. g. virtutem, Deum, causam etc. Patet proinde, eas habere relationes essentielles ad aliquid a se ipsis distinctum illudque inten-

tionaliter apprehendere, non vero eas obiecta sua producere, fingere, ex se proicere; virtus enim, causa, Deus non tantum eo, quod cogitantur, sed in se, ante et extra apprehensionem id sunt, quod sunt. In hoc autem consistit valor obiectivus. *Atqui* eo ipso evidens est, *omnes* ideas valorem obiectivum habere seu, quod idem est, hanc esse *intellectus* naturam, ut ideae, quas gignit, valorem obiectivum habeant. Quod enim intellectus in quibuscunque adiunctis habet, ex natura sua habet. Ergo evidens est, ideas mentis valorem obiectivum habere.

Ex quibus perspicitur, quomodo ei, qui de hac proprietate intellectus non serio dubitat, ipsa demonstrari possit. Tria nimirum distinguenda sunt: 1) *idea*, cuius valor inquiritur, 2) *intellectus*, cuius habitualis proprietas, ut ideas cum valore obiectivo eliciat, inquiritur, 3) *actus reflectens*, quo inquiritur. Iam vero actus reflectentis valor obiectivus tunc, quando inquisitio instituitur. utique supponi debet, non quidem logice, sed ontologice; i. e. valor hic *adsit* oportet, sed non prius *cognosci* debet. Proprietas vero intellectus eo ostenditur, quod inductione ex actibus ad eius naturam concluditur, ut supra factum est. Attamen haec demonstratio ab aliis demonstrationibus eo differt, quod consequens non quidem stricte logice supponi i. e. prius cognosci debet, attamen quod de eo serio dubitare non licet, quin praemissae eo ipso dubiae evadant. Cum quis demonstrare vult, animam immortalem esse, demonstratio recte perfici potest, etsi antea de immortalitate serio dubitet; sed aptitudo mentis ad verum cognoscendum demonstrari iam nequit, ut primum serio in dubium vocatur.

Demonstratio 3. p. Valorem obiectivum sine contradictione negari non posse, ita elucet. a) Idealistae, qui dubitant, utrum apprehensionibus suis aliquid extra eas respondeat, tamen constanter ita se gerere coguntur, sicut qui firmam persuasionem habent, se ipsos et multa alia independenter a mente exsistere et plurima in ordine metaphysico vera esse itaque ideas haec repraesentantes valorem obiectivum habere. Alloquuntur enim alios, libros edunt, systemata proponunt. Ipse Hume, egregius scepticus, fateatur, se in solitis vitae negotiis absolute cogi, ut vivat, loquatur, agat, sicut ceteri homines.¹⁾

¹⁾ *E. Mach*, etiam ipse immoderatus idealista, dicit: „Wir sehen jeden Denker, auch jeden Philosophen, sobald er durch praktische Be-

b) Qui asserit, valorem obiectivum idearum vel omnino non vel non certo existere, implicite iam asserit, mentem actibus suis aliquid, ut in se est, cognoscere posse, scil. hanc indolem mentis, quod valor obiectivus idearum dubius haberi debeat.

Ergo sine absurda contradictione valor obiectivus idearum negari nequit.

***Thesis 8.** Hinc constat, ideam intellectus esse similitudinem vel imaginem intentionalem obiecti ab ipsa independentis (1. p.) seu „signum, quo“ obiectum repraesentatur (2. p.).

***64 Declaratio.** Thesis ex iis, quae in thesi praecedenti explicata sunt, scientifice declarare intendit, quod iam in limine logicae enuntiatur, scil. ideam esse similitudinem expressam obiecti seu, ut commune scholasticorum principium dicit: „omnis cognitio fit secundum similitudinem cogniti in cognoscente.“¹⁾ Cognitio (sive species expressa sive verbum) imago *intentionalis* dicitur, ut indicetur, eam non esse *realem* imaginem seu non secundum esse suum specificum cum obiecto congruere, sed esse similitudinem peculiarem sui generis. Signum quo distinguendum est a signo quod. Signum (medium) quod illud est, quod prius cognitum in alterius notitiam inducit (beneficium signum amoris), *signum quo* autem illud dicitur, quod absque sui cognitione in alterius notitiam ducit.

***65 Demonstratio 1. p.** a) Id, quod cognoscimus, per ipsam hanc cognitionem aliquo modo in nobis habemus, tenemus, apprehendimus. Sed certe obiecta non secundum esse suum physicum in mente sunt; Alpes enim, domus, stellae non ipsae in capite existunt. Ergo non aliter in

drängnis aus seiner einseitigen intellektuellen Beschäftigung vertrieben wird, sofort den allgemeinen Standpunkt einnehmen.“ Archiv f. system. Philosophie (1903) 329.

¹⁾ S. Thomas, C. gent. II c. 77.

mente sunt nisi eo, quod mens per cognitionem *similitudinem* eorum in se habet itaque obiecta in se quasi reprod-
 ucit. Quae similitudo simul *imago* vel imitatio obiecti est,
 quia ex tendentia naturali intellectus obiecta repraesentandi
 oritur; imago enim dicitur illa res similis, quae effecta est
 ex intentione aliud imitandi.

Unde *intellectus omnia fieri* dicitur, omnibus videlicet
 se assimilando, et res materiales dicuntur in nobis nobilius
 esse habere, quam in se ipsis, quia in cognitione existunt
 modo spirituali.

b) Cognitio non est similitudo vel imago realis, quia
 per se cum obiecto e. g. calceo, certe non secundum esse
 specificum congruit. Sed est imago *intentionalis* (intellectus
 se in obiectum intendit) seu est illa imago peculiaris re-
 praesentativa, quae omnibus experientia interna eaque sola
 nota est.

Demonstratio 2. p. Cognitio est signum, quo obiec- 66*
 tum exhibetur, si per eam obiectum immediate sistitur, ut
 non prius cognitio ipsa aspiciatur. Atqui hoc obtinet. Picta
 quidem imago urbis patriae antea aspicienda est, tunc de-
 mum oritur notitia urbis, recordatio autem mentalis eius-
 dem urbis sine praevia sui intuitione urbis notitiam exhibet.
 Ergo idea est signum, quo obiectum repraesentatur.

Immo si cognitio tantum signum quod esset, ex ordine
 subiectivo nunquam ad ordinem obiectivum distinctum
 egredi possemus. Id enim, quod cognosceremus, semper
 tantum cognitio esset, ex qua igitur pontem ad obiecta di-
 stincta frustra quaereremus, cum nihil perpetuo nisi cogni-
 tiones aspiceremus.

Cognitio etiam *species expressa* et *verbum* dicitur; species expressa, 67*
 quia obiectum exprimit, verbum mentis, quia manifestatio obiecti ex
 mente procedens est. [Sed schola thomistica nonnullis cognitionibus,
 e. g. sensuum externorum, speciem expressam sive verbum denegat;
 eadem schola etiam plerunque distinctionem realem inter cognitionem
 et speciem expressam sive verbum admittit.¹⁾]

¹⁾ Confer *Urráburu*, Instit. phil. Psychol. II 233–95.

*68 **Perfectio cognitionis.** Ergo actus cognitionis dupliciter considerari potest: *entitative*, secundum esse specificum, quatenus e. g. accidens spirituale est, et *repraesentative*, quatenus similitudo intentionalis obiecti est.

Ceterum, quia nihilominus haec similitudo obiecti per ipsam entitatem actus fit, facile intellegitur, perfectionem huius assimilationis a perfectione entitativa actus, respective subiecti cognoscentis pendere eique correspondere. Sic etiam in scaena homo tantum illius personam agere poterit, quae entitati ipsius aliquomodo respondet; puer non potest gigantis personam agere. Similiter subiectum cognoscens eo melius rem aliquam cognoscendo exprimere poterit, quo minus res perfectione sua entitativa subiectum cognoscens superat. Hinc axioma veterum: „*Cognitum est in cognoscente secundum modum cognoscentis.*“ Ita fit, ut intellectus humanus omnia quidem aliquomodo attingere sive repraesentare possit, sed obiecta spiritualia obscure tantum, perfectius autem essentias rerum corporalium, quia eius statui praesenti in corpore magis proportionata sunt.

*69 Ex hac re discrimen inter conceptum *proprium et analogum* oritur, quorum prior rem, ut in se est, posterior vero tantum per respectum ad aliam rem exprimit, quae illius perfectionem non adaequat, e. g. exhibendo Deum ut ‚causam mundi‘. Et proportio inter entitatem subiecti cognoscentis et obiecti postulare videtur, ut illa obiecta, quae entitatem sive statum subiecti cognoscentis perfectione multum excedunt, viribus naturalibus conceptu proprio attingi non possint, immo eo imperfeciore conceptu analogo exhibeantur, quo magis subiecti perfectionem excedunt; ideo obiecta spiritualia in hoc statu unionis cum corpore tantum conceptu analogo et Deum conceptibus analogis admodum imperfectis apprehendere possumus. Unde magna est humani intellectus in rebus altioribus clare cognoscendis imperfectio et exigua movendi vis, quam hae res in vitam dirigendam exercent.

*70 **Cognitio fit a cognoscente et cognito.** Aliud receptum principium scholae est: „cognitio fit a cognoscente

simul et cognito“; a cognoscente, quia actus vitalis est, ab obiecto cognito, quia in nostro hoc statu obiectum ad producendam cognitionem aliquo modo effective concurrat. Ita ideae rerum corporalium in mente oriuntur, quatenus obiecta in sensus agunt et per sensus intellectum determinant; quod in psychologia explicatur.

Attamen ad id, ut cognitio valorem obiectivum habeat, ille influxus obiecti non requiritur, sed valor per hoc solum adest, quod cognitio signum quo obiecti est. Nihil igitur ex hac parte obstat, quominus ideae non ab obiectis determinatae, sed a Deo immediate infusae esse possint et nihilominus valorem obiectivum habeant. Valor enim obiectivus formaliter in eo consistit, quod idea *imago* rei est, quaecunque est eius *origo*; sicut imago photographica non ideo vera est, quia per radios obiecti effecta est, sed quia obiecto *similis* est.

Signum in quo. Plerique Thomistae verbum mentis signum in 71* quo esse docent eo sensu, quod obiectum cum verbo et in verbo ut speculo cognoscatur. Licet haec sententia ad idealismum non perducatur, quia concedit, cognitionem ad ipsum obiectum directe terminari, ut igitur pons quaerendus non sit, tamen testimonium conscientiae non ostendit, hanc esse naturam ideae.

Obiectiones. 1. Si idea apprehenderet obiectum distinctum, 72 oporteret ex se egredi; atqui egredi non potest. — *Resp.* Dist. mai. oporteret egredi physice N. intentionaliter C. Cdist. min.

2. Obiectum cognitum in mente est; atqui quod in mente est, non iam extra mentem est; ergo nullum obiectum extra mentem positum cognosci potest. — *Resp.* Dist. mai. in mente est realiter N. intentionaliter C. Cdist. min. quod intentionaliter tantum in mente est N. quod realiter est C.

3. Idea et res sunt „incommensurabiles“ seu toto genere diversae; ergo nequit inter eas similitudo esse. — *Resp.* Dist. ant. si idea spectatur secundum esse specificum C. vel Tr. si ut repraesentatio N.

4. Valor obiectivus (vel infallibilitas intellectus vel falsitas scepticismi, idealismi etc.) ostendi nequit, quia in probatione iam supponitur. — *Resp.* Dist. nequit ostendi serio dubitanti C. nequit ostendi aliis vel in se N. Rat. add. dist. ontologice supponitur valor obiectivus (actus inquiringis et sic implicite etiam ipsius intellectus) C. logice Sdist. positive, i. e. prius cognoscendus est N. negative, i. e. non est serio dubitandum C.

§ 2. De infallibilitate in iudicando

Thesis 9. Intellectum in iudicando per se infallibilem esse, licet pariter serio dubitanti demonstrari nequeat (1. p.), tamen plane evidens est (2. p.) neque sine absurda contradictione negari potest (3. p.). Attamen intellectus fallibilis est per accidens (4. p.).¹⁾

73 **Declaratio.** 1. Procedimus iam ad iudicium, quod perfectior mentis cognitio est. Iudicium enim non tantum, sicut idea, rem aliquam simpliciter exhibet, sed simul praedicatum de ea enuntiat. Ita iudicium semper ad aliquod obiectum materiale, scil. ad iudicii subiectum, ut a parte rei est, se convertit, quocum nexus assertus (obiectum formale) conformis seu verus vel difformis seu falsus esse potest. Obiectum enim materiale cognitionis semper est res, *quae* cognoscitur seu de qua aliquid cognoscitur, sicut in se est; obiectum vero formale est res, *quatenus vel sicuti* repraesentatur. Ita in iudicio ‚Filius Dei est creatura‘ obiectum formale est ‚Filius esse creaturam‘, materiale vero Filius, ut in se est, Deus scil. et creator; quia igitur obiectum formale sive nexus assertus ab obiecto materiali, sicut in se ipso est, difformis est, illud iudicium falsum est. Idea, de qua prius locuti sumus, obiectum suum formale (e. g. ‚creatura‘) non refert ad certam rem; ideo non postulatur aliud, nisi ut hoc obiectum ab actu distinctum sit seu ut valor obiectivus adsit. Sed in iudicio insuper requiritur, ut nexus assertus rei ipsi, ad quam refertur, conformis sit; seu postulatur, ut iudicium verum sit, ne igitur intellectus *falsum* statuendo fallatur.

74 2. Intellectus esset *fallibilis per se*, si secundum naturam suam agens falso adhaerere posset; si vero tantum errare potest, quando non secundum naturam suam agit, *fallibilis per accidens* dicitur. Et *infallibilis per se est*, si secundum naturam agens falso adhaerere nequit.

Iam vero intellectus *secundum naturam suam agit*, si ipsi satisfat. Satisfat autem intellectui, a) quando eviden-

¹⁾ Cf. Thes. 7.

tiam de obiecto habet i. e. perspicit, obiectum ita necessario verum esse, ut oppositum sit exclusum; clarum est, quando obiectum ita menti manifestum sit, eius naturae rationali omnino satisfactum esse; b) etiam tunc satisfit intellectui, quando, ubi hanc evidentiam non habet, ab ulteriore inquisitione obiecti, ad quam instituendam et continuandam naturaliter tendit, non impeditur per praematuram determinationem ad iudicium, sed si tunc sibi ipsi relinquitur.

Proinde intellectus *non secundum naturam suam agit*, si, quando evidentiam non habet, nihilominus, id quod plerumque per voluntatem fit, ad iudicandum determinatur seu abripitur.

Multi ad intellectus infallibilitatem per se postulant, ut intellectus 75 ad errorem tantum per voluntatem determinari possit, nunquam vero per actus cognoscitivos e. g. per apprehensiones speciosas, quae, sufficienti reflexione in obiectum impedita, intellectum ad iudicandum abripiant; tunc enim, aiunt, falsitatem ex intellectu ipso provenire. Verum exquisitam hanc infallibilitatem non est necesse defendere, cum sine ea intellectus aptum veritatis instrumentum sit, quod ex dicendis patebit. Neque talis infallibilitas satis probatur. Etenim a) tot iudicia falsa, a quae in rebus magnam evidentiae speciem habentibus saepe abripimur, omnia a voluntate determinari, vix est credibile. b) In somniis intellectus multa falsa iudicia elicit, quae certe non omnia a voluntate, sed immediate ab apprehensionibus, praesertim phantasmatibus determinata sunt; et hoc ideo, quia sufficiens reflexio deest, qua intellectus falsam apprehensionum speciem detegere possit. Idem nonnunquam in statu vigili accidere posse, si intellectus sufficientem reflexionem instituere nequit, non apparet, cur negandum sit.

Thesis igitur statuit intellectum infallibilem per se itaque aptum instrumentum ad veritatem inveniendam esse.

Demonstratio 1. p. Qui serio de infallibilitate intel- 76 lectus dubitat, eo ipso etiam de infallibilitate illorum actuum dubitat, quibus ei infallibilitas intellectus demonstranda esset. Ergo intellectum infallibilem esse, serio dubitanti demonstrari nequit.

Demonstratio 2. p. 1. Intellectus est infallibilis per 77 se, si secundum naturam suam agens errare nequit, ergo

si a) in illis iudiciis, in quibus evidentiam habet, errare nequit et b) si, quando evidentiam non habet, id semper per se, i. e. nisi impediatur, detegere et sic a iudicio abstinere potest. *Atqui* ita se res habet. Nam a) si reflectendo illa iudicia consideramus, quae intellectus cum evidentia ponit, plane manifestum est, ea a falsitate necessario immunia esse; sunt enim illa iudicia, quae certa dicuntur. Et per hoc solum iam intellectus securum veritatis inveniendae instrumentum est; possumus enim semper dignoscere, utrum hanc evidentiam habeamus necne. b) Porro eadem reflexione constat, intellectum ex natura sua, i. e. nisi impediatur, ad claram obiecti manifestationem tendere neque quiescere, donec eam obtinuerit. Quare, si haec manifestatio deest, hunc defectum semper animadvertere et sic a iudicio (falso) abstinere potest. Ergo intellectus est infallibilis per se.

2. Qui hanc infallibilitatem reicit ideoque admittit, intellectum secundum naturam suam agentem falso adhaerere posse, scepticismum profiteri debet, quia in hac suppositione nunquam ab errore securi esse possemus ideoque de omnibus dubitare deberemus; scepticismus autem absurdus est.

78 **Demonstratio 3. p.** Infallibilitatem intellectus sine absurda contradictione negari non posse, ita ostenditur: a) Qui infallibilitatem intellectus negant, tamen constanter ita se gerere coguntur, sicut qui firmiter persuasum habent, se in multis certitudinem habere ideoque intellectum aptum veritatis inveniendae instrumentum esse seu ex natura sua infallibili veri cognoscendi facultate gaudere.

b) Qui asserit, infallibilitatem intellectus vel omnino non vel non certo existere, implicite profitetur, intellectum hoc ipsum, quod dicit, infallibiliter cognoscere.

79 **Demonstratio 4. p.** Intellectus teste experientia non raro fallitur; sed non fallitur per se, ut 2. p. demonstratum est; ergo fallitur et falli potest per accidens.

De causis errorum infra dicemus, cum de statibus mentis in veritate assequenda sermo erit.

Obiectiones. 1. Solus Deus infallibilis est, non vero intellectus 80
humanus. — *Resp.* Dist. solus Deus est infallibilis a se et absolute sine
ulla erroris possibilitate C. non potest simul intellectus humanus habere
infallibilitatem participatam et coniunctam cum fallibilitate per accidens N.

2. Ratio *essentialiter*, ergo per se fallibilis est. — *Resp.* Dist.
ant. i. e. ex sua natura admittit falsitatem per accidens C. falsitatem
per se N.

Conditio prima, principium primum, factum 81
primum. Valor obiectivus idearum et infallibilitas in iudi-
cando constituunt aptitudinem intellectus ad assequendam
veritatem; quae aptitudo etiam condicio prima in acqui-
renda certitudine nominatur. Praeter eam duae aliae veri-
tates speciali mentione dignae sunt: principium contradic-
tionis (nihil potest simul esse et non esse), quod principium
primum vocant, et existentia propria, quam factum primum
appellant. Ambae enim veritates, sicut condicio prima,
1) *demonstratione non egent*; principium primum est imme-
diate ex notionibus evidens et factum primum immediata ex-
perientia interna percipitur. 2) Eadem *negari* vel in dubium
vocari nequeunt, nisi eo ipso affirmantur, principium pri-
mum, quia, si in dubium adducitur, eo ipso discrimen inter
verum et falsum et sic principium ipsum asseritur, exsi-
stentia vero propria, quia de ea cogitari nequit, quin eo
ipso evidenter percipiat. — Quare hac duplici ratione
tres veritates merito *primitivae* appellantur.

A nonnullis auctoribus, e. g. Palmieri, Tongiorgi, istae 82*
tres veritates etiam propterea primitivae vocantur, quod
fundamentum sint, in quo omnis certitudo nitatur, quoniam
sine earum affirmatione simultanea nullus assensus certus
esse queat. — Sine dubio concedendum est, nullum iudi-
cium certum elici, quin *simul* haec triplex veritas affirme-
tur; principium primum implicite affirmatur, quatenus omne
iudicium certum implicite dicit, rem aliter se habere non posse,
condicio prima et factum primum implicite asseruntur saltem
in actu reflexo, qui iudicium ut actum propriae substantiae
percipit et simul tanquam verum cognoscit et sic, implicite
saltem, tum existentiam propriam tum etiam aptitudinem
ad verum cognoscendum percipit. Praeterea ad principium

contradictionis et propriam existentiam provocare propterea utile est, ut scepticismus efficacius retundatur, quatenus complures veritates indubitabiles ostenduntur. Attamen ad fundamentum certitudinis, in quo nititur certitudo, formaliter tantum condicio prima spectat.

Articulus III

De idealismo

83 Tractatione facta indoles cognitionis intellectualis sufficienter explicata est, ut perspiciatur, cognitionem ex natura sua esse repraesentationem obiecti realis eiusque finem in eo situm esse, ut huic ordini obiectivo quam perfectissime se conformet itaque veritatem assequatur. Haec doctrina, quam genus humanum semper interna persuasione et opere professa est quaeque Aristoteli et scholasticis semper familiaris fuit, *objectivismus* vocatur. Contraria cognitionis notio iam antiquitus identidem apparuit, potissimum vero ex aliquot saeculis invaluit et per *Kant* systematice exculta est; quae tenet, cognitionem humanam non esse similitudinem obiecti a se distincti et realis, sed obiecta ab ipso subiecto secundum leges ei insitas cognoscendo efformari. Haec doctrina idealismus vocatur atque ita philosophiae modernae propria est, ut praecipuae doctrinae de cognitione humana, ut subiectivismus, phaenomenalismus, positivismus, pragmatismus, ex idealismo initium sumant vel etiam parum ab eo differant.

Itaque idealismus, cui semper realismus opponitur, duplici modo valde diverso accipitur.

84 a) *Idealismus metaphysicus* intellegitur conversio mentis et voluntatis ad altiora quaerenda. Ita sermo fit de ideali (vel realistica) animi seu temporis indole, de arte ideali, de ideali mundi vitaeque apprehensione (ideale Welt- und Lebensanschauung).¹⁾ Hic idealismus spectata voce a Platone originem ducit.

¹⁾ Confer *Ontologiam*³ n. 132 ss.

b) *Idealismus criteriologicus* est doctrina, quae *cognitionibus sive ideis obiecta ab ipsis distincta et independentia respondere negat vel saltem in dubium vocat*. Cum enim vox „idea“ ad actum et ad obiectum significandum adhiberi possit, recentiore tempore Descartes, Locke, maxime Berkeley et post eos philosophi moderni saepissime, aliter ac Plato et scholastici, ideam pro actu tantum accipiunt, quem ab obiecto distinguere iam nesciunt. Idealismo opponitur *realismus*, qui cognitionibus obiecta ab ipsis independentia respondere asserit. Realismus magis minusve limitatus esse potest, prout magis minusve obiecta talia in ordine rerum haberi asserit, qualia repraesentantur; pariter etiam idealismus in maiore minoreve ambitu defendi potest.

Error principalis, a quo idealistae proficiscuntur, hic 85 est: cum cognitiones actus subiectivi sint („Bewußtseinsvorgänge“), per eas ad obiecta ab actibus distincta, qualia in se sunt („Dinge an sich“), pervenire non possumus; sive aliter: obiecta, ut primum repraesentantur, iam cognitiones nostrae (scil. subiectivae) evadunt, hinc non iam sunt res, sicut in se ipsis sunt. Ideo cognitiones iis nominibus appellare solent, quae tantum activitatem immanentem exprimunt.¹⁾ Idealistae hoc dogma principale de *omnibus* cognitionibus, tum mentis tum sensus, statuunt.

Nihilominus idealistae plerunque de illis tantum cogni- 86 tionibus loquuntur, quae de obiectis *exsistentibus* agunt, sive sensationes sive mentis iudicia sunt. De ideis enim et iudiciis mentis, quae solum obiecta possibilea seu metaphysica exhibent, dogma enuntiatur sine controversia evidens esse putant; talibus enim cognitionibus nihil „reale“ (videl. exsistens) a mente independens contineri supponunt²⁾, sed eas naturaliter oriri existimant ex formis subiectivis, vel menti a natura insitis vel per evolutionem generis humani paulatim productis („categorias“ eas appellant, „sche-

¹⁾ V. g. „Vorstellung, Verknüpfung, Bearbeiten der Objekte durch das Denken, Anwendung der Kategorien etc.“ — ²⁾ Cf. n. 58.

mata“, „formas cogitandi“); his formis effici dicunt, ut de obiectis experientia oblatis certis modis cogitare debeamus.

Quando igitur idealistae de valore obiectivo cognitionis loquuntur, plerunque tantum obiecta existentia seu mundum realem respicere solent. Ideo etiam in definitionibus idealismi tantum mundi realis (externi) mentio fieri solet. „Idealistae dicuntur“, ait v. g. *Chr. Wolff*, „qui realem mundi et corporum existentiam negant.“¹⁾ Et *Kant* scribit: „Idealismus affirmat, nulla esse nisi entia cogitantia; reliqua, quae intuitu percipere opinemur, tantum entium cogitantium repraesentationes esse, quibus re vera nullum obiectum respondeat.“²⁾ „Idealismus criteriologicus“, inquit alius, „affirmat: mundus externus nihil est . . a subiecto cognoscente independens, sed tantum idealis est i. e. existit tantum in mente.“³⁾

Attamen essentia idealismi generatim in hoc formaliter consistit, quod naturam cognitionis in genere spectatae pervertit, negans, eam esse signum, quo obiectum distinctum attingatur. Ab hoc principio fere omnes philosophi moderni egrediuntur, etiam illi plerunque, qui ad realismum pervenire volunt.

- 87 **Testimonia** aliqua auctorum aetatis recentioris clarius ostendant generale dogma principale, a quo idealistae egrediuntur. „Mundus“, inquit *Schopenhauer*, „est mea repraesentatio; . . nulla veritas certiore ab omnibus aliis magis independens et probatione minus indigens est quam ista.“⁴⁾ *Schuppe* scribit: „Absonum est cogitare, obiectum existere extra mentem, quia sic postulatur, ut aliquid cogitetur simulque extra

¹⁾ Psychol. rational. § 36. — ²⁾ „Der Idealismus besteht in der Behauptung, daß es keine anderen als denkende Wesen gebe; die übrigen Dinge, die wir in der Anschauung wahrzunehmen glauben, wären nur Vorstellungen in den denkenden Wesen, denen in der Tat kein außerhalb dieser befindlicher Gegenstand korrespondierte.“ Prolegomena § 13. Anm. II. — ³⁾ *R. Eisler*: „Der erkenntnistheoretische Idealismus behauptet: Die Außenwelt ist nichts dem Subjekte fertig Gegebenes, nichts Selbständiges, vom erkennenden Subjekte Unabhängiges, sondern sie ist bloß ideal (ideell), d. h. sie besteht bloß im Bewußtsein.“ Wörterbuch der philos. Begriffe³ (1910) I 515 s. Idealismus. — ⁴⁾ „Die Welt ist meine Vorstellung; . . keine Wahrheit ist gewisser, von allen anderen unabhängiger und eines Beweises weniger bedürftig, als diese.“ Die Welt als Wille und Vorstellung I § 1 2.

cogitationem ponatur ideoque non cogitur.“¹⁾ „Realitas non cognita“, inquit *Windelband*, „cogitari nequit; nam si cogitur, . . iam iterum cognitio facta est.“²⁾ „Evidens esse censetur“, ait *H. Rickert*, „scientiam non ultra mentis ambitum pertingere, ideoque existentia rerum extra mentem saltem problematica manere debet.“³⁾ Etiam multi illorum, qui in idealismo haerere nolunt, hoc dogma evidens esse inveniunt. „Etiam realismus“, inquit *O. Liebmann*, „hanc veritatem agnoscere debet et potest: Nunquam ex individuali repraesentationis ambitu egredimur; etiamsi aliquid a nobis independens assumimus, tamen hoc reale absolutum tantum in nostra repraesentatione est.“⁴⁾ Similia *positivistae* opinantur, etiam viri in scientiis naturalibus celebrati: quidquid experientia exhibeatur tantum affectiones subiecti proprias esse. „Distinctio inter Ego et mundum,“ inquit *E. Mach* Viennensis, „inter perceptionem seu phaenomenon et rem sublata est.“⁵⁾ Et *Stallo* Americanus: „In mente, dum cogitat, nunquam res, sed tantum operatio mentalis praesens est.“⁶⁾

Idealismus rigidus et moderatus. Vix unus est inter idea- 88
listas, qui huic dogmati principali consequenter inhaereat. Nihilominus pro maiore minoreve hac inconstantia apte duplex idealismus distingui potest: a) *Idealismus rigidus*

¹⁾ „Der Gedanke eines außerhalb des Bewußtseins existierenden Gegenstandes ist ein Ungedanke, weil er die Forderung in sich schließt, ein Ding gleichzeitig zu denken und außerhalb des Denkens zu setzen, also nicht zu denken.“ *Erkenntnistheoret. Logik* (1878) 64. Idem in *Grundriß der Erkenntnistheorie u. Logik*² (1910) 8. — ²⁾ „Eine bewußtseinslose Wirklichkeit ist niemals auszudenken: denn wenn sie gedacht wird, wenn sie erkannt werden soll, ist sie ja bereits wieder zum Bewußtseinsinhalt geworden.“ *Einleitung in d. Philosophie* (1914) 230 s. — ³⁾ „Es gilt der Satz, daß das Wissen nicht weiter reichen könne, als das Bewußtsein reicht, für selbstverständlich und damit muß die Existenz von Dingen außerhalb des Bewußtseins zum mindesten problematisch bleiben.“ *Der Gegenstand der Erkenntnis* (1892) 2. — ⁴⁾ „Eine Wahrheit, die auch der Realismus, wofern er philosophisch zurechnungsfähig sein will, anerkennen muß und anerkennen kann . . ist folgende. Wir kommen nie und nimmer aus unserer individuellen Vorstellungssphäre heraus; selbst wenn wir etwas von uns Unabhängiges annehmen, so ist uns doch dies absolut Reale nur als unsere Vorstellung gegeben.“ *Zur Analysis der Wirklichkeit*³ (1900) 28. — ⁵⁾ „Der Gegensatz zwischen Ich und Welt, Empfindung oder Erscheinung und Ding fällt weg.“ *Analyse der Empfindungen*⁶ (1911) 11. — ⁶⁾ „Was im Geist bei einem Denktakt gegenwärtig ist, ist niemals ein Ding, sondern ein Bewußtseinszustand.“ *Die Begriffe und Theorien der modernen Physik.* Übersetzt von Kleinpeter (1901) 131.

praeter actum cognitionis omnem realitatem explicite negat aut summum idque inconsequenter proprium subiectum admittit (*Solipsismus*) et forte etiam ad modum hypothesis alia subiecta sui conscia, praesertim quandam pantheisticam „mentem universalem et absolutam“. — b) Idealismus *moderatus* varias alias realitates explicite concedit. Ita quidam cum Berkeley entia spiritualia admittunt, quae doctrina saepe „spiritualismus“ (immoderatus) appellatur, alii cum Kant tenent, cognitionibus aliquid existens, licet ignotum x, respondere (idealismus transcendentalis), alii denique insuper varia alia admittunt.

Idealismus frequenter in *pantheismum* spiritualisticum desinere solet, quatenus mens sive conscientia universalis cuiusdam absoluti fingitur, cuius singulae individuales mentes velut partes seu modi sint.

- 89 **Historia idealismi.** Omissa philosophia Brahmanica Indorum et philosophia Eleatica antiquitus Sophistae, recentiore aetate Descartes idealismo praeluserunt. Praecipuus vero eius auctor fuit *Berkeley* († 1753), qui ferme primus obiectum cum idea subiectiva plene confundit: „Quicumque obiecta cognitionis humanae considerat, perspicit, ea esse partim ideas menti impressas, partim ideas etc.“ „Esse eorum [obiectorum] est percipi.“¹⁾ Post eum maxime *Kant* idealismo viam aperuit. *Fichte*, *Schelling*, *Hegel* e principiis Kantii ad absolutum idealismum progressi sunt. Rem existentem, attamen in se ignotam, quam Kant reliquerat, reiciunt, utpote inconsequenter statutam, et statuunt cogitare quoddam absolutum, quod cum esse ipso identicum sit. Hoc absolutum ex se indeterminatum continua evolutione ad diversa se determinare docent (pantheismus idealisticus). Recentissima aetate idealismus ubique grassatur, maxime cum de cognitione ordinis

¹⁾ „It is evident to any one who takes a survey of the objects of human knowledge, that they are either ideas actually imprinted on the senses . . .“ „Their esse is percipi, nor is it possible they should have any existence out of the minds or thinking things which perceive them.“ Of the Principles of Human Knowledge I III.

supersensibilis agitur, et varias formas subiectivismi, pragmatismi, positivismi sive agnosticismi induit.

Tanquam defensores idealismi maximam celebritatem Fichte, Schelling, Hegel nacti sunt. *Fichte* († 1817), intra cogitationis ambitum manens, primum in se invenit, quod omnibus cogitationibus insit, tò *ego*. Hoc ego esse quandam actionem sui consciam ait et ex se plane indeterminatam rationem aeternam; „ego“, inquit, „non est ens proprie dictum neque aliquid permanens, sed actio nihilque aliud.“ Scientiam igitur eo absolvi putat, quod leges ostendantur, secundum quas hoc ego se evolvat (*Wissenschaftslehre*). Itaque ego 1° ponit se. Sed in cogitatione obiectum aliquod apparet, quod ab actu discerni videtur, habetur igitur 2° non-ego. Attamen obiectum ab actu re differre non potest, ideo intra ego ut huius pars vel determinatio concludatur oportet et sic 3° utrumque, ego et non-ego, in unitatem coniungitur. „Ego“, inquit, „in ego ipsi ego divisibili non-ego divisibile opponit.“¹⁾ — *Schelling* († 1854) „ego“ subiectum, „non-ego“ obiectum vocari vult et absolutum *indifferentiam Si et Oi* esse dicit, quae, si elementum subiectivum praevaleat, in hominum mentes, si obiectivum, in res naturales se evolvat. — *Hegel* († 1831) absolutum vocat „*ideam-ens*“, quod omnia in nucleo contineat et activitate logica (*Macht der Negation*) se evolvat, quatenus in omni positione continuo ad negationem suae positionis et sic in „esse-alterum“ se convertat (continuum fieri); et cum haec altera positio prioris negatio sit, positionem ait in negatione includi; „positivum et negativum unum idemque est“.

Thesis 10. Idealismus reiiciendus est. Etenim ut factum spectatus impossibilis est (1. p.), ut doctrina vero consideratus manifestas contradictiones includit et absurdus est (2. p.), licet eius falsitas ipsis idealistis ostendi nequeat (3. p.).

Declaratio. Thesis spectata re et forma simillima est 90° thesi 2., qua scepticismus reiicitur. (Confer etiam thes. 9.) Idealismus enim genuinus scepticismus est, licet idealistae sceptici esse nolint, cum se veri cognitionem non tollere, sed recte explicare praetendant, absurde affirmantes, cognitionem non esse obiecti repraesentationem, sed productionem.

¹⁾ „Das Ich setzt im Ich dem teilbaren Ich ein teilbares Nicht-Ich entgegen.“

91 **Demonstratio 1. p.** Impossibile esse, ut quis constanter de valore obiectivo idearum dubitet, tum vulgaris experientia docet tum ipsi adversarii confitentur. Etenim idealistae ita constanter se gerunt, sicut qui firmissime sibi persuasum habent, se ipsos et mundum externum independentem a mente cogitante existere; alloquuntur enim homines, libros edunt, doctrinas suas proponunt et demonstrant. Ergo idealismus ut factum spectatus impossibilis est.

92 **Demonstratio 2. p.** A) Idealismus ut doctrina propositus varia implicite affirmat, quae explicite negat. Ergo contradictiones involvit. Revera

1. Idealistae affirmant, actus mentis *res a se distinctas* cognoscere non posse, idque argumentis probant. Iamvero sic implicite affirmant, nos posse cognoscere mentis vel actuum indolem, ut est in se, etiam indolem eorum actuum, qui fuerunt et erunt, qui proin certe ab actu inquirente distincti sunt; insuper posse nos constans discrimen inter verum et falsum, inter certum et dubium, immo etiam aliquid de rebus cognoscere, ut in se sunt, qualem nimirum relationem ad cognitionem habeant; non pauci etiam ex eo, quod res externas cognoscere non possimus, statim concludunt, eas non existere (Dogmatismus negativus).

2. Asserunt, in subiecto cognoscente *formas permanentes* esse, secundum quas obiecta cognoscamus. Ergo iterum quarundam rerum notitiam nos habere dicunt.

3. Omnes fere praeter actus etiam *subiectum proprium*, quod actus habeat, et *alia* subiecta cognoscentia mira simplicitate supponunt.

4. Praeterea multi, evidentia convicti, variis sophismatum et verborum ambiguitatibus totum fere ordinem rerum a se sublatum occulte iterum restaurant. Nam a) de cognitionibus ita plerunque loquuntur, acsi verae realitates externae vel nescio quid medium inter ordinem subiectivum et externum essent; vocant enim eas „rerum phaenomena“, „rerum apparentias“ etc. Ita iam Kant constanter loquitur.

b) Ut alii, ita etiam idealistae, licet verbis ambiguis, saepe affirmant, obiecta etiam tunc manere, cum non actu cognoscuntur.

B) Idealismus absurdus est, si contra omnium firmas 93 persuasiones gravissime offendit. Atqui offendit. Nam totum mundum tollit vel dubium facit, firmissimas persuasiones et omnes scientias imaginarias reddit atque a scepticismo parum differt.

Demonstratio 3. p. Qui cum idealistis serio de va- 94 lore obiectivo idearum dubitat, eo ipso etiam de valore illorum actuum dubitat, quibus idealismi refutatio perficienda esset. Ergo idealismi falsitas ipsis idealistis ostendi nequit.

Idealismus est error principalis criticae modernae. 95 Id facile ex eo colligitur, quod praecipuae doctrinae modernae de cognitione ab idealismo initium sumunt vel etiam ab eo parum differunt. Quia harum doctrinarum saepe mentio facienda erit, iam hoc loco eas paucis attingimus, licet demum postea diligentiori considerationi subiciendae sint.

1. *Subiectivismus* eiusdem naturae est cum idealismo. Subiectivismus enim dicitur doctrina, quae tenet, cognitiones nostras esse tantum subiectivas, i. e. eis non exhiberi res, sicut in se independenter a cognitione sint, sed exhiberi tantum modum, quo subiectum secundum indolem suam ordinem obiectivum intentionaliter producat. Itaque secundum subiectivismum non veritas aliqua obiectiva a subiecto independens et immutabilis (quippe quae attingi non possit), sed *subiectum est norma* iudiciorum et rectitudinis cogitandi.

Subiectivismus dicitur *autonomismus*, quatenus explicite enuntiat, subiectum humanum sibi legem esse in cogitando ideoque ab omni lege et auctoritate externa in cogitando iure suo liberum esse.

2. *Psychologismus* (Anthropologismus) explicite enuntiat, cognitiones et leges cogitandi solum facta et leges psycho-

logicas esse, quae momentum psychologicum, individuale, relativum habeant, nullam vero veritatem absolutam, super-individualem, transcendentem exhibeant.

3. *Phaenomenalismus* est doctrina subiectivismo admodum similis. Phaenomenalismus enim docet, nos non posse res cognoscere, sicut in se sunt, sed tantum earum phaenomena i. e. modum, quo nos afficiant, speciem, qua nobis appareant. Hic modus, quo affici dicimur, seu rerum apparentia est in subiecto cogitante; est enim ipsa eius cognitio sive perceptio, quatenus aliquo modo (plerumque inconsequenter) tanquam a re quadam externa causata apprehenditur, quae hac ratione subiecto „appareat“.

4. *Positivismus* affirmat, nos tantum positiva seu ea, quae experiamur, cognoscere posse, per experientiam autem tantum phaenomena i. e. cognitiones et perceptiones nostras subiectivas attingi seu „modos, quibus res nos afficiant“. Quatenus sic positivismus res in se et supersensibilia cognosci posse negat, *agnosticismus* vocatur.

5. *Kantianismus* est subiectivismi et positivismi copulatio.

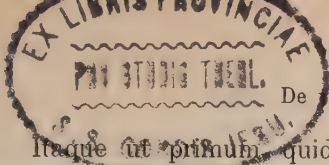
Caput II

De veritate et certitudine

Articulus I

De veritate

96 Cum critica ostendere debeat, utrum et quomodo mens actibus suis ad veritatem pertingere possit, declarata mentis ad veritatem cognoscendam aptitudine et explicata natura cognitionis intellectualis accuratius investigandum iam est, quid sit veritas et qua ratione singuli actus mentis eius capaces sint.

4694

Itaque ut primum quid veritas sit, inveniamus, considerandum est, veras dici solere cogitationes, res, sermones. De veris enim cogitationibus, iudiciis, opinionibus loquimur, item de vero amico, oratore, auro, denique verum sive veracem dicimus sermonem, quo aliquid narratur. Inquirentes, quid sit illud commune, quod in his omnibus vocabulo veritatis significemus, invenimus, *veritatem in genere* sumptam recte a scholasticis definiri „adaequationem seu conformitatem inter intellectum et rem“. Quae definitio generalis revera triplici, quae distingui solet, veritati convenit. Nimirum a) veritas *logica*, quae de cognitionibus intellectus praedicatur et infra uberius exponetur, est adaequatio seu conformitas intellectus cum re. b) Veritas *ontologica*, quae de rebus praedicatur, est conformitas rei cum idea sua seu cum intellectu; propterea enim oratorem, amicum dicimus veros, quia ideae et definitioni oratoris vel amici, quas in mente gestamus, conformes sunt. c) Veritas *moralis* seu potius veracitas, quae de sermonibus praedicatur, est conformitas sermonis cum loquentis cognitione; propterea enim alicuius sermonem veracem dicimus, quia non mentitur seu alia profert, quam in mente gerit.

Quodsi praeterea etiam veritatem attendimus, qua imagines, apographa, signa vera vocamus, definitio veritatis paulo generalior haec statui potest: conformitas alicuius cum norma sua exemplari.

Definitio veritatis logicae et alia, quae ad ipsam spectant, postquam supra rectam cognitionis naturam vindicavimus, sine negotio demonstrantur.

Thesis 11. Veritas logica est conformitas cognitionis (seu adaequatio intellectus) cum re.

Declaratio. In genuina veritatis notione vindicanda pugna nobis imprimis est contra egregiam veritatis falsificationem, quam modernus *idealismus* sive subiectivismus committit, de quo supra tractavimus. Idealismus negat, cognitionem esse similitudinem obiecti, et affirmat, obiecta per cognitionem ipsam efformari ideoque de aliqua con-

formitate cognitionis cum re externa minime constare. Ideo subiectivistae, quia nihilominus aliquam veritatem admittunt, vitiatas definitiones proponunt. Vel enim dicunt, veritatem esse conformitatem cognitionum inter se seu cum legibus internis mentis (acsi mens norma obiectorum, non vero obiecta norma intellectus in cogitando essent) vel, cum istae leges omnibus communes sint, illam cognitionem veram habent, quae ab omnibus recta agnoscatur (acsi consensus hominum veritatem faceret), vel denique veritatem intellegunt similitudinem symbolicam inter cognitiones et res, supponentes, cognitiones non esse imagines rerum, sed solum quaedam symbola cum conformitate illa latiore, quam symbola cum re significata (e. g. vexillum cum aliqua natione) habent. Nonnunquam etiam error relativismi, qui ex subiectivismo sequitur et mutabilitatem veritatis defendit, in ipsam veritatis definitionem influit. Alii, *positivismo* sive agnosticismo addicti, illud solum verum esse dicunt, quod experiamur. Sunt denique, qui ex mente *pragmatismi* veritatem in utilitate consistere doceant.

- 98 Confer e. g. haec: Veritas, inquit *Kant*, consistit „in conformitate cum legibus intellectus“, „in consonantia omnium cogitationum inter se“ etc.¹⁾ *Sigwart* docet: „Quando de veritatibus mathematicis, realibus, moralibus loquimur, communis proprietas eius, quod verum dicimus, in eo consistit, quod necessario cogitatur et ab omnibus agnoscitur.“²⁾ „Verum est“, dicit *Wundt*, „quod cum legibus cogitandi consentit.“³⁾ Veritas, ait *Hodgson*, „est conformitas mentis secum ipsa.“⁴⁾ „Verum et falsum“, asserunt alii, „primitus nihil nisi utile et nocivum sensu biologico significant.“⁵⁾

¹⁾ Die Wahrheit besteht „in der Übereinstimmung mit den Gesetzen des Verstandes“. „in der Übereinstimmung aller Gedanken unter einander“ etc. Variis in locis. — ²⁾ „Wenn wir von mathematischen, tatsächlichen, sittlichen Wahrheiten sprechen, so ist der gemeinsame Charakter dessen, was wir wahr nennen, daß es ein notwendig und allgemeingültig Gedachtes ist.“ *Logik*⁴ (1911) I 8. — ³⁾ „Wahr ist, was mit den Gesetzen des Denkens übereinstimmt“ *Sinnliche und übersinnliche Welt* (1914) 269. — ⁴⁾ „... the agreement of thought with itself“. *Philosophy of Reflection* (1878) II 213. — ⁵⁾ *Jerusalem*: „Wahr und falsch bedeutet ursprünglich gar nichts anderes, als nützlich oder schädlich in biologischem Sinne.“ *Kritischer Idealismus* (1905) 162.

Demonstratio. 1. Ex modo loquendi apparet, nos 99 ideo assertionem aliquam sive iudicium verum vocare, quod de aliqua re id iudicet, quod ei reapse conveniat, et ideo nos negare, iudicium verum esse, quod ea enuntiet, quae rei non conveniant. Ita iudicium affirmans, Christum esse Filium Dei, verum appellamus, quia enuntiat, quod Christo re ipsa convenit; alterum vero, quod negat, Christum Dei Filium esse, negamus verum esse. *Atqui* hoc idem est atque: veritas logica est conformitas cognitionis cum re vel adaequatio intellectus (cognoscentis) cum re. Ergo veritas logica ita definienda est.

Similiter liquet, *falsitatem logicam* esse difformitatem cognitionis a re.

2. Falsae sunt *oppositae* veritatis acceptiones: 100

a) Non solum illud verum est, quod experientia innotescit, ut dicit *positivismus*, sed etiam de rebus supersensibilibus ad metaphysicam, religionem, moralitatem spectantibus veras cognitiones obtinere possumus.

b) Neque admittendae sunt veritatis definitiones, quas *subiectivismus idealisticus* profert, quia supponunt, cognitiones non tam imitationes, quam potius productiones obiectorum esse; propterea enim ad veritatem non conformitatem cum ordine obiectivo, sed cum subiecto eiusque intellectu et indole postulant. Multo minus veritas est utilitas, ut *pragmatismus* asserit. De his definitionibus infra plura dicenda erunt.

Definitionis explicatio accuratior. Definitio veritatis modo sta- 101
tuta philosophis scholasticis communis est. Sed attentius considerata *duplicem sensum* admittit. Prout enim cognitio intellegitur subiectiva vel obiectiva, etiam veritas intellegenda est vel 1) conformitas actus vel 2) conformitas cognitionis obiectivae cum re seu obiecti formalis cum obiecto materiali (i. e. rei, ut repraesentatur, cum re, sicut in se est). Priori modo multi cum Suariorum¹⁾ veritatem accipiunt, alii modo posteriori. Multi hoc discrimen non attendere videntur.

Dicendum videtur, veritatem logicam primario intellegi conformitatem *cognitionis obiectivae cum re* seu rei, sicut repraesentata est, secum ipsa, sicut in ordine rerum est. Potest etiam cognitio subiectiva

¹⁾ Cf. Disp. metaph. d. 8 s. 1 n. 3-5.

vera dici, sed per denominationem a veritate priori, quatenus scil. verum obiectum repraesentat. Haec veritas actus apte veritas subiectiva, illa prior veritas simpliciter dici possit. Itaque si v. g. actus iudicii refert ‚in inferno esse ignem materialem‘, veritas simpliciter dicta est conformitas huius obiecti formalis ‚in inferno ignem materialem esse‘ cum statu inferni, qui reapse est. (Si affirmaretur, in inferno non esse ignem, adesset difformitas a re ipsa). Actus ipse (de cuius veritate raro loquimur) verus dicitur per denominationem a veritate obiecti, quia scil. verum dicat.

- 102 Haec sententia modo loquendi communi hominum *suadetur*. Et enim a) quando de ea veritate loquuntur, quae in actibus intellegendi consideratur quamque logicam appellavimus, fere semper significant conformitatem eius, quod repraesentatur, cum ordine rerum, ut in se est, idque ita, ut simul sibi conscii sint, se vocabulo veritatis sensu maxime nativo uti. Dicimus enim, veritatem inquiri, inveniri, ignorari, cognosci, certitudinem esse firmum assensum in veritatem, id, quod iudicemus, verum esse; legimus, homines „ad agnitionem veritatis venire“ (1 Tim. 2, 4), eos „resistere veritati“ (2 Tim. 2, 25) et „a veritate auditum avertere“ (ib. 4, 4), „testimonium perhiberi veritati“ (Io. 5, 33) etc. — b) Si nomine veritatis primario conformitatem actus exprimere intenderemus, declarari non posset, cur nemo unquam conformitatem actus cum obiecto formali, quae utique absolute semper adest, veritatem vocet. — c) Confirmatur idem eo, quod etiam, quando veritas de propositionibus praedicatur, nunquam propositio formalis, sed semper obiectiva intellegitur. Etiam veritas ontologica intellegitur conformitas rerum cum idea obiectiva. Cf. Ontol.² n. 126. — Egregie haec S. Thomas confirmat: „Ad id in intellectu veritas pertinet, quod intellectus dicit, non ad operationem, qua id dicit. . Illud, quod intellectus intellegendo dicit et cognoscit, oportet esse rei adaequatum, ut scil. ita sit in re, sicut intellectus dicit.“ (C. gent. I c. 59).

*Thesis 12. Iudicium veritatem perfecto modo habet; sed etiam falsitatem habere potest (1. p.). Apprehensio vero, quae nihil affirmat, neque veritatem neque falsitatem continere potest (2. p.).

- *103 **Demonstratio 1. p.** A) Iudicium *veritatem perfecto modo* habet, si veritas seu conformitas cum re de iudicio pleno sensu praedicari potest. Atqui pleno sensu praedicari potest. Nam iudicium de aliquo aliquid affirmando vel negando convertit se ad certam rem, subiectum, et dicit, huic convenire identitatem vel diversitatem cum aliquo praedicato. Si igitur haec identitas vel diversitas subiecto

reapse convenit, de iudicio conformitas cum re pleno sensu praedicari potest, quia eam exprimit. E. g. iudicium „Deus est mundi conditor“ dicit, Deo convenire conditorem esse mundi; quia id reapse Deo convenit, de iudicio hoc exprimente conformitas cum Deo sive veritas pleno sensu praedicari potest. Ergo iudicium (verum) veritatem perfecto modo habet.

Brevi. Iudicium perfecte veritatem sive conformitatem cum re habet, quia dicit, rem ita se habere, sicut se habet.

B) Multa *iudicia falsa* sunt. Ergo iudicium falsitatem 104* habere potest. — Et quidem propterea iudicium falsitatem continere potest, quia ad certam rem se convertit, dicens, ei identitatem vel diversitatem cum aliquo praedicato convenire, e. g. dicens, duellum honestum esse. Si igitur haec identitas vel diversitas subiecto non convenit, iudicium difformitatem cum re seu falsitatem habet. Ergo.

Demonstratio 2. p. A) Apprehensio, quae nihil iudicat, 105* sed tantum aliquid concipit (e. g. „album“), ad nullam rem sive subiectum se convertit dicens, ei identitatem vel diversitatem cum illo, quod concipit, convenire (non dicit „nix est alba“, „gramen est album“). Propterea neque etiam cum certa re conformis dici potest, quia ad nullam rem se refert. Ergo apprehensio, quae nihil affirmat, veritatem non continet.

B) Quia apprehensio id, quod concipit, nulli rei tribuit, nihil affirmans neque negans, neque etiam difformitatem a re vel falsitatem habere potest. Ergo apprehensio, quae nihil affirmat, falsitatem continere non potest.

Quae supra de modo dicta sunt, quo veritas in cognitione esse potest, *S. Thomas* ita exprimit: „Veritas est tantum in intellectu componente et dividente, non autem in sensu neque intellectu cognoscente, quod quid est.“ „Quando iudicat, rem ita se habere, sicut est forma, quam de re apprehendit, tunc primo cognoscit et dicit verum. Et hoc facit componendo et dividendo.“¹⁾

¹⁾ 1 q. 16 a. 2.

*107 ***Quaedam apprehensiones veritatem participant,**
 scil. apprehensio comparativa, intuitiva, complexa. Apprehensiones enim sub eo respectu, qui hic attenditur, ita distinguui possunt:

a) Apprehensio *comparativa* et *non-comparativa*. Apprehensio comparativa duarum idearum identitatem vel diversitatem (vel aliam relationem) perspicit, sed eam non affirmat. Imitatur proinde aliqua ratione iudicium eiusque veritatem, attamen non est ipsum iudicium, quippe quod tantum praeparat. Confer infra n. 138. — Apprehensio non-comparativa est:

b) Apprehensio *intuitiva* vel *abstractiva*. Apprehensio intuitiva immediate in rei existentiam, ut in se est, terminatur; invenitur in experientia interna actuum propriorum vel in visione Dei. Apprehensio abstractiva vel tantum possibile exhibet vel rem ut existentem quidem repraesentat, sed ita, ut existentiam non exhibeat, ut in se est, sed ut essentiam et existentiam tanquam duo distincta, ab invicem seorsim sumptis abstracta, exhibeat (Deus hic existens⁴). Apprehensio intuitiva virtualiter iudicium de existentia rei perceptae est ideoque etiam veritatem iudicii aliqua ratione participat. — Apprehensio abstractiva iterum est:

c) Apprehensio *complexa* vel *incomplexa*. Incomplexa nullam compositionem exhibet. Apprehensio complexa autem complures notas ut identicas proponit (Deus omnipotens⁴). Quare, si haec coniunctio a mente absolute et serio fit, apprehensio aliquo modo iudicium eiusque veritatem imitatur. (Sin autem duarum idearum coniunctionem, quam v. g. ab alio factam [infernium non esse aeternum] audio, solum in modum quaestionis apprehendo, apprehensio complexa non oritur, quia ego notas non serio complector sive coniungo; sed mentis tantum quaedam comparatio adest.)

*108 Nihilominus *falsae*, sicut iudicium, istae apprehensiones esse non possunt. Apprehensio enim *comparativa* nexum aliquem inter S et P non absolute statuit, sed tantum percipit, eum his rationibus, quae et sicut se manifestant, suaderi, id, quod nunquam falsum est, etiamsi

nexus ipse per iudicium absolute affirmatus falsus esset. Apprehensio *intuitiva* intellectus (conscientiae) falsa esse nequit, quia voluntas, quae unica causa falsitatis esse posset, ad arbitrium efficere nequit, ut intellectus affectionem internam intueatur, quae non est. Tantum apprehensio *complexa aliquam falsitatem* habere potest, quando duas ideas ut sociabiles vel coniunctas serio exhibet, quae sociabiles vel coniunctae non sunt (homo irrationalis, voluntas libertate carens).

***Thesis 13.** Veritas gradus non admittit, quatenus omnem falsitatem excludit (1. p.), eos autem admittit spectata conformitate (2. p.). Item falsitas gradus admittit (3. p.).

Demonstratio 1. p. Quod indivisibile est, gradus non 109* admittit. Atqui exclusio omnis falsitatis indivisibilis est, quia magis et minus adesse non potest; sub hoc respectu igitur non est magis verum, Deum esse, quam homines existere, quia neutrum ulla ratione falsum est. Ergo veritas, quatenus excludit omnem falsitatem, gradus non admittit.

Demonstratio 2. p. Conformitas positiva cognitionis 110* cum re maior vel minor, perfectior vel imperfectior esse potest ideoque veritas spectata ipsa conformitate gradus admittit. Certe conformitas perfectior est, 1) si est *necessaria* et immutabilis, quam si tantum contingens est; ideo magis verum est, Deum esse aeternum, quam Deum creasse mundum vel Parisios existere. Nam fieri nequit, ut Deus non sit, fieri autem potuit, ut mundum non crearet. Praeterea conformitas cognitionis cum re perfectior est, si 2) *cognitio* ipsa perfectior est, rem perfectius exprimendo; itaque si a) conceptu *proprio* fit, proinde maior veritas in cognitione Dei et angeli, quam in nostra invenitur. Pariter b) perfectior conformitas adest, si cognitio distincta, quam si tantum confusa est, si plures notas de subiecto praedicat, quam si pauciores. Ergo veritas spectata conformitate gradus admittit.

Demonstratio 3. p. Falsitas est difformitas cognitionis 111* (iudicii), quatenus cognitio opposita iis exhibet, quae rei

in se conveniunt. Atqui talis difformitas gradus admittit. Nam 1) quae iudicium profert, rei *magis minusve* opposita esse possunt; ita magis falsum est, sacramenta esse duo, quam esse sex, item magis falsum, utpote subiecto magis repugnans est, Deum non exsistere, quam mundum non exsistere. 2) Iudicium potest *plures vel pauciores* notas oppositas complecti; magis igitur falsum est, Christum esse purum hominem *neque* eum a mortuis resurrexisse, quam eum esse purum hominem. Ergo falsitas gradus admittit.

*112 **Obiectiones.** 1. Iudicia etiam falsa esse possunt. Ergo non in omni iudicio veritas perfecto modo inest sicut th. 12 asserit. - *Resp.* Thesis 12 (1. p. assertum primum) tantum de iudiciis veris loquitur.

2. „Cum obiectum sit extra me et cognitio in me, semper tantum diiudicare possum, num mea cognitio obiecti cum mea cognitione obiecti concordet“ (Kant), non autem veritatem tanquam conformitatem cognitionis cum re ipsa apprehendere possum. — *Resp.* Dist. si cognitio est signum quo N. si esset signum quod C. Cf. n. 64 ss.

3. Etiam apprehensio veritatem habet, quia actus, v. g. apprehendens ens, conformis est cum suo obiecto formali. — *Resp.* N. vel Dist. veritas tanquam conformitas actus cum obiecto formali C. cum obiecto materiali, de quo aliquid enuntiat N. — Spectata conformitate actus cum obiecto formali, quae vix unquam veritatis nomine honestatur, nulla fit comparatio inter iudicium et ideam. Immo haec conformitas semper adest, etiam in falso iudicio, quia actus nequit aliquid (obiectum formale) exprimere, nisi ei conformis sit.

*113 4. Quod apprehensio exprimit, e. g. ‚album‘, convenit alicui rei seu alicui obiecto materiali, v. g. nivi. Ergo etiam veritas tanquam conformitas cum obiecto materiali de apprehensione praedicari potest. — *Resp.* Dist. ant. et exprimitur convenire N. non exprimitur C. Ideo conformitas de *apprehensione* praedicari non potest; alioquin eodem iure etiam falsitas de eadem apprehensione praedicanda esset, quia ‚album‘ non convenit gramini.

5. Si cetum ut piscem apprehendo, piscis dicitur falsa apprehensio; ergo apprehensio falsa esse potest. — *Resp.* Dist. ant. dicitur falsa apprehensio tanquam *praedicata* de cetio, i. e. iudicium est falsum C. apprehensio in se sola spectata N.

6. Nonnunquam obiectum aliter apprehenditur ac est; v. g. sol apprehenditur parvus, cum sit magnus. — *Resp.* Dist. in apprehensione intellectuali N. in sensitiva (de qua postea diligentius inquiretur) Sd. quando condiciones non ordinariae adsunt C. secus N.

Articulus II

De errore et de probabilitate

Status mentis in veritate assequenda. Sicut vo- 114
luntas ad bonitatem appetendam, ita intellectus ad veritatem assequendam natura sua comparatus est. Quae veritatis assecutio plus minusve perfecta esse potest; sic varii status mentis in veritate assequenda distinguuntur:

1. *Nescientia* et *ignorantia* sunt carentia verae cognitionis et quidem nescientia *simplex carentia* est, ut cum infans catechismi scientia caret, ignorantia verum plerumque *privatio* verae cognitionis intellegitur, ut cum adultus catechismum nescit.

Utraque vel totalis vel partialis est, prout vel nihil vel aliquid tantum in aliqua re scitur.

2. *Dubium*. Dubium generatim haesitatio seu fluctuatio 115
mentis inter duo opposita dicitur. Pro duplici modo, quo haec fluctuatio intellegi solet, duplex dubium distinguitur:

a) Dubium stricte dictum est *suspensio iudicii* inter duo opposita; quod iterum vel *negativum* est, si pro neutra parte rationes alicuius momenti occurrunt, vel *positivum*, si tales rationes adsunt.

b) Dubium latius dictum est *formido erroris*, ne forte oppositum verum sit; quae cum actuali assensu simul esse potest. Sic homo Lutheranus hausta aliqua religionis catholicae notitia forte religionem suam pro vera habere pergit, sed aliqua errandi formidine tangitur (dubium latius dictum); inquisitione continuata autem iam anceps haeret, nesciens, quid iudicet (dubium proprie dictum).

Utrumque dubium vel *prudens* vel *imprudens* est, prout ratio ad dubitandum sufficiens vel insufficiens adest.

Dubio propinqua est *suspicio* v. g. de fidelitate amici. Suspicio non est assensus, sed apprehensio alicuius rationis ad iudicandum inclinantis, praesertim apprehensio talis, quae impedit, quominus assensus, qui iam habetur, firmus sit.

116 3. *Opinio* est assensus cum formidine prudenti errandi, velut sententia, quae tenet, S. Ioseph cum corpore in caelum receptum esse.

4. *Certitudo* est firmitas assensus in veritatem cum exclusione formidinis errandi.

5. *Error* est iudicium falsum.

117 Porro singuli hi status mentis tum *habituales* tum *actuales* intellegi possunt; sic homo christianus certitudinem fidei actualement habet, cum actum fidei elicit, alias habitualement. Praeterea pleraque ista nomina non tantum statum mentis, sed saepissime etiam obiectum eius significant; ita dicimus: „ego sum certus“ et „res est certa“, „ille haeret dubius“ et „res est dubia“.

§ 1. De errore

118 **Error** est iudicium falsum seu tale, quod nexum falsum pro vero statuit. Ad id requiritur, ut nexus aliqua ratione menti tanquam verus appareat. Mens enim ad veritatem amplectendam facta est, sicut voluntas ad bonum appetendum; sicut igitur voluntas nihil appetere potest, nisi proponatur ut bonum, ita neque intellectus aliquid affirmare potest, nisi aliqua ratione tanquam verum appareat.

119 **De causis errorum** haec animadvertenda sunt:

1. Ex parte *intellectus* ratio erroris ultima semper est aliqua *apparens similitudo idearum* diversarum, quae deinde confunduntur, quatenus una alteri falso substituitur. In multis erroribus haec similitudo et confusio *nunc* primum fit, v. g. si duo homines vel duo facta confunduntur; alii errores eo committuntur, quod falsa substitutio *prius* facta, e. g. error philosophicus aliquando ex confusione conceptuum ortus, habitualiter permanet et in novum errorem influit. Haec apparens similitudo oritur ex lusu imaginationis, ex oblivione, saepe etiam ex eo, quod duae ideae eodem vocabulo significantur, atque plerunque ex defectu attentionis mentis. Defectus autem attentionis iterum ex imbecillitate

vel defatigatione mentis oritur, ex animi naturali inconstantia, ex sensationis vel affectus vehementia et perturbatione, ex voluntatis influxu, quae attentionem alio dirigit, vel denique ex eo, quod iam obiecti subtilitas, ratiocinii prolixitas, similitudo cum aliis rebus attentionem difficilem reddunt.¹⁾

2. Causa efficax erroris plerumque *voluntas* est, quae 120 directo imperio intellectum praemature, obiecto non sufficienter perspecto, ad iudicium determinat; non vero per se intellectus. (Confer n. 74 ss.) Voluntas ad iudicium imperandum *movetur* a) amore rei affirmandae, quia receptis opinionibus, animi desideriis, contradicendi prurigini etc. congruit; b) amore ipsius assensus, propter impatientiam, qua assensum differre non vult, propter propositae quaestionis vilipensionem vel vanitatem, qua quis diuturnam considerationem dedecere censet, ob necessitatem certi consilii capiendi etc.

Hinc in rebus considerandis vitanda est praecipitantia, quia primo intuitu omnia, quae in obiecto considerata sunt, complecti plerumque non possumus, et assuescendum est ordinatae obiectorum considerationi.

§ 2. De opinione et probabilitate

De opinione, quacum probabilitas conexa est, maxime 121 propterea aliqua exponenda sunt, quia theologia moralis his conceptibus utitur, ubi de systematibus moralibus agit, utrum videl. (praetermisso tutorismo) probabiliorismus seu aequiprobabilismus, an vero probabilismus tenendus sit. *Probabilismus* docet, in dubio de obligatione licere agere secundum sententiam, quae obligationem negat, dummodo sit vere probabilis, posse autem eam probabilem esse, etsi opposita sit aequae probabilis vel probabilior; haec alii negant. *Probabile* dicitur obiectum, quod gravi quidem ratione suadetur, non tamen tali, quae omnem prudentem formidinem excludit. Sicut obiectum, ita etiam assensus, qui obiecto probabili tribuitur, probabilis vocatur.

¹⁾ Confer *Logicam*² n. 79.

Hinc ad veram probabilitatem non quaecunque ratio sufficit, sed solida vel aliquo modo *gravis* ratio requiritur; illud enim tantummodo „approbatione“ dignum dici potest, quod assensum viri prudentis meretur. Vera igitur probabilitas non adest, si aliqua ratio tantum ex levitate attentionis vel ex inordinata inclinatione voluntatis tanquam gravis apprehenditur vel si pro obiecto alia ratio non adest nisi haec, quod oppositum nondum plane certum sit.

- 122 Probabilitas vel *interna* vel *externa* est. Probabilitas interna constituitur rationibus ex ipsa re petitis, externa vero consistit in aliqua auctoritate. Itaque de liceitate actionis moralis ille, qui eam ex principiis moralibus probare potest, probabilitatem internam habet, alius vero, qui tantum scit, S. Alphonsum rem licitam esse docere, solum externam. Probabilitas externa adesse potest, etiamsi quis nullam internam de ea re habeat; amittit vero vim suam pro illo, qui ex internis rationibus certo scit, rem non ita se habere, ut auctores dicunt.

- 123 **Opinio.** Circa nexum probabilem inter subiectum et praedicatum duo iudicia versari possunt: 1° iudicium asserens, nexum esse probabilem, e. g. probabile est, S. Ioseph cum corpore in caelo esse; quod iudicium plane certum esse potest; — 2° iudicium nexum ipsum absolute asserens, e. g. S. Ioseph cum corpore in caelo est; a quo iudicio formido prudens errandi non est exclusa. Hoc posterius *opinio* est.

Opinio proinde potest esse probabilis vel improbabilis, prout nexus obiectivus vere vel non vere probabilis est. Similiter vel prudens vel imprudens est; prudens, si motivo gravi innititur et firmitatem assensus non aliam adhibet, quam motiva merentur, imprudens vero, si ex uno alterove capite peccat.

*Thesis 14. **Propositio potest esse probabilis, etsi opposita sit etiam probabilis, immo probabilior (1. p.); potest insuper intellectus opinando unam propositionem ut veram et simul oppositam ut probabilem tenere (2. p.).**

Demonstratio 1. p. Duae propositiones oppositae 124* possunt simul suaderi rationibus gravibus idque etiam ita, ut unius rationes sint plures vel graviores, quam alterius, proinde illa propositio probabilior sit. Nam ex eo, quod opposita sententia gravibus vel gravioribus rationibus suadetur, non consequitur, pro alia non etiam graves rationes stare. Profecto, si pro una sententia 7 auctores stant, pro contraria 3 aequae graves, posterior sententia veram probabilitatem (externam) habet, etsi alia maiorem habeat. Pariter probabile manet, puerum ex morbo, in quo 70 pueri mori, 30 autem convalescere solent, incolumem evasurum esse, licet probabilitas infelicitis exitus maior sit. Ergo propositio potest esse probabilis, etsi opposita sit etiam probabilis, immo probabilior.

Obiectio: Rationes oppositae sicut pondera librae imposita invicem compensant, ut tantum maneat excessus in una parte; ergo si propositio opposita aequae vel magis probabilis est, alia probabilis esse desinit. — *Resp.* Dist. si rationes directe seu in se ipsis sunt oppositae C. si tantum ratione propositionum probandarum sunt oppositae, in se autem diversae N. Rationes tales: ‚pro hac sententia stat S. Thomas‘, et ‚non stat‘ invicem utique directe tollunt, non vero rationes in exemplis supra allatis.

Demonstratio 2. p. Eatenus tantum ista duo iudicia: 125* ‚haec sententia est vera‘, ‚sed opposita etiam probabilis est‘, non simul in intellectu esse possent, quatenus unum necessario negaret, quod affirmat alterum. Iam vero id non obtinet. Nam opinio prudens, quae assensu non omnino firmo unum verum esse affirmat, implicite quidem eodem assensu affirmat, oppositum non esse verum; sed non affirmat, id nulla ratione suaderi. Ergo potest intellectus opinando unam propositionem ut veram et simul oppositam ut probabilem tenere.

*126 **Nota.** Sunt, qui praeterea defendant, intellectum unum ut verum et simul oppositum ut probabilius tenere posse; ita v. g. sentiunt *Lugo* (De fide, disp. 20 s. 3 n. 121), *Schiffini* (Principia² n. 242). Quae sententia difficilis est. Nam qui unum prae alio ut verum tenet, oppositum ut falsum affirmat et eo ipso ut minus probatum, quam illud.

*127 **Gradus probabilitatis** diversi sunt pro rationum numero et pro diverso earum pondere. Nonnunquam, si rationes dispaes non sunt, gradus probabilitatis etiam arithmetice determinari potest. Sic oritur „calculus probabilitatis“ (Wahrscheinlichkeitsrechnung); de quo confer *Logicam*² n. 291 s.

Articulus III

De certitudine

Thesis 15. Certitudo est firmitas assensus in veritatem cum exclusione formidinis errandi (1. p.). Attamen prudens tantum, non vero imprudens formido a certitudine excluditur (2. p.).

128 **Demonstratio 1. p.** Si statum mentis (actualem), quem communi usu loquendi certitudinem appellamus, consideramus, patet, nos voce certitudinis intellegere:

a) qualitatem alicuius *assensus* seu iudicii; nemo enim ideam vocat certam; — et quidem qualitatem assensus *in veritatem*, certitudo enim status mentis perfectissimus intellegitur, qualis iudicium falsum esse nequit.

b) Certitudo est *firmitas* assensus. Iudicium certum enim intellegimus assensum a fluctuatione dubitandi liberum itaque firmum. Id elucet ex dicendi modis, quibus certitudinem explicamus: hoc mihi constat, firmiter persuasum habeo etc.; atque per hoc certitudinem ab opinione distinguimus. — Sed notandum est, firmitatem debere esse *rationabilem* seu firmitatem per se i. e. talem, quae obiecto cognito respondeat, quatenus scil. nitatur in perspicientia, qua oppositum exclusum esse percipitur. Firmitas *irratio-*

nabilis seu firmitas per accidens illa est, quae solum a voluntate determinatur, cum intellectus non cognoscit, oppositum exclusum esse. Haec posterior firmitas etiam in iudicio non certo, immo in falso adesse potest, velut cum quis cum voluntatis pertinacia errori adhaeret.

c) *Exclusio formidinis* errandi requiritur. Formido errandi in eo consistit, quod voluntas errorem ut malum imminens timet, quia scil. intellectus simul apprehendit, oppositum non impossibile esse. Talis formido in certitudine exclusa esse debet, quod similiter ex locutionibus apparet, quibus certitudinem describimus: plane securus sum in hac re, non iam dubito etc. — Quare talis formido exclusa est, si menti manifestum est, oppositum impossibile esse, i. e. si assensus firmus est. Exclusio igitur formidinis firmitati assensus nihil novi addit, sed tantum magis eam explicat.

Ergo certitudo recte definitur: firmitas assensus in veritatem cum exclusionem formidinis errandi.

Demonstratio 2. p. Fieri potest, ut in homine mysterium Ss. Trinitatis credente apprehensio oriatur, quae apparentem possibilitatem oppositi itaque aliquam exceptionem contra mysterium percipiat, quae apprehensio apta est, ut in voluntate aliquam errandi formidinem excitet — nihilominus ut simul idem homo perscipiat, credibilitatem mysterii plane manifestam esse adeoque illam apparentiam et formidinem errandi inanem esse. Talis igitur formido, quae simul inanis esse perspicitur, *imprudens* dicitur. E contrario formido *prudens* ea est, quae non simul ut inanis cognoscitur.

Iam vero ex his colligitur, formidinem imprudentem cum certitudine constare posse. Certitudo enim tantum postulat, ut necessitas nexus obiectivi manifesta sit. Atqui hoc obtinere potest, etiamsi formido imprudens seu apprehensio ista adsit, quae oppositum hac illave ratione suaderi percipit, dummodo simul perspiciatur, hanc rationem inanem esse. — Sed formidinem prudentem certitudo excludit, quia talis formido non perspicitur esse inanis ideoque necessitas rei affirmandae non iam manifesta est.

Ergo formido prudens, non vero imprudens a certitudine excluditur.

Itaque nihil obstat, quominus etiam eodem tempore cum assensu certo (v. g. cum actu fidei) simul adsit actualis formido imprudens (v. g. tentatio contra fidem); diversi enim actus sunt neque se habent ut affirmatio et negatio efficax eiusdem.

- 130 **Certitudo obiectiva.** A certitudine assensus certitudo obiecti distinguenda est, quae obiectiva vocatur. Nam etiam obiectum assensus certi vocare solemus certum. Haec certitudo obiectiva est *necessitas obiecti menti manifesta*, quatenus scil. menti manifestum est, obiectum ita se habere, ut aliter se habere nequeat, veluti cum mens perspicit, de mysterio eucharistico testimonio fidei ita constare, ut res aliter se habere non possit. Quando obiectum menti ita manifestum est, assensus certus redditur, quia habet firmitatem cum exclusionem formidinis errandi.

Quatenus sic certitudo obiectiva certitudinem subiectivam determinat, certitudo obiectiva etiam *motivum* certitudinis assensus dicitur.

- 131 **Obiectiones.** 1. Homines etiam certitudinem habent de rebus falsis. *Resp.* Dist. veram N. falso putatam seu mere subiectivam cum firmitate irrationabili C.

2. In certitudine non semper necessitas obiecti adest, v. g. non est necessarium, Adamum peccasse. — *Resp.* Dist. non semper necessitas antecedens C. non saltem consequens N.

- 132 **Divisio certitudinis.** Distinguitur

1. Certitudo *naturalis* et *scientifica*; confer n. 32 ss.
2. Certitudo *necessaria* et *libera*.
3. Certitudo *metaphysica*, *physica*, *moralis*.

De hac 3^a et maxime de 2^a divisione iam accuratius tractandum est.

Thesis 16. Certitudo assensus alia necessaria (1. p.), alia libera est (2. p.).

- 133 **Declaratio.** Certitudo *necessaria* intellegitur ille assensus certus, quem intellectus, necessitate obiecti cum perfecta

claritate perspecta, cum necessitate ponit, ut igitur non possit non assentire. Certitudo vero *libera* ille assensus certus intellegitur, quem, necessitate obiecti perspecta, intellectus non elicit nisi directo voluntatis imperio determinatus. Dicitur autem actus intellectus *directe* vel in se a voluntate imperari, si voluntas existentiam actus immediate determinat, indirecte vero vel in causa, si intellectum ad considerationem obiecti movet, ex qua tunc iudicium oritur. Cum igitur intellectus de principio contradictionis cogitat, tam clare eius necessariam veritatem perspicit, ut statim cum necessitate ad assentiendum trahi videatur; talis certitudo necessaria dicitur. Sin autem intellectus per voluntatem ad considerata argumenta pro existentia Dei applicatur et etiam veritatem tanquam necessariam perspicit, atamen solum cum ea claritate imperfecta, ut assensus non cum necessitate sequatur, sed impulsu voluntatis opus sit, talis certitudo (interim: si existit) libera nominatur, non propterea, quia consideratio argumentorum, sed quia ipse assensus imperatus fuit; indirectum enim imperium etiam in certitudine necessaria locum habere potest.

Certitudo libera praesertim *in actu fidei* invenitur. „Vera et communis sententia inter theologos docet“, inquit *Lugo*, „intellectum [credentis] necessario pendere a voluntate per actualem et positivum affectum imperantem assensum fidei, a quo affectu fides denominatur voluntaria et libera.“ Et pergit, „non sufficere voluntatem solum applicandi intellectum ad cogitandum de motivis, sed requiri voluntatem immediatam credendi; multi enim perpendunt vim motivorum et non credunt.“¹⁾

Thesi *adversantur* nonnulli scholastici recentiores, qui vel tenent, 134 iudicium eundem esse actum ac perspicientiam nexus, quae a voluntate directe imperari nequit, vel non admittunt evidentiam imperfectam vel denique admittere non possunt, perspicientiam nexus adesse et tamen intellectum non cum necessitate ad assensum impelli. — *Veteres* nomen quidem certitudinis liberae non adhibuerunt neque etiam, quam nos evidentiam imperfectam appellamus, evidentiae nomine honestarunt.

¹⁾ De fide disp. 10 s. 1 n. 3, 9. Cf. praeter alios *Kleutgen*, Theologie der Vorzeit. 2. Teil, 4. Abh. n. 227 ss.

Sed in re ipsa nobiscum consentiunt, quod inspicienti tractatus eorum de libertate fidei conscriptos manifestum fit.

- 135 **Demonstratio 1. p.** Certitudo necessaria intellegitur assensus certus, quem, postquam nexus obiectivus clare se manifestavit, intellectus cum necessitate praestat, ita ut non possit non assentiri, multo minus dissentire. Atqui talis certitudo admittenda est. Nam

a) *experientia* interna constare videtur, nos saepe tam perfecta cum claritate obiecti veritatem perspicere, v. g. duo et duo esse quattuor, idem non posse simul esse et non esse, ut intellectus sponte assensum eliciat, nullo voluntatis imperio interveniente.

b) Idem *a priori* satis colligitur ex indole omnis facultatis necessariae, in cuius natura non quidem hoc est positum, ut semper in quibuscunque circumstantiis agat, sed ut necessario tunc in actum prodeat, cum condiciones ad agendum requisitae omnes adsint. Iam vero una ex parte intellectus facultas necessaria est, alia ex parte facultas iudicandi condiciones magis opportunas postulare nequit, quam ut obiectum ei perfecta claritate manifestetur, id quod experientia teste saepe accidit.

- 136 **Demonstratio 2. p.** Certitudo libera admittenda est, si 1° in se *non repugnat*, 2° reapse teste experientia *existit*. Atqui utrumque obtinet.

Demonst. min. 1. p. Imprimis nulla est repugnantia ex parte *intellectus*, ut aliquis nexus obiectivus ita se manifestet, ut intellectus per apprehensionem comparativam perspiciat quidem, oppositum exclusum esse, sed non tanta cum claritate, ut actus iudicii cum necessitate sequatur; dummodo iudicium et perspicientia nexus duo actus realiter distincti sint, quam distinctionem saltem possibilem esse concedi debet.

Neque ex parte *voluntatis* repugnat, ut in tali casu assensum directe imperet, dummodo assensus ponendus aliqua ratione bonus appareat. Etenim voluntas etiam opinionem mere probabilem directe imperare potest, proinde multo magis assensum in tale obiectum imperare poterit, quod iam necessario verum esse perspicitur.

Demonst. min. 2. p. Experientia propria et aliorum 137
testatur, nos imprimis in credendis veritatibus revelatis, etiam postquam eas certo credibiles esse perspeximus, in ipso assensu exhibendo liberos esse; praeterea permultas veritates tam scientificas quam alias ita se nobis manifestare, ut oppositum quidem exclusum esse videamus, ut tamen ad assensum non cogamur, quia scil. imperfecta claritate e. g. nonnisi longa demonstratione se manifestant. (Consentit doctrina ecclesiae, quae docet, fidem assensum liberum esse.)

Ergo etiam certitudo libera admittenda est.

***Iudicium et perspicientia.**¹⁾ Itaque in certitudine 138* libera perspicientia necessitatis obiectivae et iudicium realiter distincta sunt (quam distinctionem negant e. g. Schiffini, Lahousse, Van der Aa, Boedder). Nam hoc in casu certe adest apprehensio comparativa, perspiciciens necessariam obiecti veritatem, nihilominus assensus potest non sequi; quod maxime in assensu fidei cernitur: si enim assensus denegatur, committitur peccatum, quod non committeretur, nisi iam adesset perspicientia credibilitatis veritatis revelatae. Praeterea si perspicientia ipsum iudicium esset, perspicientia a voluntate imperaretur, quod fieri nequit; perspicientia enim non est in potestate voluntatis, quippe quae nequit ad arbitrium intellectui imperare, ut percipiat, subiectum et praedicatum identica vel diversa esse. Itaque fortasse in rebus immediate et valde evidentibus intellectus statim ab apprehensione subiecti et praedicati ad iudicium procedit, in quo casu ipsa haec apprehensio locum perspicientiae supplet, attamen saltem in iudiciis imperatis perspicientia a iudicio realiter distincta est.

Neque possibilitas huius distinctionis ex eo impugnari potest, quod perspicientia et iudicium nullo modo inter se differre videantur, cum uterque actus eundem nexum obiectivum exhibeat. Eundem quidem nexum actus uterque exhibet, sed diverso modo, iudicium absolute et maiore

¹⁾ Cf. *Psychologiam*² n. 224 ss.

activitate quasi decernendo, perspicientia autem tantum percipiendo et quasi audiendo, nexum his rationibus fulciri. „Per apprehensiones quasi audimus obiecta, per iudicium vero sententiam proferimus, subscribimus vel dissentimus obiecto per apprehensionem proposito.“¹⁾

139 **Perfecta et imperfecta claritas obiecti.** Itaque certitudo libera *formaliter* in eo consistit, quod iudicium certum a voluntate (libera) directe imperatum est.

Alia quaestio est, quando accadat, ut intellectus ad assensum certum non ipsa obiecti veritate manifestata cogatur. Experientia docet, id tunc contingere, cum obiectum imperfecta claritate se manifestet. Hinc duplici certitudini assensus *duplex certitudo obiectiva* respondet: necessariae respondet certitudo obiectiva cum perfecta claritate, liberae autem certitudo obiectiva cum claritate imperfecta. Certitudinem obiectivam cum perfecta claritate nonnunquam *evidentiam perfectam*, certitudinem obiectivam cum imperfecta claritate *evidentiam imperfectam* vocant.

Alii evidentiam strictius accipientes solum illam certitudinem obiectivam vocant evidentem, quae perfecta claritate manifestatur; et quia de certitudine libera maxime in veritatibus revelatis sermo est, docent, in his non quidem *evidentiam veritatis* haberi, cum veritas ipsa non sit evidens, adesse tamen *evidentiam credibilitatis*, i. e. evidens saltem esse, veritatem posse et debere credi.

140 Si porro inquiritur, in quonam *imperfecta claritas consistat*, haec respondenda sunt. Claritas plerunque propterea imperfecta est, quia rationes oppositum suadentes menti simul apparent et veritatis manifestationem obscurant; quare certitudo libera saepe etiam illa dicitur, in qua formido imprudens adest vel adesse potest. Minor autem gradus claritatis *oritur* vel ex indole obiecti, quod menti humanae improporionatum est (mysteria fidei), vel ex deficiente acumine facultatis cognoscentis vel ex eo, quod mens obiectum non satis considerat. Potest quoque respectu eiusdem obiecti in variis hominibus, immo in eodem

¹⁾ *Lugo*, De fide disp. 11 s. 3 n. 39. Cf. Zeitschrift f. kath. Theol. XIV (1890) 64 ss.

homine variis temporibus modo perfecta modo imperfecta claritas adesse.

Sedulo igitur cavendum est, ne certitudo et perfecta 141
evidentia confundantur eaque sola certa esse dicantur, quae
menti cum perfecta claritate innotescant, immo forte ea
tantum, quae sensuum intuitionem percipiuntur. Hic est error
multorum, qui fere solum per experientiam sensuum certi-
tudinem afferri contendunt, in rebus autem metaphysicis
et religiosis ob cognitionis quandam obscuritatem eam ad-
esse negant. Sicut enim in cubiculo variae res varia cum
claritate cernuntur, maiore res propinquae et radiis solis
illustratae, minore remotae et non illustratae, omnes tamen
cum vera certitudine percipiuntur, ita etiam tum obiecta
scientiarum naturalium tum obiecta philosophiae et theo-
logiae, licet varia claritate apprehendantur, tamen cum
vera certitudine cognosci possunt.

Obiectiones. 1. Certitudo libera est actus intellectus; atqui actus 142
intellectus non potest esse liber, quia intellectus libertatem non habet.
— *Resp.* C. mai. Dist. min. non liber libertate interna C. non externa,
per denominationem a libero voluntatis imperio N.

2. Talis assensus tantum esset firmus firmitate irrationabili, scil.
ratione voluntatis, ergo non certus. — *Resp.* N. vel Dist. si necessitas
obiecti manifesta non esset C. secus N.

3. Sic voluntas ad arbitrium facere posset, ut adesset certitudo. —
Resp. Dist. i. e. cum iam adest perspicientia, e libertate pendet ipse
assensus C. i. e. facere potest ad arbitrium, ut adsit perspicientia N.

4. Ubi evidentia est, adsunt rationes convincentes; atqui ubi ad-
sunt rationes convincentes, ibi assensus necessarius est; ergo ubi evi-
dencia est, ibi assensus necessarius est. — *Resp.* Dist. mai. i. e. rationes
rei necessitatem logice demonstrantes C. i. e. menti necessitatem phy-
sicam inferentes N.

*Thesis 17. Sola certitudo metaphysica est certitudo absoluta (1. p.); tamen
etiam certitudo physica et moralis sunt vera certitudo (2. p.).

Declaratio. Certitudo assensus metaphysica, physica, 143*
moralis distinguitur, prout necessitas obiecti, in quem as-
sensus fertur, metaphysica, physica, moralis est. Necessitas
est *metaphysica* vel essentialis, si in essentiis rerum fun-

datur, quae exceptionem absolute non admittunt: ita necessarium est, totum maius esse parte. *Physica* necessitas habetur, si quid secundum leges naturae necessarium est, ut tantum per miraculum exceptio possibilis sit; ita necessarium est, mortuum manere mortuum. *Moralis* necessitas adest, si quid tam difficile est, ut virtute creata absolute quidem fieri possit absque miraculo, tamen reapse nunquam fiat, v. g. ut omnia peccata venialia diu vitentur; saepe haec necessitas in constanti agendi modo hominum fundatur.

De certitudine physica et morali porro nota, physice vel moraliter certum illum assensum dici, qui in adiunctis, in quibus nullum signum exceptionis appareat, absolute et *categorice* affirmat, eventum *particularem* futurum esse, e. g. ‚hoc lignum flammis admotum cumbetur‘, ‚hic vir honestissimus et sanae mentis mihi venenum non propinabit‘. Talis autem assensus: ‚lignum comburetur, *nisi* fiat miraculum‘, ‚hic venenum non propinabit, *nisi* exceptio plane extraordinaria fiat‘ metaphysice certus esset. Etiam iudicium generalem, constantiam legis naturae affirmans, v. g. ‚ligna flammis admoti comburuntur‘, metaphysice certum est, quia sapientiae divinae repugnat, ut, postquam legem condidit, eius constantiam generatim auferat.

*144 Certitudo *absoluta* illi assensui convenit, qui absolute necessario verus est (‚duo et duo sunt quattuor‘). Certitudo *hypothetica* convenit assensui, qui tantum verus est sub verificanda condicione, quod non fiat exceptio a lege physica vel morali; quae nimirum exceptio absolute possibilis est, e. g. ‚hic mortuus non resurget‘, ‚hic homo honestissimus in hac re gravi sine ulla necessitate non mentietur‘.

*145 **Demonstratio 1. p.** In certitudine metaphysica aliquid asseritur, quod absolute necessario verum est; talis autem certitudo dicitur absoluta. E contrario in certitudine physica et morali aliquid affirmatur, cuius veritas a condicione pendet, quod non fiat exceptio; de qua tamen condicione verificanda vel verificata non absolute constat; talis

autem certitudo vocatur hypothetica. Ergo illa certitudo absoluta, haec tantum hypothetica est.

Demonstratio 2. p. Certitudo est assensus firmus in 146* veritatem cum exclusione formidinis prudentis errandi. Atqui tum ea, quae physica, tum alia, quae moralis certitudo dicitur, assensus talis est. *Nam* in utraque adest a) assensus *firmus*, quia nititur in cognitione, qua oppositum impossibile esse perspicitur, non quidem impossibilitate absoluta, sed physica tantum vel morali, nihilominus vera, quia tantum absolutam possibilitatem exceptionis admittit, cuius etiam nullum signum apparet. --- b) Adest assensus in *veritatem*; ille enim non diceretur assensus certus, sed erroneus, in quo forte exceptionem contigisse postea manifestum fieret. --- c) Adest exclusio *formidinis prudentis errandi*. Apprehenditur quidem, errorem absolute possibilem esse, quia possibilitas exceptionis non absolute exclusa est; sed haec formido ab omnibus imprudens habetur, quia absoluta possibilitas non est sufficiens motivum prudentis formidinis, cum timoris obiectum non malum quomodocunque possibile, sed malum imminens sit. Ergo etiam certitudo physica et moralis sunt vera certitudo.

***Certitudo moralis late dicta.** A certitudine morali 147* supra declarata alia certitudo moralis late dicta distinguenda est; haec non est stricta certitudo, sed intellegitur permagna et maxima probabilitas, quae ad prudenter agendum in vita humana sufficit et plerunque sufficere debet. Ita v. g. moraliter certum esse admittitur, in aliquo itinere non esse eventuram calamitatem.

Similiter nonnunquam certitudo absoluta etiam alio sensu accipitur. Intellegitur scil. assensus tali motivo innixus, quod pro quolibet intellectu formidinem prudentem expellere valet. Ita certitudo absoluta opponitur *certitudini respectivae*, quae motivo innititur, quod quidem pro aliquo intellectu (minus exulto) formidinem excludit, sed non absolute et pro omni intellectu; tale motivum est auctoritas parentum respectu pueri, qui aliquid pro certo habet, quia parentes dixerunt.

*Thesis 18. Certitudo gradus admittit, non quidem spectata exclusione formidinis errandi (1. p.), attamen spectata firmitate assensus (2. p.).

*148 **Declaratio.** Non raro certitudini varii gradus adscribuntur; dicitur certitudo augeri vel minui, maior vel minor esse. Itaque inquiritur, qua ratione id recte intellegendum sit. In certitudine distingui potest respectus quasi negativus, scil. exclusio formidinis, et respectus positivus i. e. ipsa firmitas; sub priori respectu certitudo gradus excludit, sub posteriori eos admittit.

Demonstratio 1. p. Quod indivisibile est, gradus non admittit; atqui exclusio formidinis errandi indivisibilis est, quia exclusio *omnis* formidinis (prudenteris) non potest magis et minus adesse. Ergo certitudo spectata exclusione formidinis errandi gradus non admittit.

*149 **Demonstratio 2. p.** a) Firmitas assensus, quae est perfectio positiva, gradus admittit, si necessitas obiectiva menti manifesta gradus admittit; huic enim firmitas assensus innitur et proportionata est, quo maior est haec necessitas eo maior firmitas est vel esse potest. Atqui necessitas obiecti manifesta gradus admittit. Nam potest α) ipsa *necessitas* maior minorve esse; metaphysica maior est, quam physica vel moralis. Potest β) *claritas*, qua necessitas manifestatur, maior vel minor esse; ita claritas perfecta maior est, quam imperfecta, claritas certitudinis immediatae maior est, quam claritas mediatae.

b) Praeterea in certitudine libera voluntas, quippe quae existentiam firmitatis determinat, etiam gradum eius augere potest.

Ergo certitudo spectata firmitate assensus gradus admittit.

*150 **Nota.** Certitudo *metaphysica, physica et moralis* non solum gradu, sed etiam *essentialiter* seu spectata essentia certitudinis inter se differre dicuntur. Certitudo enim assensus per necessitatem obiecti determinatur eique propor-

tionata est; quare si necessitas obiecti essentialiter diversa est, ut in re proposita, etiam certitudo assensus essentialiter differt.

Articulus IV

De criterio veritatis et motivo certitudinis

§ 1. De evidentia obiectiva

Cum in multis rebus veritatem certo cognoscamus, in 151 aliis autem dubitemus et in multis fallamur, criterium nos habere oportet, quo veritatem a falsitate infallibiliter discernamus, et motivum, quo ad certum de veritate iudicium permoveamur. Secus enim semper dubitandum esset, num veritatem consecuti simus. Ideo, quicunque scepticismo manus dare nolunt, aliquod veritatis criterium admittunt. Sed non raro tale criterium statuitur, quo omnis vera certitudo et cognitionis valor perimitur, ut infra ostendetur. De hoc criterio et motivo nunc iam sermo est.

Criterium veritatis. Motivum certitudinis. Itaque 152 criterium veritatis illud indicium intellegitur, quo infallibiliter veritatem a falsitate discernere possumus. Criterium veritatis simul est motivum certitudinis seu ratio, qua ad firmitatem assensus movemur; quod enim infallibiliter veritatem ostendit, etiam ad certum de hac veritate iudicium movet.

Distingui solet a) criterium vel motivum *ultimum*, quod ulteriore, a quo vim suam repetat, non indiget, et *non ultimum*, quod ulteriore indiget. — b) Criterium dicitur *universale*, quod in omni certitudine adest, et *particulare*, quod tantum alicui ordini veritatis proprium est, velut auctoritas Dei revelantis pro veritatibus fidei, fontes historici pro veritatibus historicis, experientia, legitima deductio mathematica et alia. — Quaeritur maxime de criterio sive motivo ultimo et universali, quod semper et ultimo est ratio omnis certitudinis.

Thesis 19. *Ultimum et universale criterium veritatis et motivum certitudinis est evidentia obiectiva.*

153 **Declaratio.** Interroganti, cur de alicuius rei veritate certo constet, varia saepe criteria particularia et proxima assignari solent. Historiographus forte respondet: quia ex fontibus historicis hausi, mathematicus: quia ex formulis analyticis recte deduxi, theologus: quia per infallibilem ecclesiae auctoritatem constat, puer: quia docet catechismus; quae omnia sunt criteria propinquiora et particularibus generibus veritatis propria. Quaerimus itaque, quale criterium et motivum his et similibus criteriis commune et simul ultimum sit, ad quod illa ultimo reduci debeant et a quo vim suam repetant. Id evidentiam obiectivam esse affirmamus.

Evidentia obiectiva in hoc consistit, quod obiectum tanta claritate menti se manifestat, ut oppositum cognoscatur exclusum esse; est igitur *necessitas obiecti menti manifesta*. Necessitas ad obiectum pertinet, manifestatio actibus mentis et quidem ultimo perspicientia efficitur, quae iudicium praecedit quaque nexus inter subiectum et praedicatum perspicitur. (Loquuntur etiam de *evidentia subiectiva*, quae est ipsa claritas cognitionis tanta, ut oppositum exclusum esse cognoscatur.) Evidentia igitur obiectiva non semper adest; si quis opinionem tantum probabilem habet, caret evidentia. Neque evidentia semper eadem est; manifestatio enim obiecti variis modis fieri potest.

154 Sub hoc respectu distinguitur: a) Evidentia obiectiva *immediata* et *mediata*, prout necessitas obiecti vel sine vel cum demonstratione manifesta fit.

b) Evidentia *veritatis* (interna) et *credibilitatis* (externa). In evidentia veritatis veritas ex rationibus internis manifesta est, in evidentia credibilitatis autem tantum ex testimonio externo, propter quod creditur. Ei, qui propter revelationem divinam mysterium incarnationis credit, veritas ipsa incarnationis in se manifesta non est, sed directe tantum constat, eam certo credibilem esse.

c) *Evidentia perfecta et imperfecta.* Evidentia perfecta 155 habetur, si obiectum perfecta seu tanta claritate manifestatur, ut ne imprudens quidem formido possibilis sit ideoque intellectus cum necessitate ad iudicium trahatur. Evidentia imperfecta habetur, si imperfecta claritas adest seu talis, qua oppositi exclusio manifesta quidem est, sed tantum ita, ut simul imprudens formido possibilis sit; plerunque enim imperfecta claritas propterea adest, quia rationes oppositae, etsi inanes, menti apparent et veritatis manifestationem obscurant. Ratio vero huius minoris claritatis sita est vel in obiecto, quod menti humanae minus proportionatum est, vel in defectu virtutis seu attentionis mentis (confer n. 139 s.).

Demonstratio. Ultimum et universale criterium veri- 156 tatis et motivum certitudinis est ratio ultima, qua semper veritatem a falsitate et quidem infallibiliter discernimus et ad certitudinem movemur. Atqui tale criterium et motivum est evidentia obiectiva. Nam a) per eam *infallibiliter* veritas a falsitate discernitur, quia in evidentia obiectiva veritas menti ita manifesta sistitur, ut oppositum exclusum esse percipiatur. — b) *Semper*, quando veritas certo cognoscitur, ex evidentia obiectiva cognoscitur. Quandocunque enim certitudo adest, propterea adest, quia clare videmus, obiectum ita se habere et aliter se habere non posse, i. e. quia evidentia obiectiva adest. — c) Per evidentiam obiectivam *ultimo* veritas a falsitate certo discernitur. Sane ultimum responsum, quod de veritate et certitudine interroganti reddi potest, hoc est: quia ita esse manifestum est. Si hominem catholicum interrogamus, cur de veritate alicuius mysterii ei constet, respondet: quia ecclesia id credendum proponit; ulterius interrogatus, cur propositio ecclesiae ei certitudinem afferat, respondebit: quia infallibilis est: denuo rogatus, cur propter ecclesiae infallibilitatem ei de veritate certo constet, ultimum dabit responsum: quia sic manifestum mihi est, rem ita se habere. Ex quo exemplo simul elucet, evidentiam obiectivam non ita esse

ultimum criterium, ut non simul propinquiora includat (e. g. infallibilitatem ecclesiae). Si enim evidentia est mediata, includit in se totam demonstrationem cum omnibus rationibus, quibus necessitas obiecti manifesta fit. Ergo ultimum et universale criterium veritatis et motivum certitudinis est evidentia obiectiva.

Brevi. Evidentia obiectiva est criterium universale et ultimum, quia semper propterea et ultimo propterea de rei veritate certus sum, quod mihi manifestum est, rem necessario ita et non aliter se habere.

157 **Momentum criterii statuendi.** Ex dictis haud difficile elucet, criterium ultimum non tantopere propter hanc practicam utilitatem proponi, ut, quando dubium de veritate aliter solvi nequeat, praesto sit signum, quo dubium removeri possit. Non multum enim in veritate quaerenda iuvor, si audio, oportere me perspectam habere obiecti necessitatem; neque etiam hoc criterium viam ostendit, qua ad obiecti manifestationem pervenire possimus. Sed utilitas huius expositionis potius theoretica est, ut scil. genuina natura certitudinis, veritatis, cognitionis denuo proponatur et falsitas errorum oppositorum facilius perspicatur.

Criterium enim statutum, a) quatenus dicitur evidentia *in genere* seu quaecunque, sive per cognitionem scientificam sive per naturalem comparata, sive revelatione sive sola ratione acquisita, sive evidentia de rebus sensibilibus sive evidentia de supersensibilibus, non coarctat certitudinem humanam ad unum rerum ordinem, ut criteria alia, veluti positivistica. — b) Quatenus est evidentia *obiectiva*, supponit veram sententiam de cognitione et veritate, nimirum mentem cognoscendo exprimere ordinem seu veritatem obiectivam a se independentem et hanc esse normam, cui se debeat conformare. Sic, quia obiectum cognitionem, non vero cognitio obiectum determinat, criterium ultimum debet esse obiectum, cognitione scil. manifestum, non autem cogitationum inter se vel cum aliis hominibus concordia vel affectus, studium, indoles subiecti vel quodlibet mere

subiectivum. — c) Quatenus *evidentia* obiectiva est, postulat, ut obiectum plane manifestum sit. Quo levitas intellectualis excluditur.

Obiectiones. 1. Si *evidentia* obiectiva criterium veritatis esset, 158 ubique esset veritas, adesset etiam *evidentia*; quod non obtinet, e. g. in opinione vera. — *Resp.* N. ant. vel Dist. ubique esset veritas certe cognita C. secus N.

2. Multi dicunt, se habere *evidentiam*, et errant. — *Resp.* Dist. dicunt vere N. falso C.

3. Sic novum criterium necessarium est, ut dignoscatur vera a falsa *evidentia*. — *Resp.* Dist. si vera *evidentia* non per se ipsam a falsa se discernit C. secus N. Sicut aurum verum per se ipsum, dummodo adspiciatur, a falso se discernit, ita etiam *evidentia* vera a falsa se distinguit.

4. Si *evidentia* est criterium veritatis, unusquisque fit iudex infallibilis veritatis. — *Resp.* Dist. ita, ut iudicium pendeat a veritate manifesta C. ut veritas pendeat a iudicio, ut fere subiectivistae dicunt N.

5. ‚*Evidentia* est criterium veritatis‘ significat ‚quia mihi evidens est, ideo verum est‘; quod dici nequit. — *Resp.* i. e. ideo verum esse mihi constat C. ideo verum *est* N.

*§ 2. De falsis criteriis

Ex dictis facile perspiciuntur vitia falsorum criteriorum, 159* quae statuuntur.

1. *Traditionalistae* (De Bonald † 1840, Bonnetty † 1879, Bautain † 1867, Ventura † 1861) nimiam rationis individualis fiduciam retundere cupientes in hunc prolapsi sunt errorem, ut dicerent, rationem humanam ex se vel nullam vel saltem non veritates altiores certo cognoscere posse, sed eas tantum ex *revelatione divina* haurire, quatenus protoparentes ideas et cognitiones harum veritatum a Deo per revelationem acceperint easque traditione orali posteris et isti iterum generationibus sequentibus usque ad nos transmiserint.

Lamennais († 1854) simili ratione docet, rationem individualement ad nullam certitudinem pervenire posse, sed sequendum esse sensum communem generis humani, quod veritatem ex revelatione primis parentibus communicata hauserit: auctoritatem generis humani supremam esse.

*160 Sed *falsitas* harum doctrinarum aperta est. 1. Falsum enim est, intellectum individualement ad veritatem, etiam supersensibilem, certo cognoscendam ineptum esse. 2. Ut revelatio et traditio legitimum certitudinis motivum sit, requiritur, ut ratio protoparentum et posterorum cognoscat, Deum locutum eumque veracem esse et posteros revelationem recte tradidisse; si igitur ratio nihil veri cognoscere potest, neque fides adesse potest. 3. Revera posteris de prima revelatione divina traditione orali sufficienter constare nequit. 4. Consensus generis humani, quam Lamennais statuit, multarum quidem veritatum, ut existentiae Dei et immortalitatis, certitudinem afferre et roborare potest, sed absonum est dicere, omnes veritates ex hoc consensu hauriri posse, velut certitudinem de propria aliorumque existentia etc.

Ceterum nemo iam est, qui talia doceat.

*161 2. Alii *principium contradictionis* unicum criterium esse volunt. Sed etiam hoc principium criterium veritatis suae postulat, quia iterum interrogari potest, cur de ipso certi esse possimus. Praeterea nunquam ex hoc principio diiudicare possumus, num determinata enuntiatio vera sit e. g. haec, quod terra tantum unam lunam habet.

3. Alii *scientificam inquisitionem* tanquam criterium postulant. Quae sententia falso supponit, solam cognitionem scientificam praebere certitudinem, certitudinem autem naturalem admittendam non esse. Confer n. 32 ss.

4. Quidam *experientiam* unicum criterium veritatis esse praedicant, videl. positivistae, qui falso supponunt, hominem non posse alia nisi sensibilia cum certitudine cognoscere.

5. *Pragmatismus* modernus criterium veritatis in eo situm esse contendit, quod sententia vel doctrina practicum emolumentum seu utilitatem afferat. Tale criterium non omni veritati convenit et veritatem in servitium utilitatis et cupiditatum humanarum redigit.

*162 6. *Subiectivismus* idealisticus hoc loco speciali mentione dignus est. Subiectivistae

a) supponentes, veritatem non esse conformitatem cognitionis cum re, saepe *convenientiam cognitionum* inter se (Widerspruchslosigkeit) criterium veritatis esse dicunt vel criterium in hoc ponunt, quod cognitio *cum aliorum* apprehensione seu persuasionem conveniat (Allgemeingültigkeit). Attamen cum homines obiecta et veritatem non producant, sed iis conformari debeant, non propterea cognitio vera est, quia cum aliis vel cum aliorum cogitationibus concordat; potest etiam concordia esse errorum.

b) Plerique ultimum criterium in aliquo motu sub- 163* iectivo non-intellectuali collocant, quo de veritatis possessione certi reddamur.

Huc iam referendus est *Reid* († 1796), natione Scotus, qui, ut scepticismum Humii repelleret, docuit, nos instinctu quodam a natura indito sine rationum perspicientia ad illa iudicia impelli, quae suprema principia cognitionis sint. *F. H. Jacobi* († 1819 Monachii) contra rationalistas contendit, non mentis perspicientiam, quippe quae ad atheismum ducat, sed animi affectionem ultimum certitudinis motivum esse idque praesertim in rebus altioribus.¹⁾

Maxime in hunc locum referendi sunt plurimi illi *fideismi* moderni asseclae, qui ultimum motivum certarum persuasionum „*fidem*“ esse dicunt, qua voce impulsus aliquem seu affectionem significant, qua cum firmitate subiectiva, sine clara perspicientia rationum, multa vel omnia teneamus.

Attamen in tali motu mere subiectivo non-intellectuali motivum et criterium certitudinis minime collocari potest.

¹⁾ „Dieser Vernunftglaube bedarf nicht allein keinerlei Beweises, sondern schließt schlechterdings alle Beweise aus.“ „Durchaus ein Heide mit dem Verstande, mit dem Gemüt ein Christ.“ — Similia habet *Rousseau* († 1778): „Le sentiment est plus que la raison“ (Émile). *Cartesius* putat, „illud omne esse verum et certum, quod valde clare et distincte percipio“. (Confer n. 55.) Si clara et distincta perceptio manifestatio obiecti intellegitur, haec sententia parum a veritate aberrat; sed falsa est, si cognitio tanquam phaenomenon mere subiectivum consideratur, a quo pons ad ordinem obiectivum quaeritur. Opera Cartesii hunc posteriorem sensum prodere videntur.

Nam 1. certitudo est assensus firmus in veritatem obiektivam, qui in perspecta eius necessitate nititur. Ergo „certitudo“, quae ex impulsu, „sensu“ vel affectione subiectiva procedit, vera certitudo non est, sed impetus tantum subiectivus, cuius nexus cum veritate nullus apparet. Tale criterium certitudinem destruit et scepticismum inducit. 2. Eiusmodi criterium omnino vagum et abusui obnoxium est. 3. Etiam naturae rationali hominis repugnat, in qua interna persuasio esse nequit, nisi veritas obiecti perspicatur.

Ceterum de his positivismi, subiectivismi, pragmatismi, fideismi erroribus infra data opera dicendum erit.

Caput III

De experientia

164 **Fontes certitudinis.** Veritate et certitudine recte explicatis et contra doctrinas scepticas defensis quaestio iam oritur, unde intellectus certas veritatis cognitiones haurire possit et de quibus rebus; explicandi igitur sunt fontes certitudinis. Fontes certitudinis dicuntur facultates et actus cognoscitivi, quibus certa iudicia comparare possumus.

Tres eiusmodi fontes distinguimus. 1us fons est *experientia* (Erfahrung), qua per conscientiam et sensus facta interna et externa cognoscimus; hinc experientia interna et externa distinguitur. — 2us fons est *cogitatio mentis* (Denken), qua mens ope idearum universalium per iudicia immediata et ratiocinia veritates propria activitate cognoscit. — 3us fons est *fides* (Glaube), qua ex testimonio alieno certas cognitiones haurimus. De facultatibus cognoscitivis vide breves Praenotiones n. 17 s.

*Articulus I

*De experientia interna

Experientia interna duplici facultate efficitur: primo 165* sensibus perceptivis internis, scil. sensibus temperaturae et musculorum, sensu vitali, sensu communi, et praeterea conscientia intellectuali. Sed quae sensus interni percipiunt, etiam conscientia intellectualis percipit; ideo de hac potissimum loquemur.

Conscientia (Bewußtsein, conscience) actum vel facultatem significare solet. Quatenus facultas designatur, conscientia intellectualis est intellectus, quatenus per reflexionem actus seu affectiones proprii subiecti immediate cognoscit.

Itaque *obiectum conscientiae* sunt omnes actus psychici i. e. actus cognitionis et appetitus tum sensitivi tum intellectivi eosque conscientia concrete percipit i. e. non actus abstracte, sed subiectum tanquam his actibus affectum. Functiones vegetativae nobis consciae non sunt, nisi quando sensationes excitant; idque sapienter a natura provisum est, ne infinita multitudine talium perceptionum nimis turbemur.

Conscientia actus psychicos imprimis apprehensione intuitiva percipit, quam postea eadem conscientia etiam per iudicium immediatum enuntiare potest: „ego audio, ego desidero“. Sed non iam conscientiae est, iudicia mediata de natura actuum vel subiecti ratiocinando colligere, demonstrando e. g. spiritualitatem animae; hoc intellectus investigat, quatenus ratio dicitur.

Conscientia directa et reflexa. Multi auctores cum 166* Suarez¹⁾ duplicem conscientiam distinguunt, directam et reflexam. Conscientia reflexa adest, quando intellectus in actus subiecti proprii per novum actum distinctum redit, qui reflexio dicitur. (Reflexio dicitur ontologica, si obiectum actus, psychologica, si actum ipsum ut affectionem subiecti attendit. Hoc loco de reflexione psychologica

¹⁾ De anima l. 3 c. 11 n. 1 5.

sermo est.) Conscientia directa vocatur quaedam experientia imperfecta, qua omnis actus psychicus se ipsum imperfecte experiri vel „sentire“ dicitur; hac igitur conscientia subiectum in omni actu psychico non solum aliquod obiectum attingere, sed simul etiam actum ipsum ut proprium imperfecte percipere dicitur.

Haec conscientia directa inter alia propterea *admittenda* esse videtur, quia sic melius illud factum explicari potest, quod omnes actus psychicos saltem obscure experiri videmur, ut nullus actus penitus inconscius cum certitudine probari possit. Sed etiamsi haec directa conscientia admittitur, omnes tamen concedunt, perfectionem rerum internarum cognitionem priore conscientia „reflexa“ praeberi.¹⁾

***Thesis 20.** Conscientia est medium per se infallibile, quo existentiam et discrimen affectionum nostrarum (1. p.), praeterea propriae substantiae et speciatim corporis nostri existentiam cognoscimus (2. p.).

***167 Declaratio.** De factis internis generatim spectatis certo nobis constare, etiam moderni philosophi concedunt; immo saepe sola facta interna certa esse putant.

Adversantur tamen a) *positivistae* plurimi, quatenus censent, „ego“ nostrum (scil. animam) substantiam non esse, sed summam tantum actuum internorum, qui inter se cohaereant. Ita opinantur Hume, J. St. Mill, Wundt, Taine, Herbart, Mach, W. James, Höffding, alii multi. — b) *Kant* asserit, ego tanquam substantiam, quae sub affectionibus eadem semper maneat, tantum apparens esse phaenomenon, cui utique subsit reale quoddam, sed nobis ignotum. — c) Alii monismo addicti ego proprium esse

¹⁾ Philosophi Germanici moderni terminant „*Bewußtsein*“ fere intellegere solent complexum omnium actuum psychicorum, praesertim cognitionis, quatenus eorum conscii sumus: Das Bewußtsein ist „jene allgemeine Verbindung der seelischen Erlebnisse, aus der sich die allgemeinen Gebilde als engere Verbindungen herausheben“. Wundt, *Grundriß der Psychol.*¹¹ (1913) 246.

phaenomenon alicuius entis absoluti putant. — Confer Psychologiam², De substantialitate animae n. 441 ss.

d) Alii, vestigia Kantii prementes, sicut corpora externa mere phaenomenalia esse dicunt, ita *corpus* proprium, quod conscientia percipit, reale esse negant.

Demonstratio 1. p. Conscientia non quidem operationes 168* vitae vegetativae (saltem non omnes) percipit, attamen 1° actuum psychicorum i. e. actuum intellectus et sensus; voluntatis et appetitus sensitivi existentiam cognoscit et actus etiam inter se discernit; 2° in his cognoscendis ita infallibilis est, ut quoad apprehensionem intuitivam ne per accidens quidem, quoad iudicium immediatum saltem non per se falli possit. Ergo conscientia est medium per se infallibile, quo existentiam et discrimen affectionum nostrarum cognoscimus.

Demonst. antec. 1. p. Intellectu iudicamus, nos cogitare, audire, dolorem sentire etc.; ergo conscientia intellectualis etiam existentiam et discrimen harum affectionum apprehendit.

Demonst. antec. 2. p. a) *Apprehensionem* intuitivam actuum internorum nullo modo falsam esse posse, ex eo sequitur, quod nulla falsitatis ratio adesse potest. Etenim voluntas, quae unica causa falsitatis esse posset, efficere nequit, ut intellectus intueatur, quod non existit. b) *Iudicia* immediata plerunque ex apprehensione perfecte evidenti sequuntur; sin autem contingit, ut apprehensiones non satis clarae sint, intellectus hanc obscuritatem per se detegere et tunc a iudicio abstinere potest.

Demonstratio 2. p. A) Per conscientiam affectiones 169* nostras ita cognoscimus, ut clare subiectum ab ipsis affectionibus discernamus; iudicamus enim: *ego* habeo cogitationem, *ego* audio, *ego* gaudeo (Selbstbewußtsein). Evidenter simul percipimus, hoc subiectum esse aliquid reale in se ipso subsistens seu substantiam, quae sub affectionibus variis semper eadem maneat. Et in hisce cognoscendis conscientia pariter infallibilis est. Ergo per conscientiam existentiam propriae substantiae cognoscimus.

*170 B) Conscientia non utcumque proprium ego percipit, sed simul evidenter manifestat, ad substantiam nostram pertinere *corpus* i. e. substantiam extensam et impenetrabilem. In qua evidenti manifestatione conscientia falli nequit. Ergo per conscientiam speciatim corporis nostri existentiam cognoscimus.

Antecedens ita patet. Conscientia manifestat, esse in nobis varias sensationes et affectiones tactus, doloris, frigoris etc. in diversis partibus spatii sitas et nos ipsos, subiectum earum, in iisdem spatii partibus existere: praeterea percipit, unam partem subiecti nostri alteri resistere eiusque partes mutuam impenetrabilitatem habere, non posse manus brachium, brachium caput penetrare. Ergo conscientia experimur nos ut aliquid extensum et impenetrabile i. e. percipimus, ad substantiam nostram corpus pertinere.

Hinc etiam sequitur, experientiam internam testari evidenter, *tempus et spatium* non esse phaenomena mere subiectiva, quod *Kant* asserit, sed obiecta realia. Experimur enim successionem actuum eorumque variam durationem et extensionem.

*171 **Anima.** Ego vel substantia nostra completa praeter corpus aliam partem a corpore essentialiter diversam comprehendit, animam scil. spiritualem, quae est praecipuum subiectum actuum psychicorum. Conscientia animam quidem percipit, attamen tantum confuse, quatenus scil. inclusa est in *ego*, quod immediate percipit, sed conscientia, per apprehensionem nimirum vel iudicium immediatum, animam ut animam a corpore diversam non cognoscit.

Itaque conscientia immediata animae quidem existentiam, non autem essentiam cognoscimus. Ad id ratiocinatio requiritur. Ratiocinatio essentiam animae ex actibus cognoscit, quatenus in naturam actuum inquit et inde ad causam et subiectum concludit, inferendo, ad ego nostrum praeter corpus etiam aliam partem essentialiter diversam, substantialem, spiritualem, immortalem pertinere.

Ex hoc modo, quo animam cognoscimus, colligitur, cognitionem essentiae animae in hac vita potius *analogam*,

quam propriam dicendam esse, quia naturam specificam actuum, ex quibus anima cognoscitur, conceptibus propriis non apprehendimus. Nam neque spiritualitatem actuum neque ipsam naturam cognitionis, ut est in se, percipimus, sed utriusque apprehensio tam obscura est, ut propria vocari nequeat.

Errores circa obiecta, quae ad conscientiam per- 172*
tinent, non pauci occurrunt. De quibus haec nota:

a) Conscientia saepe facta interna vel locum eorum in corpore non clare percipit et, cum simul in anima repraesentationes phantasiae vel memoriae adsint, quae similia facta interna possibilia vel praeterita exhibent vel alium locum corporis menti sistant, fit, ut de factis internis vel de sede eorum dubium oriatur sive perceptiones conscientiae cum imaginationibus confundantur et sic errores oriantur. Sed haec confusio iudicando fit, non per apprehensionem. Sic confunditur tentatio cum consensu libero vel assignatur dolori membrum, in quo non est, immo dolor in membro amputato sentiri videtur, quia sensationi doloris imaginatio brachii amputati associatur.

Somniantes, amentes vel aliter in statu alterationis vitae psychicae versantes saepe falso iudicant, se sentire, agere, pati, quae non sentiunt et agunt; attamen conscientia in hoc statu non affectiones intuetur, quae non exsistunt, verum intellectus sufficientem reflexionem instituere non valet, ut apparentiam a veritate distinguat. Speciatim accidit in somniantibus, hypnotizatis, amentibus vel aliter psychice aegrotis, ut conscientiam identitatis proprii ego amittant duplicemque vel triplicem personam in se apprehendant (Doppelich, wechselnde Persönlichkeit), existimantes, se alios factos esse, pristinam personam non iam vivere. Hae illusiones ex eo oriuntur, quod perceptiones factorum internorum et recordatio pristini status obscurae vel tenues sunt et sic imaginatio excitata intellectum, debita deliberatione impedita, decipit. Sic v. g. evenit, ut in quibusdam aegrotis duae periodi per vices inter se sequantur, una normalis,

altera anormalis, et in una appareant alii (laeti) ac sunt in altera (tristes), neque habeant in una reminiscentiam omnium eorum, quae in altera accidunt; hinc certe facile imaginatio duplicis personae oriri potest. Vel evenit, ut aegrotis propriae actiones et verba tanquam ab aliis profecta esse videantur et de se et corpore suo tanquam de alio loquantur; id ex eo declarandum est, quod tantum tenuem conscientiam suarum perceptionum et motuum corporis habent et sic imaginatio peregrini subiecti se obtrudit.

*173 b) Non videtur approbanda esse modernorum psychologorum sententia, quae tenet, actus sentiendi omnes in solo cerebro sedem habere, non vero in illis corporis partibus, in quibus eos conscientia clare refert; vulnere enim in pede accepto clare percipimus, ibi esse vehementes dolores, non vero in capite.¹⁾

*174 c) Ex eo, quod conscientia facta interna non omnia refert, non sequitur, eam errare. Talia facta imprimis pleraeque operationes vegetativae sunt. Num etiam *facta psychica inconscia* sint, psychologi moderni multum disputant. Sine dubio saepe tantum tenuem conscientiam actuum habemus. Distracti enim multa videmus, audimus, quorum postea nullam memoriam retinemus; etiam hypnotizati eorum, quae in hypnosi acciderunt, saepe non recordantur; pariter dolores in somnia influunt, quorum tamen conscientiam claram non habemus. Sed ex his factis sequitur quidem, conscientiam nonnisi tenuem adfuisse, non autem nullam adfuisse. Certe facta psychica inconscia nulla esse possunt, si conscientia directa admittitur, quia sic omnis actus ipse se imperfecte percipit. Conscientiam reflexam nonnunquam abesse posse, concedendum esse videtur.

Itaque non est admittenda *subconscientia* (Unterbewußtsein), quatenus intellegitur pars quaedam vitae psychicae, quae in nobis adsit, sed inconscia sit, attamen influxu suo in reliquam vitam psychicam se prodat. Haec doctrina

¹⁾ Confer *Psychologiam*² n. 85 ss.

saltem nullis factis demonstratur ideoque gratis conficta est.¹⁾

Memoria intellectualis, quae simul ea refert, quorum 175* etiam memoria sensitiva recordatur, cum conscientia cohaeret. Actuum enim praeteritorum et obiectorum eorum recordamur, quatenus conscientia, quae antea actus praesentes perceperat, hanc perceptionem nunc reproducit et sic eosdem actus ut aliquando habitos iterum sistit.

Quoad sua obiecta memoria aequè medium *per se infallibile* est ac conscientia. Nonnunquam tamen *occasionem erroris* praebet. Sed non ideo, quia obiecta ut praeterita refert, quae non fuerunt, sed propterea, quia quaedam omnino non, alia solum ex parte, alia obscure reproducit, intellectus vero attentione sufficienti omissa ea, quae non reproduciuntur, iudicat non fuisse, quae obscure produciuntur, iudicat alio modo seu tempore exstitisse, quam modo et tempore vero. Uno verbo: error accidit, si intellectus non id ipsum et solum iudicat, quod memoria apprehendendo reproducit.

Articulus II

De experientia externa

Praenotanda. 1. Experientia externa *ope sensuum*, 176 imprimis externorum, fit. Sensuum testimonio innixus intellectus iudicat, extra nos res existere easque esse corpora externa certae magnitudinis, distantiae eaque varias qualitates sensibiles, colorem, sonum aliasve habere. Quaeritur, num intellectus innixus sensuum testimonio merito iudicare possit, haec ita existere.

Duplex obiectum sensuum distinguendum est: *sensibile proprium*, [quod singulis sensibus peculiare est, videl. lux et colores, soni, sapor, odores, corporum resistentia, et *sensibile commune*, nimirum extensio corporalis eiusque de-

¹⁾ Confer *Psychologiam*² n. 238 ss.

terminationes, videl. magnitudo, figura, motus etc., quae compluribus sensibus, visu et tactu praesertim, percipiuntur ideoque sensibile commune vocantur.

Sensus haec obiecta concreto modo i. e. *non ut accidentia* percipiunt, licet in se sint accidentia substantiae inhaerentia, v. g. figura, motus etc.

Sed neque etiam *substantia*, quae qualitatibus sensibilibus subest, sensibus percipitur ideoque substantia tantum improprie a quibusdam cum Aristotele „sensibilis per accidens“ dicitur, quatenus scil. eius accidentia sensu percipiuntur.

- 177 2. Hinc sensationes externae *tripliciter considerari* possunt: 1° ut actus subiecti sentientis; hac ratione ope principii causalitatis ex sensationibus ad res externas ut causas earum concludi potest; — 2° quatenus sensibile commune seu rerum corporeitatem, — 3° quatenus qualitates sensibiles referunt. Praecipua quaestio erit de 2° et 3° puncto, utrum haec obiecta, sicut repraesentantur, realia sint, an vero phaenomena mere subiectiva, itaque utrum extensio corporalis et qualitates realiter ita, sicut nobis apparent, in rebus externis sint necne.

Itaque in sensuum testimonio vindicando per tres gradus ascendimus, primo demonstrando, *res* existere extra nos, secundo ostendendo, has res esse *corpora*, tertio investigando, sintne in his corporibus etiam *qualitates sensibiles* reales.

§ 1. De existentia mundi corporei

Thesis 21. Sensus externi certo manifestant, extra nos existere res, quae sensationum causae sunt.

- 178 **Declaratio.** In hac thesi sensationes quinque sensuum consideramus tantum *ut actus subiecti*; ex his inferimus, existere extra nos res, quae has sensationes excitent itaque se nobis manifestent. Abstrahimus autem a quaestione, quales sint istae res, utrum corpora sint, an ignotum x, quale Kant admittit, sive fortasse etiam entia simplicia, qualia dynamistae et spiritualistae admittunt. Porro

res externae dicuntur causae sensationum, non quatenus sensationes eliciant, sed quatenus eas in organa agendo excitant; causa enim eliciens sensationum homo ipse est.

Sic reiciuntur *idealistae* (acosmistae), qui res externas negant vel de certa earum cognitione desperant. Idealistae generatim tenent, nullas cognitiones, neque sensitivas neque intellectuales, obiecta ab ipsis distincta attingere. Sed, cum id evidens esse censeant, si agitur de apprehensionibus obiectorum possibilium sive metaphysicorum, tantum de cognitione rerum existentium itaque maxime de perceptionibus sensuum loqui solent, negantes, nos existentiam mundi externi cum certitudine cognoscere posse (cf. n. 86).

Praetermissis antiquis Indis, Heraclito aliisque praecipue nominandus est *Berkeley* († 1753), qui spirituum quidem existentiam concedit, sed sensationibus nostris quidquam respondere negat; eas a Deo in nobis produci dicit: „Dicere ‚tabula, in qua scribo, existit‘ idem est ac ‚ego eam video et sentio‘ et si essem extra cubiculum meum, eam existere hoc sensu dicere possem, quod, si in cubiculo meo essem eam percipere possem . . Hic est unicus sensus huius et similium expressionum.“¹⁾ Similiter et alii loquuntur, v. g.: „Cogitatio ex perceptione, quae tantum processus [subiectivus] est, qualitatem realem facit et hanc qualitatem alicui rei tribuit.“ „Illa res est fictio; illa qualitas est fictio; totum est fictio.“²⁾ 179

Demonstratio. Causa excitans sensationum externarum aut sunt res, quae nos circumdant, aut his non existentibus subiectum sentiens aut ipse Deus. *Atqui* neque subiectum neque Deus sunt causa, ergo res externae. Proinde sensus externi certo manifestant, existere extra nos res. 180

¹⁾ „The table I write on I say exists, that is, I see and feel it; and if I were out of my study I should say it existed — meaning thereby that if I was in my study I might perceive it, or that some other spirit actually does perceive it . . This is all that I can understand by these and the like expressions.“ Of the Principles of Human Knowledge III. — ²⁾ *Vaihinger*: „Das Denken hypostasiert die Empfindung, die doch nur ein Prozeß ist, zu einer seienden Eigenschaft; es schreibt diese Eigenschaft einem Dinge zu.“ „Jenes Ding ist eine Fiktion; jene Eigenschaft ist als solche eine Fiktion, das ganze Verhältnis ist eine Fiktion.“ Die Philosophie des Als-ob² (1913) 303 s.

Demonst. min. 1. p. Imprimis evidens est, non esse in nostro libero arbitrio positum, sensationes externas, sicut imaginationes phantasiae, excitare et dirigere. Sed neque earum causa necessaria sumus, quod videl. sensationes cum necessitate ex causa quadam nobis interna inconscia proveniant, sicut fere motus cordis. Nam ad sensationes habendas certae condiciones requiruntur, e. g. ad videndum oportet oculi aperiantur; praeterea sensationes nunquam, sicut phantasmata a nobis excitata, a varia dispositione subiecti pendent, sed ita certa serie in ordine diurno, in deambulatione per urbem etc. invicem excipiunt, ut evidenter appareat, eas nullo modo a nobis, sed a causis externis a nobis independentibus excitari et dirigi.

Demonst. min. 2. p. Si Deus rebus non existentibus solus causa sensationum esset, continuo efficeret, ut invincibiliter in errorem induceremur. Neque ullus finis Deo dignus in hac re inveniri potest; immo esset fascinatio ipso plane indigna. Atqui haec admitti nequeunt. Ergo Deus non est causa sensationum.

181 **Obiectiones.** 1. Sic existentiam mundi non immediate, sed mediate tantum cognosceremus, quatenus „ex influxu in sensus, quem observamus, concludimus, esse causam“ (Helmholtz); atqui id admittendum non videtur. — *Resp.* Dist. mai. spectata tantum hac via, quae in thes. exponitur C. simpliciter Sd. si haec via unica esset, ut nonnulli volunt, C. secus N. Confer sequentia.

2. Deus omnia potest, ergo etiam sensationes potest efficere. — *Resp.* Dist. ant. quae non repugnant sapientiae et veracitati eius C. secus N.

Thesis 22. Visus et tactus certitudinem praebent, existere extra nos corpora.

182 **Declaratio.** Non iam rerum quarumcunque, sed *corporum* existentiam testimonio sensuum constare affirmamus, demonstrantes, sensibile commune seu *extensionem* corporalem, quam praesertim visus et tactus exhibent, realiter in rebus inesse. Thesis iis praesertim opponitur, qui concedunt quidem, sensationibus aliquas res respondere, sed negant eas esse corpora, seu, ut termino moderno utamur,

negant, „spatium“ sive dimensiones corporales reales esse. Omnium antesignanus *Kant* est, qui extensionem, quam „spatium“ vocat, „formam intuitus a priori“ sive subiectivam (*Anschauungsform a priori*) dicit. Confer infra n. 195 ss.

„Idea extensionis“, inquit *Hume*, „tantum acquiritur per sensus 183 visus et tactus; et si omnes qualitates sensibus perceptae tantum in anima, non in re ipsa sunt, idem etiam de idea extensionis concludendum est.“¹⁾ Eadem ratione alii loqui solent: „Mundus sensibilis ab organizatione nostra producitur. Visibilia organa nostra, sicut aliae partes mundi phaenomenalis, tantum imagines rei ignotae sunt.“²⁾ „De veritate principii idealistici, quod enuntiat, totum mundum corporeum esse phaenomenon animae repraesentantis, dubitari nequit.“³⁾ „Spatium non potest tanquam extrasubiectiva realitas ‚in se‘ exsistere“; „totus mundus internus et externus in repraesentatione contentus est.“⁴⁾ „Non corpora producunt sensationes, sed complexus sensationum efformant corpora.“⁵⁾ „Totus mundus corporalis existit tantum in anima. Generatim unum tantum existit, quod scil. in anima est.“⁶⁾

Ne veritas praecipua a sententia controversa non ab 184 omnibus admissa pendere videatur, thesim propositam potissimum talibus argumentis demonstramus, quae independentia sunt a quaestione postea tractanda, sintne quali-

¹⁾ „The idea of extension is entirely acquired from the senses of sight and feeling; and if all the qualities, perceived by the senses, be in the mind, not in the object, the same conclusion must reach the idea of extension.“ *An Inquiry concerning Human Understanding* s. XII p. 1.

— ²⁾ *A. Lange*: „Die Sinnenwelt ist ein Produkt unserer Organisation. Unsere sichtbaren Organe sind gleich allen anderen Teilen der Erscheinungswelt nur Bilder eines unbekannten Gegenstandes.“ *Geschichte des Materialismus*⁸ (1908) II 423. — ³⁾ *Busse*: „Die Wahrheit der idealistischen Grundansicht, daß die ganze Körperwelt Erscheinung für mein sie vorstellendes Bewußtsein ist, ist unbestreitbar.“ *Geist u. Körper* (1903) 18. — ⁴⁾ *W. Schuppe*: „Der Raum . . kann nicht als außerseelische Wirklichkeit ‚an sich‘ existieren“; „die ganze innere und äußere Welt ist Bewußtseinsinhalt.“ *Grundriß d. Erkenntnistheorie u. Logik*² (1910) 13 35. — ⁵⁾ *E. Mach*: „Nicht die Körper erzeugen Empfindungen, sondern Empfindungskomplexe bilden die Körper.“ *Analyse der Empfindungen*⁶ (1911) 23. — ⁶⁾ *M. Verworn*: „Die gesamte Körperwelt ist nur Inhalt der Psyche. Es gibt überhaupt nur eins, das ist der reiche Inhalt der Psyche.“ *Naturwissenschaft und Weltanschauung* (1904) 29.

tates, imprimis colores, formaliter tales a parte rei, quales exhibentur.

185 **Demonstratio.** 1. *Ex persuasione universali.* Omnes, quorum mentes doctrinis idealisticis vitiatae non sunt, firmiter sibi persuasum habent, tum se ipsos habere corpora, tum extra se exsistere corpora, qualia sensibus visus et tactus exhibeantur. Et si forte contingit, ut ad dubitandum de realitate sonorum, colorum aliarumque qualitatum sensibilibus permoveri possint, tamen vix fieri potest, ut etiam de exsistentia corporum efficaciter et constanter dubitare incipiant. *Atqui* persuasio tam firma et universalis erronea dici nequit. Nam talis persuasio non aliunde provenire potest nisi ex causa omnibus hominibus communi, quae alia esse nequit nisi naturalis vis mentis, quatenus scil. evidenter veritatem percipit; de tali autem evidentia dubitari non potest, nisi omnis evidentia intellectus suspecta evadat. Ergo visus et tactus certitudinem praebent, exsistere extra nos corpora.

186 2. *Ex conscientia.* Visus et tactus eodem modo obiecta sua ut extensa repraesentant, quo conscientia corpus nostrum. Atqui haec repraesentatio conscientiae vera est. Ergo etiam repraesentatio visus et tactus vera est i. e. eius obiecta externa vere sunt corpora. Et sane

a) Imprimis non apparet, cur repraesentationi visus et tactus veracitas neganda sit, cum simili conscientiae repraesentationi veracitas certo conveniat; idque eo magis, quod iam a priori admodum probabile est, non nostrum solum, sed etiam alia corpora externa nostro similia exsistere.

b) Similitudo utriusque repraesentationis, sensuum scil. et conscientiae respectu corporeitatis, clarius apparet, si examinamus, utrum sensus corpus *nostrum* eodem modo exhibeant ac conscientia. Et revera visus et tactus eandem magnitudinem, figuram, motum corporis nostri eiusque partium referunt ac conscientia. Magnitudo vulneris, quam oculis cernimus et quam per doloris conscientiam perci-

pimus, eadem est; motus brachii, quem oculis videmus et quem ex perceptione interna musculari sentimus, idem est. Ergo externae perceptiones corporeitatis propriae certe valorem obiectivum habent; proinde a pari reliquae perceptiones corporeitatis rerum externarum.

3. *Duo sensus*, visus et tactus, res externas ut extensas 187 exhibent idque ita, ut simul in figura, magnitudine etc. repraesentanda plane convenient. Ubi visus figuram quadratam percipit, etiam tactus figuram quadratam, non rotundam apprehendit. Atqui hoc sufficienter declarari nequit, nisi res ipsae tales sint. Ergo visus et tactus existentiam corporum externorum testantur.

4. Qui tenent, *colores formaliter tales* extra nos esse, 188 quales repraesentantur, ita simpliciter argumentari possunt: Colores, quos videmus, existunt; ergo etiam extensio existit, quia colores non aliter quam extensos videmus.

Alii, qui non asseverant, colores formaliter tales, quales oculis exhibentur, extra nos esse, ad realitatem extensionis demonstrandam testimonium oculorum *simpliciter* invocare non possunt, quia oculi nullam distinctionem faciunt inter colores et extensionem, hanc certius ut externam testantes, quam illos; ideo in hac suppositione testificatio corporeitatis ex parte oculorum specialiter testimonio conscientiae vel tactus comprobari debet, ut supra factum est.

Obiectiones. 1. Sensationes sunt modificationes subiecti; atqui 189 per modificationes subiecti non possumus in notitiam corporum externorum venire. — *Resp.* Dist. mai. etiam C. tantum, non simul repraesentationes obiectorum N.

2. Innumerabiles errores de magnitudine, figura, distantia corporum a sensibus proveniunt, e. g. baculus aquae immersus fractus, luna magna parva apparet. Ergo sensibus corporeitatem testantibus fides adhiberi nequit. — *Resp.* Dist. adhibitis debitis condicionibus et cautelis N. secus C. V. g. attendendum est, oculos exhibere res secundum modum, quo determinantur; ideo baculus in aqua fractus apparet, quia lux in aqua frangitur et sic ad oculos venit, et luna parva apparet, quia propter ingentem distantiam parvam imaginem in retina excitat. — Cdist. conseq. non indeterminate corporeitatem seu extensionem testantibus N. non in aestimanda determinata magnitudine etc. Sdist. simul observatis certis condicionibus N. secus C. Confer ea, quae sequuntur.

190 **De determinata magnitudine, figura, distantia, de motu vel quiete** corporum visu et tactu accuratam notitiam plerunque non acquirimus, nisi certae condiciones observentur; non enim satis haec in sensationibus solis expressa sunt. Nimirum

1. Quoad *magnitudinem* diiudicandam praeter oculum nonnunquam tactus adhibendus est. Quod oculos attingit, quorum ope praecipue magnitudinem diiudicamus, a) saepe requiritur, ut oculi per totam rei extensionem circumferantur. Hac ratione omnes partes distincte cognoscuntur et simul perceptiones musculares, quae motus oculorum comitantur, ut mensura ad magnitudinem aestimandam inserviunt. (Sed hac ratione etiam deceptiones accidere possunt, v. g. quatenus lineam verticalem nonnunquam maiorem esse iudicamus, quam aequalem horizontalem, quia ad verticalem intuendam maior musculorum conatus adhibendus est.) b) Praesertim distantia obiecti attendenda est, si de ea aliunde constare potest, ne fallamur. Oculus enim magnitudinem rerum secundum magnitudinem imaginis percipit in retina depictae seu, quod idem dicit, secundum angulum visualem, quo obiectum adspicitur: quo maior est angulus, eo maior est imago retinalis eoque maius apparet obiectum; iam vero eo maior est angulus, quo propinquius est obiectum, eo minor, quo magis distat. Sic etiam per associationem phantasmatum efficitur, ut cum maiore distantia maior magnitudo associetur, ut igitur res, quae longius distare videantur, maiores nobis appareant.

191 2. *Profunditas* sive tertia dimensio corporum in profundum ex eo cognoscitur, quod obiectum non eodem modo utrique oculo apparet; in quo usus stereoscopi nititur: si duae imagines planae ita partim convenientes partim discrepantes, sicut a sinistro et dextero oculo divisim sumptis videntur, in certa distantia componuntur, excitant repraesentationem obiecti non tantum plani, sed etiam profundi. Profunditas praeterea percipitur ex distributione lucis et umbrae, adhibendo tactum, animadvertendo variam distantiam partium corporis ab oculo etc.

3. *Distantia* rei ab oculo cognoscitur ex apparenti 192 magnitudine rei, si nimirum experientia scimus, qualem apparentem magnitudinem res in certa distantia habeant; praeterea ex perceptionibus muscularibus aestimatur, quae in oculi „accomodatione“ et in varia „convergentia“ utriusque oculi in rem contuendam oriuntur. Postquam hac ratione distantias propinquas recte aestimare didicimus, longiores distantias ex interiectis minoribus facile dimetimur, qua in re etiam variis adiunctis, ut obfuscatione rerum distantium, iuvamur. Dimensiones vacuae, quae diversis corporibus interiectis non distinguuntur, e. g. dimensiones maris minores nobis apparent, quam distantiae corporibus intermediis distinctae.

4. In *motu iudicando* attendendum est, visum saepe tantum referre, aliud corpus respectu nostri v. g. solem respectu terrae locum mutare; quare non statim inferre licet, aliud corpus mutari, nos autem stare.

Fig. 1. Figuræ Müller-Lyerianae

(Wundt, Physiol. Psych.⁶ II [1910] 583)

Fig. 2. Figura Zoellnerianae

(Wundt l. c. 587)

Aliquot figurae ostendunt exempla deceptionum simulque modum, quo producuntur.

In *Fig. 1.* linea dextera propterea maior apparet, quam sinistra aequalis, quia terminationes appositae in sinistra motum oculorum coarctant, in sinistra autem extendunt et dilatant.

In *Fig. 2.* lineae magnae revera parallelae apparenter se convergentes et divergentes, quia motus, quibus oculi lineas parallelas grosequantur, propter parvas lineas appositas distrahuntur.

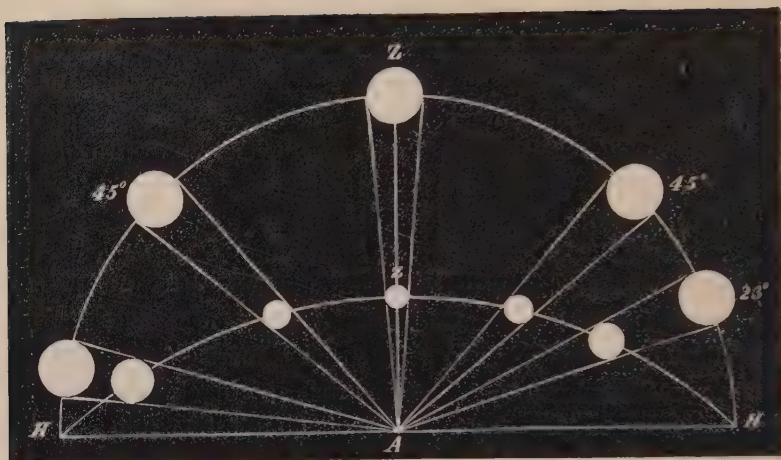

Fig. 3. Hemisphaera caeli apparens
(Wundt l. c. 696.)

In *Fig. 3.* conspicitur apparens magnitudo et figura caeli. a) Caelum nobis non apparet hemisphaera (HZH), sed, diminuta altitudine, ad modum segmenti globuli (HzH). Nam vera distantia verticalis (AZ) nobis minor esse videtur (Az), quam distantia horizontalis (AH), quia AH multis corporibus terrestribus intermediis distinguitur, linea autem AZ nullis. b) Ideo etiam sol in vertice sita minor apparet (z), quam mane super terram stans, quia (praetermissis aeris discriminibus etc.) cum apparente maiore distantia horizontali phantasma maioris solis, cum minore in vertice phantasma minoris associatur. c) Linea horizontalis a pedibus nostris in A usque ad stationem solis matutinam apparet nobis paululum acclivis, quia percurrendo puncta huius lineae usque ad solem oculos paulum elevare debemus.

- 194 Hinc deceptiones, quae in magnitudine, figura, distantia, motu corporum iudicandis frequentes sunt, non demonstrant, sensibus in repraesentanda extensione generatim spectata fidendum non esse; sed tantum ostendunt, non omnem sensationem omnes extensionis determinationes accurate exprimere, sed varia alia media recte adhibenda esse.

*De spatio et tempore

- *195 Supra iam indicavimus, quaestionem de existentia corporum saepe hoc modo enuntiari, sitne spatium ens reale, an vero phaenomenon tantum apparens. Haec

quaestio maxime ex tempore *Kantii* agitur; similis de tempore movetur.

***Spatium** (Raum, espace), ut in cosmologia uberius exponitur, non simpliciter idem est atque extensio, sed definitur „ens extensum consideratum ad instar receptaculi corporum“. Spatium enim in longum, latum, profundum extendi et corpora recipere iisque impleri dicitur. Praeter spatia limitata, velut spatia cubiculi, domus, navis, maxime de spatio quodam absoluto loqui solemus i. e. de spatio infinito et aeterno, in quo totus mundus sit quodque iam fuerit ante mundum et futurum esset, etsi omnia corpora tollerentur.

Ex qua definitione colligitur, spatium esse *ens rationis cum fundamento reali*: cum fundamento reali, quia „ens extensum“ in notione spatii contentum vere reale est, saltem realitate possibilitatis; spatium ens rationis est, quia ut ens extensum a corporibus distinctum, ante corpora existens et corpora recipiens fingitur, immo concipitur tanquam ens existens infinitum et aeternum; ens autem tale nullum existit. — Similia fere dicenda sunt de tempore.

***Tempus**, sicut a nobis concipi solet, est duratio successiva considerata ad instar receptaculi eventuum. Tempus enim successive fluere cogitur et in tempore omnia fieri concipiuntur. Praeter tempora limitata, velut dies, annos, etiam de tempore absoluto, infinito et aeterno loqui solemus, in quo omnia fiant ac sint. Etiam tempus igitur *ens rationis cum fundamento reali* est. Fundamentum reale in eo consistit, quod duratio successiva vere existit vel saltem possibilis est, velut duratio motus terrae circa solem, qui annus dicitur; sed tempus ens rationis fit, quatenus haec duratio non concipitur, sicut est, scil. in motu (terrae) inhaerens, sed ad instar fluminis subsistentis, immo infiniti, omnia continentis.

A modernis auctoribus *duplex quaestio* de spatio et tempore movetur, 1^a criteriologica, sintne realia, an phaenome-

naliam tantum, 2^a psychologica, quomodo notiones spatii et temporis in nobis oriantur.

*197 ***Quaestio criteriologica.** Permulti nunc cum Kant docent, spatium et extensionem (quae duo fere non distinguunt) phaenomena subiectiva sensibus producta, non vero entia realia esse. Sufficiat indicare doctrinam, quam Kant de spatio proponit.¹⁾ Similis enim est doctrina de tempore.

Kant ostendere conatur, spatium seu extensionem rerum sensibus nostris exhiberi non propterea, quod a parte rei sit, sed quod spatium sit „forma intuitus“ (*Anschauungsform*) ante omnem experientiam sensui innata, ut igitur sensus impressione extrinsecus accepta cum necessitate res tanquam corporales repraesentet; unde Kant concludit, spatium reale non esse.

„Spatium“, inquit, „non est ulla qualitas rerum in se ipsis.“ „Spatium nihil est, nisi forma omnium phaenomenorum sensuum externorum i. e. subiectiva sensibilitatis condicio, sub qua sola intuitus externus possibilis est.“ „Hoc praedicatum [extensio] rebus tantum eatenus tribuitur, quatenus nobis apparent i. e. obiecta sensuum sunt.“²⁾

*198 Haec doctrina *neque probata (A) neque vera est (B)*.

A) Probata non est. Praecipuum *argumentum*, quod Kant profert, hoc est: Repraesentationes spatii (et temporis) sunt repraesentationes a priori i. e. non ab obiectis haustae, sed ex formis innatis ortae; atqui tales repraesentationes non referunt obiecta realia; ergo spatium et tempus non sunt realia.

Resp. 1. Trans. mai. N. min. Ex eo enim, quod perceptiones non sunt per influxum obiecti *productae*, non se-

¹⁾ Kritik der reinen Vernunft, Transz. Ästhetik § 2–8; Prolegomena (1783) § 6 ss. De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis (1770) § 14 s. — ²⁾ „Der Raum stellt gar keine Eigenschaft irgend einiger Dinge an sich vor.“ „Der Raum ist nichts anderes, als nur die Form aller Erscheinungen äußerer Sinne, d. i. die subjektive Bedingung der Sinnlichkeit, unter der allein uns äußere Anschauung möglich ist.“ „Dieses Prädikat wird den Dingen nur insofern beigelegt, als sie uns erscheinen, d. i. Gegenstände der Sinnlichkeit sind.“ Kritik d. reinen Vernunft, Transz. Ästh. § 3.

quitur, id, quod referunt, non esse obiectum reale. Etiam idea innata posset habere valorem obiectivum. Cf. n. 70.

Resp. 2. N. mai. Sed haec est quaestio psychologica.

Similis omnino est eius doctrina de *tempore*, hoc tantum discrimine observato, quod tempus dicit formam esse intuitus sensibilitatis *internae*.

Kant raro minorem, frequentius maiorem probare conatur, et 199* quidem his fere rationibus:

1. „Spatium non est conceptus empiricus, ex externis experientiis haustus. Nam ut quasdam perceptiones [scil. obiecta] ad aliquid extra me positum . . item ut eas extra et iuxta invicem, proinde non tantum distinctas, sed etiam in diversis locis positas sistere possim, notio spatii iam supponitur.“¹⁾ — *Resp.* Dist. ut corpora in spatio i. e. tanquam *extensa* percipiantur, notio spatii iam prius in nobis esse debet N.; corpora enim ideo ut *extensa* percipiuntur, quia ipsa *extensa sunt*; — i. e. ut corpora tanquam in variis partibus spatii, *hic et ibi* posita percipiantur, ad id conceptus spatii iam supponitur C. Sed non propterea nobis innatus est, verum acquiritur ex notione entis *extensi*, quatenus ad modum receptaculi corporum apprehenditur.

2. „Spatium est necessaria notio a priori, quae omnibus intuitionibus supponitur. Nunquam imaginari possumus, nullum esse spatium, licet bene concipere possimus, nullas in eo res inveniri.“²⁾ — *Resp.* Postquam a perceptione corporum conceptum extensionis acquisivimus, cognoscimus utique, extensionem talem ubique et sine fine maiorem possibilem esse, et hac ratione spatium necessario possibile concipimus; at vero ex eo non sequitur, conceptum spatii non esse a nobis e corporum perceptione prius haustum, vel immo spatium puram fictionem esse.

B) *Kant* nomine spatii directe comprehendit spatium 200* stricte dictum et quidem absolutum, indirecte autem ipsam corporum extensionem. Iam vero a) spatium stricte dictum saltem fundamentum reale habet, ut antea exposuimus, b) extensio vero simpliciter realis est. Ergo doctrina Kantiana de spatio vera non est.

¹⁾ „Der Raum ist kein empirischer Begriff, der von äußeren Erfahrungen abgezogen worden. Denn damit gewisse Empfindungen auf etwas außer mir bezogen werden, . . imgleichen damit ich sie als außer und neben einander, mithin nicht bloß verschieden, sondern als in verschiedenen Orten vorstellen könne, dazu muß die Vorstellung des Raumes schon zum Grunde liegen.“ Kritik I. c. § 2. — ²⁾ „Man kann sich niemals eine Vorstellung davon machen, daß kein Raum sei, ob man sich gleich ganz wohl denken kann, daß keine Gegenstände darin angetroffen werden.“ L. c.

- *201 ***Quaestio psychologica.** Quod originem notionis *spatii* attinet, ex declarata eius definitione elucet, intellectum a sensibus accipere conceptum entis extensi et huic conceptui tunc apprehensionem receptaculi corporum adicere.

Sensationes visus et tactus exprimunt clare dimensiones corporales et quidem sensatio visus saltem duas, longitudinem et latitudinem. Perceptio tertiae dimensionis in profundum sive distantiae ab oculo (Tiefe, profondeur), saltem accuratior perceptio, sensationi oculi non inest, sed vel omnino vel maxima ex parte fructus uberioris experientiae est, quatenus sensationi oculorum perceptiones musculares, reflexio mentis, actus memoriae et phantasiae admiscuntur. Pariter ad magnitudinem corporum accuratius diiudicandam sensatio sola non sufficit, sed aliqua experientia necessaria est, id quod supra declaratum est.

- *202 Modernos auctores quod attinet, controversia est inter nativismum et empirismum. *Nativistae* (Io. Müller, Hering, Stumpf, W. James, Mach, Baldwin, etiam Kant et fere plerique) docent, perceptionem dimensionum, trium vel saltem duarum, sensationi visus inesse seu produci propria vi sensui innata. *Empiristae* hanc perceptionem docent tantum per consuetudinem et experientiam sensationi adici. Quod varie, alii (St. Mill, Bain) ex perceptionibus muscularibus, alii aliter explicant. *Lotze* haec docet: in perceptionibus visus et tactus singula puncta organorum, retinae scil. et cutis, non eodem modo affici, sed diversa puncta minimis affectionis differentiis discrepare; ex istis differentiis qualitativis inconsciis, quae signa localia appellantur (Lokalzeichen), animam vi sibi innata quantitativam obiecti expositionem construere. Similem doctrinam proponit *Wundt* („Komplexe Lokalzeichen“).

- *203 Clarum est, multo plus veritatis nativismo, quam empirismo inesse. Repraesentatio quidem distantiae ab oculo sive tertiae dimensionis vel omnino vel maxima ex parte opus experientiae est. Sed sine dubio perceptio plani sive duarum dimensionum in longum et latum sensationi ipsi

interna est; oculus enim colorem nonnisi ut extensum et tactus rem duram pariter nonnisi ut extensam percipit.

Conceptum *temporis* potissimum ope experientiae internae acquirimus, qua actuum successionem percipimus.

*§ 2. De qualitatibus sensibilibus

1. Quaestio iam oritur, num etiam sensibilia propria 204² talia existant, qualia repraesentantur. Quae quaestio, ut ex infra dicendis patebit, praesertim lucem et colores contingit. Itaque quaeritur, utrum lux et colores *formaliter* tales extra sensationem existant, quales a sensatione obiective exprimuntur, an *tantum causaliter*, i. e. utrum extra nos in charta, in foliis arboris, in caelo talis color albus, viridis, caeruleus existat, qualis oculo exhibetur, an vero extra nos tantum causae existant, variae scil. vibrationes corporum, praesertim aetheris, quae ita in oculis sensationes colorum excitent, ut iisdem causis eadem semper repraesentationes, diversis diversae constanti proportionem respondeant, ut igitur perceptiones colorum aliqua ratione „symbola“ quidem illarum causarum haberi possint, non autem imagines vel cognitiones proprie dictae, cum non *formalem*, sed *relativam* tantum conformitatem cum illis causis habeant.

2. Scholastici veteres cum Aristotele affirmarunt, co- 205^{*} lores ac lucem, immo omnes qualitates sensibiles formaliter tales extra nos esse, quales quinque sensibus referuntur. Multi scholastici recentes iis consentiunt. Secundum eos lux et colores (vel omnia sensibilia propria), quae ab organo sano in condicionibus ordinariis exhibentur — i. e. si solito modo excitantur per aetheris vibrationes extrinsecus advenientes (non vero e. g. per internam sanguinis affluxum), si fractio lucis ordinaria est, si oculus non ex defectu laborat — tales extra nos sunt, quales exhibentur.

Alii ex recentibus scholasticis¹⁾ et fere omnes auctores moderni oppositae sententiae accedunt, cui saepe nomen

¹⁾ E. g. Palmieri, Tongiorgi, Hagemann, Gutberlet, Mercier, Maher, Lahm, Gründer, alii.

„realismus moderatus“ tribuitur. Inter philosophos modernos ea sententia ex tempore *Descartes et Locke* recepta est. Locke distinguit qualitates corporum primarias (sensibile commune) et secundarias (sensibilia propria); primarias, utpote a compluribus sensibus perceptas, reales esse ait, secundarias vero rebus ipsis non magis similes esse dicit quam vocabula rebus significatis.¹⁾ Haec opinio postea etiam a rerum naturalium peritis recepta est, maxime postquam scientia physica, sicut in aliis eventibus naturae, ita etiam in luce seu coloribus motus fieri perspexit.

Inter physiologos eam doctrinam *Io. Müller* per suam legem *energiarum specificarum sensuum* (1826) propagavit. Quae lex singulis sensibus hanc propriam virtutem inesse dicit, ut semper, quocunque modo determinentur, specificam suam sensationem eliciant, ut igitur qualitas sensibilis, quae exhibetur, non a causa excitante, sed a natura specifica sensus determinetur; „nam eadem causa“, inquit, „in omnia organa sensoria agere potest, velut electricitas; nihilominus unus nervus inde videt lucem, alius audit sonum, alius odoratur, alius sapit electricitatem, alius sentit eam tanquam dolorem et percussionem.“²⁾

Ex hac lege plerique moderni concludunt, sensibilia propria realia non esse. Sed alii eam legem admittunt ista illatione non admissa.

*206

3. Ut in re proposita maiore cum claritate procedatur, monendum est, duas esse quaestiones distinguendas: 1^a *quaestio psychologica*: exhibentne sensationes obiecta sua tanquam distincta, tanquam externa? 2^a *quaestio critica*: suntne obiecta sensu exhibita externa annon? quae quaestio potissimum tunc locum habet, si quaedam sensationes obiecta sua tanquam externa repraesentant, ut igitur testimonium eorum corrigendum esset, si obiecta non essent externa.

*207

Quod quaestionem psychologicam attinet, satis clarum esse videtur, gustum, olfactum, item sensum vitalem, muscularem, sensum temperaturae obiecta sua a perceptionibus ipsis non discernere seu nihil in his sensationibus inveniri, quod non sit affectio subiectiva, per causam externam excitata. Dulcedo enim, calor, dolor formaliter tales, quales percipiuntur, extra nos non sunt, sed nihil nisi affectiones

¹⁾ An Essay concerning Human Understanding II 8 § 9 s. —

²⁾ Physiologie⁴ (1844) 667.

subiecti sunt, quae sub diverso respectu ut perceptiones (sui) et ut obiecta percepta concipi possunt; perceptio enim doloris et ipse dolor unum idemque sunt. Quod auditum attinet, dubitari possit, utrum sonus sufficienter ab actu discernatur necne. Tactus resistantiam corporum eo percipit, quod impressionem seu affectionem a corpore in organo productam percipit. Inter omnes sensus maxime visus obiectum tanquam ab actu diversum et externum exhibere videtur. Ideo supra diximus, quaestionem propositam praesertim obiectum visus contingere.

Quaestionem igitur criticam ita tractabimus, ut praecipuas rationes, quae pro utraque sententia proponuntur, afferamus, ut potius status quaestionis dilucidare, quam absolute dirimere videamur.

Sententia asserens, colores et lucem formaliter 208
esse extra sensationem, his potissimum rationibus innititur:

1. Visus lucem et colores tam clare tanquam obiecta externa repraesentat, ut intellectus continuo ad iudicandum trahatur, eos formaliter tales existere. Atqui ex hoc sequi videtur, eos revera formaliter tales existere, quales repraesentantur. Nam

a) Evidentia haec sensitiva, qua visus colores ut externos refert, licet non aequalis sit, valde tamen *similis est evidentiae, quam intellectus* de principiis suis, de factis conscientiae et memoriae habet. Haec autem evidentia falsitatem seu difformitatem cum obiecto excludit. Ergo etiam illa. — *Aliis verbis*: Nequit obiecto visus, sicut refertur, realitas negari, nisi persuasio de infallibilitate intellectus minuatur vel tollatur.

Respondent alii: Argumentum hoc fortissimum esset, si evidenter ostendi posset, sensationem per se ipsam clare repraesentare colores ut extra subiectum ibi positos, ubi eos clare conspiciere videmur. Sed id difficile est demonstrare. Sensatio enim ipsa obiectum visum vix in distans sistit, sed in se omni vel fere omni localizationem in profundum carere videtur. Nobis adultis quidem tam clarum

apparet, colores extra nos esse, propter *consuetudinem*, scil. propter actus phantasiae, memoriae, reflexionis, qui cum sensatione externa semper arcte iunguntur, ut ab ea vix discerni possint. Simile etiam accidit, licet minore gradu, in ipsis perceptionibus odoris, caloris, qui etiam, nisi attendamus, a nobis extra sistuntur. *Caeci nati* post sanationem, si medicis credere licet, qui tales operationes peregerunt (Cheselden 1728, Franz 1841, Wardrop), non statim experiri videntur, obiecta, quae vident, in spatio externo sita esse. Etiam nos, si studiosa reflexione alios actus a sensatione visus arcemus, huius apparentiae vim minuere vel tollere possumus.

*209

b) Si colores non formaliter tales extra nos essent, quales percipiuntur, *in natura rationali disharmonia* magna esset, quatenus sensus, qui intellectum in veram cognitionem rerum ducere debet, eum vi plerunque insuperabili in errorem induceret. Idem confirmatur *consensu generis humani*, cui semper persuasum fuit, lucem et colores tales vere existere, quales videntur.

Porro si colores extra nos formaliter tales non sunt, cur Deus dedit nobis sensus, qui res percipiunt, quales non sunt, non autem alios, qui res perciperent tales, quales reipsa sunt?

Animadvertunt alii: 1) Iudicium falsum, ad quod in suppositione facta impellimur, non admodum difficile est corrigere. Ceterum haec est vera quidem, sed naturalis imperfectio naturae sensitivae, quod hac specie ansam falsis iudiciis praeberet potest.

2) Iudicia ista intellectu prolata non simpliciter falsa sunt, quia relativam veritatem habent, coloribus enim singulis suae vibrationes correspondent.

3) Non apparet, quomodo natura nobis sensus tam immensa subtilitate praeditos dare potuisset, qui distincte percipere et discernere possent illas varias billiones undularum aetheris minimae magnitudinis et immensae celeritatis. Certe multo facilius, et celerius eas discernere et describere possumus, cum in colores quasi trans-

positae sunt. Adde, quod sic multo pulchrior mundus apparere videtur.

2. *Historia docet*, ex eo, quod quomodocunque negatum fuerit, res tales esse, quales sensibus referantur, semper progressum factum esse ad dubitationem idealisticam de existentia corporum ipsorum, immo de veritate cognitionis intellectualis. Ita scepticismus Protagorae praeparatus est, ita Berkeley et Hume ex sententia Locke ad idealismum et scepticismum deducti sunt. Pariter apud recentissimos auctores haec sententia saepissime cum principiis idealismi Kantiani cohaeret iisque demonstratur.

Animadverti potest: Quaestio praecipua haec est, fueritne hic progressus ad idealismum logice necessarius necne; de quo ex iis, quae in thesi praecedente et hoc loco exponuntur, iudicium fieri potest.

3. Visus nos non fallit, quatenus *extensionem* refert; 211* ergo neque fallit, quatenus colores refert; nam eodem modo colores extra nos esse percipit. Immo si in coloribus videndis visui fidere non possumus, neque ei fidere licet, quatenus extensionem repraesentat, ut igitur certitudo de existentia corporum labefactetur. Persuasio de reali existentia extensionis in oculorum perceptione nititur; perceptio enim proprii corporis per conscientiam, ad quam supra (n. 186) provocatum est, valde confusa esse videtur, nisi visu iuvetur.

Respondent alii: Experientia oculorum extensionem corporum eiusque determinationes maiore cum evidentia refert, quam colores eorumque modificationes; neque obiectiones, quae contra colores afferuntur, eadem contra extensionis repraesentationem proferri possunt. Ideo non difficile quidem est hominibus persuadere, colores non existere tales, impossibile autem est, eorum persuasionem de realitate corporum infringere.

4. Denique *cognitio corporum et discriminis specifici* eorum imperfecta reddi videtur, si colores causaliter tantum in rebus sunt.

*212 ***Sententia asserens, colores et lucem causaliter tantum extra nos esse, in his fere rationibus nititur:**

1. Reflexio, refractio, polarizatio, interferentia lucis et alia phaenomena optica ostendunt, lucem et colores esse et propagari per *minimas vibrationes*. Ergo ibi, ubi oculus colores eorumque mutationes videt, motus et motuum vicissitudines sunt.

Respondent alii: Haec ostendunt, lucem et colores quoad ortum et propagationem necessario *coniunctos* esse cum certis vibrationibus, non autem, *solas* vibrationes adesse sine coloribus.

Qui defendunt, lucem et colores formaliter sumptos extra nos esse, haec fere dicere debent. Colores in qualitate quadam corporea consistunt, quae inhaeret vel in particulis corporis colorati sive lucentis vel in particulis aetheris a corporibus absorpti et repulsi vel etiam in utrisque; colores constanti nexu coniunctas sibi habent illas vibrationes, quas physici singulis coloribus assignant, sive ipsae vibrationes colores producant sive alio modo hic nexus explicandus est. Sic igitur color ruber tunc tantum actu est, cum adsunt vibrationes correspondentes; cum autem vibrationes actu non sunt (noctu), color ruber tantum in potentia adest, nimirum in dispositione specifica substantiae, quae certas vibrationes exigit vel producit.¹⁾

Sed estne necesse praeter vibrationes formales colores postulare? Dummodo in mundo externo adsint vibrationes et oculum varie determinent, qui ipse tunc sensationes colorum producat, sensatio colorum sufficienter declarata esse videtur. — Qui ita loquuntur, sensationes tantum sub respectu *psychologico* considerant, investigantes, quatenus forte causa sufficiens esse possit ad huius phaenomeni psychici ortum declarandum. Praetermittunt autem penitus considerationem *criticam* seu rationes illas, quas prima sententia affert; quaestionem videl., sufficiatne *huic* peculiari activitati psychicae, quae repraesentatio alicuius obiecti est, conformitas relativa, an vero requiratur formalis.

¹⁾ Confer e. g. *Michelitsch*, Einleitg. in d. Erkenntnislehre (1910) 246 ss. — *L. Lercher*, Zur Frage über d. Objektivität der sinnlichen Erfahrung, Zeitschrift f. kath. Theologie 25 (1901) 472–97 678–703. — *C. Boetzske*, Über das sogenannte Projizieren beim Sehen. Natur u.

2. Si in corporibus colores essent, non possent eadem 213* corpora *modo ita modo aliter apparere*, quod tamen accidit. Idem enim corpus, si varie illustratur, si aer interpositus modificatur, varium colorem induit. Speciatim oculus quendam peculiarem possidet apparatus, vi cuius etiam in parva luce videre potest; attamen tunc non colores spectrales videt (bunte Farben), sed res tantummodo ut albas, ravas, nigras videt („Dämmerungsapparat“). Praeterea soni et etiam colores mutantur, prout subiectum eorum vel quiescit vel movetur; ita si quis versus campanam sonantem celeriter movetur, altiore sonum audit, quam auditores stantes; e contrario si quis recedit, sonum profundiorum audit (principium Dopplerianum).

Responderi potest: Adversarii ostendant, colores illos modificatos extra nos non esse, quales in istis circumstantiis mutatis videntur; propter eandem enim circumstantiarum mutationem etiam vibrationes pristinae mutatae esse possunt in rebus ipsis vel in medio inter res et subiectum percipiens interposito.

3. Si colores formaliter sumpti reales sunt et quidem 214* varii variis vibrationibus coniuncti, ut supra (sub 1) explicatum est, oportet servari proportionem convenientem inter discrimina vibrationum et discrimina colorum seu qualitatum istarum lucidarum. Atqui haec proportio conveniens minime observatur. Etenim

a) Intensitas qualitatis lucidae, quae in actu videndi apparet, non est simpliciter tanto maior, quanto maior est intensitas excitationis (Reiz, l'excitant) seu vibrationum, sed „legem Weberianam“ sequitur: minore mensura crescit, quam augetur vis vibrationum.¹⁾

b) Longitudo undulationum aetheris gradatim per minima discrimina quantitativa, crescendo vel decrescendo,

Offenb. 48 (1902) 36–43; 49 (1903) 363–69; Zur Lehre von den Sinneswahrnehmungen 54 (1908) 338–52; Der naive Realismus u. seine Gegner 55 (1909) 129–47. — P. Gény, Philos. Jahrbuch 22 (1909) 531 s. Études 126 (1911) 145 ss. — J. Gredt, De cognitione sensuum exteriorum (1913).

¹⁾ Confer *Psychologiam*² n. 96.

mutatur, e. g. pedetentim ab 800 ad 700, ad 600, ad 400 μ descendit. Iam vero hisce undulationibus respondet primum in subiecto sentiente sensatio caloris; tunc subito colores oriuntur et quidem primum color ruber, cuius intensitas sensim mutatur, postea subito, longitudine undulationum ulterius eodem modo mutata, color novus oritur et sic porro. Itaque discriminibus quantitativis et continuis undulationum non respondent similiter discrimina quantitativa et continua colorum, sed respondent discrimina qualitativa et fere subitanea colorum.¹⁾

Respondere debent alii: 1) Etiam si certos colores cum certis vibrationibus coniunctos esse supponamus, non tamen elucet, cur propterea illa proportio discriminum necessaria sit, quae supra postulatur. 2) Eaedem difficultates adversariis solvendae esse videntur. Etiam adversarii admittunt, ut verba modo allata ostendunt, undulationes varias in oculo varios colores excitare, non servata illa proportionem simplici quantitativa inter excitationes et sensationes; cur igitur non possint colores cum vibrationibus in re ipsa coniuncti esse, similiter non servata hac proportionem?

*215

4. Certe color sive lux *alba*, quae inter omnes colores creberrime videtur, non est talis extra nos, sed ibi, ubi color albus videtur, in ordine reali colores spectrales sunt, in oculo autem sensatio coloris albi ideo oritur, quod complures radii colorum spectralium (e. g. rubri et viridis) in eandem particulam organi nervi simul incidunt; immo colores spectrales in disco celeriter rotati in album mutantur. Pariter si pulveres pigmentorum flavi et caerulei inter se apte miscentur, oculus colorem viridem videt, alium igitur, quam a parte rei est; microscopo enim di-

¹⁾ Confer e. g. I. Fröbes, Auf der schiefen Ebene zum Idealismus? Stimmen aus ML 73 (1907) 153–65 283–94; Zum Kampf über d. Sinnesqualitäten. Natur u. Offenb. 54 (1908) 513–25. — P. Balzer, Die spezif. Sinnesqualitäten im Lichte physikal. Tatsachen. Philos. Jahrbuch 22 (1909) 299–344; 23 (1910) 110–15. — Diligenter H^{am} sententiam exponit et defendit H. Gründer, De qualitatibus sensibilibus et in specie de coloribus et sonis (1911).

stinctus singularum particularum flavus et caeruleus color videri potest.

Respondent alii, a parte rei quidem complures colores esse et oculum eos omnes videre, sed propter minimas magnitudines eos distinguere non posse, ut igitur in novum colorem confluant, sicut fere atomi, quarum limites oculus discernere non potest, in unam quantitatem continuam confluere videantur.

5. Sensibilia propria *aliorum sensuum*, scil. gustus, 216* olfactus, forte etiam auditus et certe sensus temperaturae, sensus vitalis sunt affectiones subiectivae; etiam resistentia tantum ex sensatione impressionis percipitur, quam corpus contrectatum in nobis producit. Ergo a pari sensibile proprium visus phaenomenon subiectivum esse videtur, cum visus similem structuram et modum determinationis ac alii sensus habeat.

6. Si oculus *fluido electrico, pressione, morbo afficitur*, in oculo apparent perceptiones lucis et colorum. (Etiam commemorandae sunt hallucinationes visuales, morbo interno productae, si verum est, quod aliqui, velut Wundt, affirmant, hallucinationes non actus phantasiae, sed visus esse.) Ergo oculus habet hanc facultatem in se, ut possit, supposita determinatione aliqua coloribus omnino dissimili, phaenomena subiectiva colorum producere. Hanc igitur facultatem oculus etiam in casibus ordinariis exercere videtur, quando ordinariae aetheris undulationes adveniunt.

Respondent alii negando paritatem, tum propterea, quod in casibus allatis repraesentationes colorum non tam obiectivae et reales appareant, sicut in casibus ordinariis, tum etiam ideo, quod illi casus extraordinarii sint, pro quibus veracitas sensus non defendatur. Alii dicunt, his causis e. g. electricitate antea in oculo lucem produci, quae tunc obiectum visus sit.

Caput IV

De cogitatione mentis

217; Experientia materiam affert, quam mens cogitando penetrare et ex qua ad altiores cognitiones ultra ambitum experientiae ascendere potest; idque triplici operatione sua a sensationibus essentialiter diversa praestat, ideis universalibus, iudiciis, ratiocinationibus. Atque in eo propria hominis dignitas consistit, quod mentis cogitatione ultra experientiae sensibilis limites egredi et ea cum veritate cognoscere potest, quae nulla experientia apprehendere valet, itaque altiorem vitam spiritualem, moralem, religiosam agere potest. Attamen complures doctrinae modernae, quae omnes fere cum systemate Kantiano interno nexu coniunctae sunt, huic sublimiori cognitioni humanae perniciem inferre eamque omni valore obiectivo privare conantur.

Primum igitur de triplici operatione mentis quae dicenda sunt, exponemus, tunc facultatem supersensibilia cognoscendi vindicabimus, denique de falsis doctrinis criticis agendum erit, quae valorem cogitationis destruere intendunt.

Articulus I

De triplici operatione mentis

§ 1. De ideis universalibus

218 Sensus, utpote facultas organica, res tantum materiales easque ut singulares repraesentat, quales nimirum existunt et sensum determinant; intellectui autem, supra inertis materiae condicionem ad maiorem in cognoscendo agilitatem elevato, proprium est obiecta sua ideis *universalibus* exhibere, quae id exprimunt, quod multis rebus commune

est. Hic modus repraesentandi licet hanc contineat imperfectionem, quod non omnia, quae rebus singularibus insunt, repraesententur, tamen *peculiarem mentis perfectionem* constituit. Hac enim ratione paucis ideis ea cognoscit, quae multis conveniunt, et quidem non contingentes rerum notas individuantes, sed necessarias et immutabiles earum essentias. Sic generalia principia statuere potest, secundum quae de rebus factisque singularibus iudicium fert; secus neque rerum futurarum providentia vel in agendo prudentia esse neque de actionum singularum moralitate iudicium fieri posset. Hinc mens iam ad ratiocinia instituenda itaque ad novas notitias inveniendas habilis evadit et scientiarum systemata construit.

Cum igitur peculiaris cognitionis intellectualis excellentia ex ideis universalibus potissimum oriatur et cum insuper antiquo et recenti tempore perniciosi de his ideis errores existant, ostendendum est, 1° mentem reapse ideas universales habere, 2° iis valorem obiectivum convenire; cum enim ideae abstractae rebus existentibus, quae semper individuales sunt, non omnino conformes sint, vanae fictiones videri possint. Supponimus interim, nos ideas universales habere, et a valore obiectivo inquirendo exordimur. Quod non aliter ostendemus nisi distinctius evolvendo, quae iam de omnium idearum valore obiectivo dicta sunt. Confer n. 58 ss. Antea autem natura ideae universalis explicanda est.

Idea universalis. 1. Extra mentem in ordine reali non existunt nisi individua v. g. hic homo, Gaius, Antonius, haec cypressus. Individua, quae communem naturam habent, inter se quidem similia sunt, attamen semper unumquodque eorum hanc naturam cum determinata individualitate possidet: Gaius et Antonius naturam humanam habent, sed Gaius suo, Antonius alio modo, sunt enim duo diversi homines. Sed mens humana potest per abstractionem solum illam naturam seu id, quod multis commune est, concipere, omittendo individualitates et discrimina, quibus individua differunt.

221 S. Thomas docet, quando res individualis sensibus percipienda proponatur, intellectum statim notas communes abstrahere, priusquam individuum ut tale cognoscat; Suarez cum aliis dicit, intellectum prius individua apprehendere, deinde comparatione instituta id abstrahere, quod commune inveniatur. Quae quaestio mere psychologica est, ideo hoc loco praetermitti potest. Confer *Psychologiam*² n. 180 s.

222 2. Talis idea abstracta vocatur idea universalis et quidem actus mentis vocatur idea subiectiva, obiectum abstractum vero idea universalis obiectiva seu simpliciter τὸ „universale“ dicitur. Itaque universale definitur: *aliquid, quod de multis praedicari potest idque univoce et divisim*. Quae definitio paucis exponenda est.

Universale habet aptitudinem, ut de multis individuis vel inferioribus *praedicari possit* seu ut sit „communicabile“. Natura enim humana, si abstracte concipitur, certe in multis et omnibus individuis humanis inesse potest et reapse inest ideoque consequenter de multis praedicari potest. Naturae individuali Gaii id non convenit; est enim in uno tantum, quia non natura humana abstracta et indeterminata, sed talis natura determinata est. Natura abstracta hanc praedicabilitatem habet, *quia abstracta* est; propterea enim, quia in statu abstractionis omnibus differentiis individualibus caret, neque unius Gaii neque unius Antonii natura est, sed aequae de omnibus hominibus praedicari potest.

Dicitur universale *univoce et divisim* de multis praedicari; univoce, ut excludantur analogae (v. g. ens), quae ideo, quia non eodem modo de inferioribus praedicantur, universaliter dici non solent; — divisim, ut essentia divina excludatur, quippe quae tribus personis quidem inest, sed non ita, ut ipsa in iis multiplicetur seu „dividatur“ (non sunt tres ‚Dii‘); universalis autem natura in multis individuis multiplicatur (sunt multi ‚homines‘), quippe quae singula suam propriam naturam individualem habent.

Itaque universale opponitur individuo; individuum est unum, quod non est aptum, ut de multis praedicari possit.

223 Universale modo descriptum, quia in multis inesse de iisque praedicari potest, nonnunquam *universale in essendo et praedicando*

dicatur, ut distinguatur ab universali in causando, qualis est Deus, omnium causa ultima, et ab universali in significando seu vocabulo universali vel similibus.

3. Porro in universali diligenter duo distinguenda sunt: 224
id, quod concipitur e. g. homo, et *modus, quo id concipitur*, scil. abstractio ab omni individualitate seu differentia inferiorum; illud positivum est, hoc quaedam carentia est. Natura, *quae* abstracte concipitur, non per se ipsam, quia scil. talis natura est, universalitatem habet, sed propter modum, quo concipitur, seu quia abstracta est. „Homo“ enim non propterea, quia *homo* est seu ex his notis constat, eam aptitudinem habet, ut de multis praedicetur, secus haec universalitas omni conveniret, quod has notas habet, ergo etiam Platoni, Augustino et omnibus individuis humanis; sed quia homo *abstracte* concipitur. Ideo, si natura *ut universalis* accipitur, spectanda est *ut abstracta*.

Res exemplo illustretur. In homine *libero* (non ligato) distinguendus est ipse homo et carentia vinculorum. Homo non se ipso, quia talis homo est, liber est, posset enim aequae non liber esse; sed quia hic et nunc carentiam vinculorum habet. Similiter homo est universalis, non quia homo, sed quia abstractus est.

Universale directum et reflexum. Id, quod abstracte concipitur et quod habet universalitatem, saepe *universale directum* vocatur, idem autem ut abstractum seu ut universale spectatum dicitur *universale reflexum*. Denominationes inde petitae sunt, quod natura, *quae* universalis vel abstracta est, actu directo cognoscitur, sed si quis eam *ut* universalem vel abstractam cognoscere velit, actus novus reflexus requiritur. Actus enim directus abstractionem quidem facit, sed non reflexe cognoscit, se eam facere. Ita si concipio ‚stella‘, hic primus seu directus actus abstractionem exercet, quia omnes stellae differentias et individualitates omittit, sed nondum cognoscit, se abstractionem exercere, ideoque obiectum huius actus est id, quod abstracte concipitur. In hunc actum novo actu secundo reflectens cognoscere possum, me antea abstractionem fecisse, ideoque obiectum huius actus reflexi est natura ut abstracta. 225

Thesis 23. Ideae universales ita valorem obiectivum habent, ut id, quod concipitur, in ordine rerum sit, non autem modus, quo concipitur (1. p.). Hinc universale formaliter in mente est, sed cum fundamento in re (2. p.).

226 **Declaratio.** De valore obiectivo idearum universalium quaestionem instituimus: utrum vere obiectum idearum universalium a parte rei sit necne. Thesis antiquam sententiam enuntiat, quae semper longe maiori parti *scholasticorum* communis fuit. Eam S. Thomas v. g. his verbis proponit: „Cum dicitur universale abstractum, duo intelleguntur, scil. ipsa natura rei et abstractio seu universalitas. Ipsa igitur natura, cui accidit vel intellegi vel abstrahi vel intentio universalitatis, non est nisi in singularibus; sed hoc ipsum, quod est intellegi vel abstrahi vel intentio universalitatis, est in intellectu . . Humanitas, quae intellegitur, non est nisi in hoc vel in illo homine; sed quod humanitas apprehendatur sine individualibus condicionibus, quod est ipsum abstrahi, ad quod sequitur intentio universalitatis, accidit humanitati, secundum quod percipitur ab intellectu.“¹⁾

Haec doctrina *realismus moderatus* nominatur, utpote medium tenens inter nominalismum (conceptualismum) et realismum immoderatum, quorum prior valorem obiectivum negat, posterior exaggerat. Realismus moderatus profitetur principium, non eundem debere esse modum, quo res a parte rei et quo in intellectu sint, dummodo *id, quod concipitur, reale sit.*

227 **Demonstratio 1. p.** A) Id, quod ideis universalibus concipitur, est natura aliqua in se spectata seu notae, quibus constituitur, e. g. ‚homo‘. Atqui ista natura certe in ordine reali est. Nam cum veritate de individuis realibus praedicari potest, vere enim dicitur: Gaius est homo, Tiberius est homo, Antonius est homo; quod autem de aliquo praedicari potest, ei inest. Ergo id, quod ideis universa-

¹⁾ 1 q. 85 a. 2 ad 2.

libus concipitur, in ordine reali est seu aliis verbis: ideae universales ita valorem obiectivum habent, ut id, quod concipitur, in ordine rerum sit.

B) Modus, quo in idea universali obiectum concipitur, 228 in eo consistit, quod obiectum ab omni individualitate abstractum est. Atqui abstractio obiecto in ordine reali non inest, quia ibi nulla res sine individualitate est, sed omnia sunt individua. Profecto res existens non potest esse ita indeterminata, ut multis diversis (inferioribus) simul identica esse itaque multiplicari possit; alioquin unum a parte rei multa, idem multipliciter diversum evadere posset, idem homo existens posset vere et realiter nunc Gaius, postea Tiberius, deinceps Gallus vel omnes simul esse. Id sane principio contradictionis repugnat. Ergo modus, quo in idea universali obiectum concipitur, in ordine reali non est.

Aliter A) et B). Sicut imago, in qua tantum hominis caput et pectus depicta sunt, valorem obiectivum habet, quia ea, *quae* depicta sunt (caput, pectus), a parte rei sunt, licet non modus, *quo* sunt depicta (carentia reliqui corporis), ita idea universalis valorem obiectivum habet, quia id, quod exhibet, reale est (notae hominis), licet modus (~~carentia individualitatis~~) non sit in ordine rerum.

Demonstratio 2. p. A) ~~Universale~~ formaliter spec- 229 tatum est natura apta, ut in multis insit, ita ut multiplicetur; seu est natura spectata ut abstracta. Atqui natura spectata ut abstracta non est in ordine rerum, ut 1. p. B) dictum est, quia ibi omnes res individua sunt; sed statum abstractionis et universalitatis tantum ut obiectum mentis seu propterea habere potest, quia *concipitur* sine differentiis. Ergo universale formaliter spectatum in mente est.

B) Universale habet fundamentum in re, si ipsi aliquid 230 reale respondet. Atqui respondet aliquid, illud scil., *quod* concipitur, ut 1. p. A) dictum est; id in omnibus individuis existit et ratione eius individua inter se similia sunt. Ergo universale habet fundamentum in re.

231 **Nota.** 1. Universale igitur de multis tantum *praedicatur secundum id, quod concipitur*, non secundum modum, quo concipitur; abstractio tantum condicio est, ut natura apta sit, quae de multis praedicetur. Sicut ille, qui nulli vitae statui alligatus est, in unumquemque statum ingredi potest, sed statum non ingreditur ipsa ‚non-alligatio‘, quippe quae tantum condicio est, ut homo illam aptitudinem habeat, ita etiam non abstractio, sed tantum id, quod abstrahitur. praedicatur.

232 2. Itaque distinguendus est ordo logicus et realis. Post abstractionem in ordine logico seu in mentis consideratione habetur *unum* abstractum („homo“), in ordine vero reali *multa* individua (homines). Ex his multis mens per abstractionem individualitatum ad illud unum devenit et ex illo uno per additionem individualitatum (contractionem) iterum ad multa logice pervenire potest. Hac ratione uni in mente multa a parte rei et multis a parte rei unum in mente *correspondent*. Hoc sensu etiam dici solet: „unum in mente est multa a parte rei“ vel „multa a parte rei sunt unum in mente“. Haec igitur multorum unitas vel identitas tantummodo *logica* est.

Dicitur etiam „a parte rei sunt multa actu et unum in potentia“ et: „in mente est unum actus et multa in potentia“. Vis huius distinctionis haec est: multa individua a parte rei existentia, utpote similia, praebent possibilitatem abstractionis, qua facta deinde in mente unum adest; e contrario natura abstracta una per logicam individualitatum appositionem ad individua multa contrahi potest.

233 **Obiectiones.** 1. Idea, quae difformis est a rebus, valore obiectivo caret; atqui idea universalis est difformis, quia res aliter exhibet, ac sunt. -- *Resp.* Dist. mai. si est difformis spectato eo, quod concipitur C. spectato tantum modo N. Cdist. min. et rat. add.

2. Quidquid reale est, individuum est; atqui universale non est individuum; ergo non est reale seu obiectivum. — *Resp.* C. mai. Dist. min. universale formaliter spectatum seu cum modo abstractionis C. secundum id, quod concipitur Sdist. sicut est a parte rei, non est individuum N. sicut est in mente C.

3. Universale dicitur unum in multis; atqui repugnat unum in multis; ergo universale repugnat proinde neque in mente esse potest.

— *Resp.* Dist. mai. logice unum in multis seu unum in mente et multa a parte rei C. realiter unum et multa N. Cdist. min.

4. Universale est obiectum cognitionis et scientiae; atqui obiectum est ante cognitionem in ordine rerum; ergo universale est ante cognitionem in ordine rerum. — *Resp.* Dist. mai. secundum id, quod concipitur C. secundum modum Sdist. est obiectum cognitionis directae N. reflexae, i. e. si quis velit reflexionem instituere, poterit videre, se abstractionem fecisse C. C. min. Cdist. cons.

5. In multis individuis humanis eadem natura existit, ergo uni- 234
versale realiter existit. — *Resp.* Dist. ant. independenter seu anteedenter ad mentis abstractionem N. dependenter seu consequenter Sdist. i. e. abstractione facta multis individuis realibus una natura abstracta in mente respondet C. realiter unum et multa sunt N. Seu *aliter*: Dist. ant. in multis individuis existit eadem natura actu N. in potentia, si mentis operatio accedit Sdist. logice eadem C. realiter N.

6. Gaius et Tiberius non differunt a parte rei essentialiter, ergo realiter eandem naturam habent, quae proinde a parte rei universalis est. — *Resp.* Dist. ant. non in essentia individuali N. non in specifica Sdist. et haec „unitas specifica“ est logica et post abstractionem habetur C. est realis, ab abstractione independens N.

7. A parte rei, independenter ab abstractione, homines sunt similes; atqui similia habent eandem naturam; ergo a parte rei, independenter ab abstractione, homines eandem naturam habent. — *Resp.* C. mai. Dist. min. realiter N. logice, proinde supposita abstractione C. (seu: actu N. in potentia i. e. post abstractionem in mente C.).

8. Universale potest praedicari de multis; atqui quod praedicari potest de multis, realiter inest in multis; ergo universale realiter inest in multis. — *Resp.* Dist. mai. secundum id, quod concipitur C. secundum modum ideoque universale formale N. Tr. min. Cdist. cons. secundum id, quod concipitur C. secundum modum adeoque universale formale N.

Thesis 24. Contra nominalismum et positivismum tenendum est, nos habere ideas universales ex vera abstractione ortas (1. p.), quae abstractio totalis immerito a plerisque modernis reicitur (2. p.).

Declaratio. *Nominalismus* (purus) omnis doctrina vo- 235
cari solet, quae asserit, nos ideas universales non habere, sed sola nomina universalitate praedita esse, quatenus ad varia individua significanda adhiberi possint. *Nominalismus moderatus* seu *conceptualismus* ea doctrina dicitur, quae concedit quidem, nos ideas universales habere, sed iis ob-

iecta a parte rei respondere negat. Nominalismum purum medio aevo Roscellinus (ca. a. 1090) proposuisse nonnullis videtur; recenti tempore nominalismus proprius est positivismo.

Hi omnes, cum ideae universales facile reflexionem effugiant, sola phantasmata, utpote vividiora in nobis apprehendunt; propterea et quia simul saepe impossibile esse affirmant, ut alias ideas habeamus, quam quae et quales e sensibus relictæ sint (phantasmata), tantum rerum singularium ideas admittunt. Cum nihilominus tum vocabula tum propositiones habeamus, quae de multis rebus sine discrimine enuntiari possunt, varie hoc factum explicare conantur.

- 236 a) Alii ideas universales ita explicant. *Res singularis*, in qua aliquae determinationes prae aliis, quae tamen non plane omittuntur, magis attenduntur, tanquam omnium similium vicaria consideratur. Huic se adiungit vox, quae has omnes res similes significare potest: res et vox coniunctae tunc melius iam hoc vicarii munere funguntur. Ita fere *Berkeley*, qui modernis in hac re viam ostendit: „Possum manum,“ inquit, „oculum, nasum, singula seorsim abstracte et separatim a reliquis partibus corporis considerare . . . Confiteor, me posse abstrahere uno modo, e. g. quando aliquas particulares partes vel qualitates separatim ab aliis considero, quibuscum quidem in aliquo objecto coniunctae sunt, sine quibus tamen realiter exsistere possunt. [Abstractio late dicta.] Attamen nego, me posse illas qualitates ab invicem abstrahere seu separatim concipere, quae non ita separatae exsistere possunt, sive me posse notionem generalem formare.“ [Abstractio stricte dicta.] . . . „Puto nos agnoscere debere, ideam, quae in se spectata particularis sit, universalem eo fieri, quod adhibeatur ad omnes alias ideas particulares eodem modo repraesentandas.“¹⁾ Eadem fere docent

¹⁾ „I can consider the hand, the eye, the nose, each by itself abstracted or separated from the rest of the body . . . I own myself able to abstract in one sense, as when I consider some particular parts or qualities separated from others, with which, though they are united in some object, yet it is possible they may really exist without them. But I deny that I can abstract from one another, or conceive separately, those qualities, which it is impossible should exist so separated; or that I can frame a general notion.“ „I believe we shall acknowledge that an idea, which, considered in itself, is particular, becomes general by being made to represent or stand for all other

Hume, J. St. Mill, Spencer. Similiter *Wundt* loquitur: „Quando notio trianguli nobis repraesentanda est, imaginamur triangulum individuale simulque mente statuimus, nos tantum tria latera tresque angulos respicere velle . . . Quia haec elementa praecipua maiore cum intensitate repraesentantur, reliquae partes repraesentatae in mente obscurantur [sed non omnino disparent].“¹⁾

b) Alii repraesentationes rerum similium ita invicem associari dicunt, ut audito vocabulo omnes repraesententur; sic vocabulum totam rerum *similium collectionem* significare. „Ita“, inquit *Th. Ziehen*, „oritur universalis repraesentatio rosae, quae multa similia individua comprehendit . . . non quidem omnes rosas, sed solum omnes illas rosas singulares, quas ipse vidi.“²⁾ Similiter *Herbartianis* idea universalis series repraesentationum rerum similium est, quatenus per mutuum concursum, „in quo notarum similitudo praevalet diversitati“, „ad quoddam schema indeterminatum redacta est“. „Notae diversae tunc contrariando invicem obscurant, attamen non penitus a notis similibus separantur.“³⁾ „Stella“, „canis“, „homo“, inquit *Vaihinger*, „sunt ideae, quibus nulla realitas respondet“; eo oriuntur, quod „imagines similes congregiuntur et confluent suppressis iis imaginum differentiis, quae huic confluentiae obstant.“⁴⁾

Demonstratio 1. p. 1. Habemus ideas, quarum obiecta de multis inferioribus praedicari possunt. Ergo ha-

particular ideas of the same sort.“ A Treatise concerning the Principles of Human Knowledge (1710). Introd. 10.

¹⁾ „Wenn wir uns den Begriff eines Dreieckes vergegenwärtigen sollen, stellen wir uns ein individuelles Dreieck vor, verbinden aber damit den Gedanken, daß wir nur auf die drei Seiten und die drei Winkel Rücksicht nehmen wollen . . . Da diese herrschenden Elemente mit größerer Intensität vorgestellt werden, muß die übrige Vorstellung in den dunklen Hintergrund des Bewußtseins treten.“ *Logik*³ I (1893) 46 ss. Idem in *Logik*³ I (1906) 45–51. — ²⁾ „So entsteht die Allgemeinvorstellung der Rose, welche zahlreiche ähnliche Individuen zusammenfaßt . . . nicht etwa alle Rosen, sondern nur alle diejenigen Einzelrosen, die ich selbst gesehen habe.“ *Leitfaden d. physiol. Psychologie*⁹ (1911) 156. — ³⁾ „Die Hemmung unter den verschiedenartigen Bestimmungen ist dann in Verdunkelung derselben, wie wohl nicht in gänzliche Abtrennung vom Gleichartigen übergegangen.“ *Herbart (Psychol.)*. — ⁴⁾ „Also ‚Stern‘, ‚Hund‘, ‚Mensch‘ sind Vorstellungen denen keine Wirklichkeit entspricht.“ „Ähnliche Bilder verflechten sich und verschmelzen durch Unterdrückung derjenigen besonderen Elemente der Bilder, welche dieser Verschmelzung entgegenstehen.“ *Philosophie des Als-ob*² (1913) 401 400.

bemus ideas universales per abstractionem a differentiis inferiorum ortas; si enim idearum obiecta ita abstracta non essent, de multis identice praedicari non possent. (Dicimus „per veram abstractionem ortas“, quia non sumus contenti notiones universales illas simulatas defendere, de quibus n. 236 s. sermo factus est.) —

Antecedens manifestum est. Adhibemus enim ipsis adversariis concedentibus *idem vocabulum ad individua varia significanda* idque ita, ut nobis conscii simus, nos vocabulum eodem sensu de unoquoque individuo adhibere. Vocabulum igitur significat idem in omnibus, ergo aliquid commune et abstractum, quod proinde etiam mens concipit.

Alio modo. Termini communes vel aliquod individuum vel individuorum collectionem vel aliquod abstractum significant. Atqui non 1um, quia non possent de alio individuo praedicari; non 2um, quia de individuo singulari praedicari non possent.

2. Statuuntur *definitiones et principia generalia*, quae de multis rebus valent et proinde supponunt, nos universalis concipere.

239 3. Si omnes ideae obiecta singularia exhiberent, neque a) *iudicia* nisi ad summum tautologica (Aristoteles est Aristoteles), neque b) *rationia* fieri possent. Certe a) ut de subiecto aliquid statuatur, quod in apprehensione eius nondum cognoveram (Aristoteles est *philosophus*), *Pum a So* ratione ratiocinata distinctum et sic alterutrum ab altero abstractum esse debet. b) Hinc multo minus serium ratiocinium fieri potest, cum identitas duorum cum tertio similem distinctionem supponat.

4. *Adversarii* locutionibus suis ostendunt, etiam sibi continuo obiecta abstracta obversari, etsi ea negent. Loquuntur enim de „elementis praecipuis“. „quae sola considerentur“, dum „alia obscrentur“. dicunt, res esse „similes“, „eiusdem generis“, unam esse „vicariam aliarum similium“; quae dici non possunt sine distinctione facta, quae abstractionem unius ab altero supponit.

240 **Demonstratio 2. p.** *Abstractio* i. e. attentio, quae a duobus vel pluribus realiter coniunctis unum sine alio considerat, duplex distingui potest: a) formalis seu abstractio formae (albedinis) a subiecto vel partis (capitis) a toto; hanc adversarii admittunt eamque etiam sensus exercent;

b) totalis seu talis abstractio perfectionis ab aliqua re, ut perfectio abstracta de tota re identice praedicari possit. Talis est abstractio, qua per omissionem individualitatum notio universalis efficitur. Hanc repugnare, praeter antiquos nominales moderni plerique opinantur. Eam igitur non repugnare defendimus.

Abstractio notionis universalis a differentiis nullam continet repugnantiam. Nam repugnantia aut repetenda esset a) ex parte obiecti, quod scil. notio communis eiusque differentiae identicae sint, aut b) ex parte intellectus. Atqui ex neutra parte repugnantia adest. a) Notio communis et differentiae non sunt intrinsecus sive comprehensione identicae e. g. animal et rationale; varias enim eiusdem rei perfectiones exhibent. Neque obstat, quod realiter identicae sunt; non enim asseritur, notiones per mentis abstractionem distinctas etiam a parte rei distinctas esse. b) Multo minus ex parte intellectus repugnantia abstractionis ostendi potest. Ergo abstractio non continet repugnantiam ideoque immerito a plerisque reicitur.

***Thesis 25.** Adversus conceptualismi et ultrarealismi doctrinas tenendum est, ideas universales valorem obiectivum habere (1. p.), sed non ita, ut universale formaliter a parte rei sit (2. p.).

Declaratio. 1. Conceptualismo cuidam iam Protagoras, Epicurus et Stoici addicti erant. Medio aevo Abaelardus († 1142) ei accessisse videtur, certe Durandus († 1332) ei adhaesit; praesertim vero *Occam* († ca. 1347) hanc doctrinam defendit, qui primus fere scepticas conclusiones ex ea inferre coepit. Post eum eadem doctrina simul cum nominalismo puro latius propagata est et in modernum empirismum desiit. — Aetate recentiore maxime *Kant* conceptualismum docet. Kant enim, aliter ac positivistae, discrimen essenziale inter intellectum et sensum agnoscit et existentiam idearum universalium admittit; sed eas dicit formas nobis innatas („categorias a priori“) et mere subiectivas esse. Cf. infra n. 270. 241*

*242 2. Secunda pars 1° doctrinam reicit, quam saepe *Platoni* tribuunt, quae universales naturas ab individuis *separatas* existere admittit. Plato cum Socrate contra Sophistas immutabilem cognitionis intellectualis valorem inculcans peculiare obiectum intellectus rerum essentias universales („ideas“) esse statuit, quae, utpote aeternae et immutabiles, ordinem sensibilibus superiorem constituent et a quibus res existentes esse suum, modo a Platone non satis explicato, participant; ideas a summo bono (Deo) aliquomodo prodire dicit. Utrum Plato reapse docuerit, ideas ab individuis separatas realiter existere, id quod Aristoteles refert, an idem nobiscum confuse senserit, disputant. 2° Sententia *ultrarealism*i refellitur, quae Gilb. Porretano (G. de la Porée † 1154) aliisque tribuitur quaeque in omnibus individuis eandem realiter naturam inesse docet; etiam pantheistae, qui omnia uni absoluto identica esse affirmant, tenere debent, ens illud absolutum esse universale a parte rei realiter identicum cum multis inter se diversis.

*243 **Demonstratio 1. p.** Thesi 23, 1. p. demonstratum est, ideas universales habere valorem obiectivum, quatenus id, quod iis concipiatur, in ordine rerum sit; de multis enim individuis cum veritate praedicari potest. Ergo contra conceptualismum tenendum est, ideas universales habere valorem obiectivum.

Demonstratio 2. p. Thesi 23, 2. p. ostensum est, universale formaliter spectatum in mente esse (cum fundamento in re), quia modus abstractionis, a quo natura universalitatem seu praedicabilitatem accipit, tantum in mente esse potest. Ergo contra ultrarealismum tenendum est, universale formaliter spectatum a parte rei non esse (sed tantum fundamentaliter).

*§ 2. De principiis

*244 1. Ex ideis universalibus mentis cogitatio ad iudicia analytica procedit, quae, si universaliora sunt, principia vocantur.

Iudicium analyticum illud est, in quo identitas vel diversitas asserta ex sola analysi subiecti vel praedicati cognoscitur, e. g. pars minor est toto, linea recta est brevissima duorum punctorum coniunctio. Ideo iudicium analyticum semper veritatem necessariam enuntiat, quia id affirmat, quod ad essentiam subiecti pertinet vel cum eo necessario conexum est. Iudicium *syntheticum* illud est, in quo nexus assertus non ex analysi notionum, sed per experientiam cognoscitur; obiectum eius contingens vel saltem tale est, ut *nos* illud ut necessario cum essentiis rerum conexum non cognoscamus, e. g. lux per prisma missa in septem colores dividitur (vel etiam: Deus in tribus personis subsistit).

Tum analyticum tum syntheticum iudicium vel immediatum vel mediatum esse potest.

2. Iudicia analytica universaliora generalissimas essentias et mutuas relationes rerum exhibent; hinc *leges essendi* (Seinsgesetze) enuntiant, quibus nimirum omnes res conformes esse debent. Leges essendi simul *leges cogitandi* sunt (Denkgesetze), secundum quas intellectus de omnibus iudicare debet. E. g. quia res *sunt*, sicut principium contradictionis dicit, ideo intellectus de rebus *cogitare* debet, sicut illud principium enuntiat. 245*

Idcirco iudicia analytica universaliora sive leges cogitandi etiam *principia* dicuntur, quatenus veritates particulares ex iis deducuntur vel in iis nituntur. Inter omnia principium contradictionis primum locum tenet.¹⁾

Intellectus haec principia plerunque facillime et perfecta cum evidentia cognoscit, ut quasi innata esse videantur; quae intellectus dispositio a veteribus *habitus principiorum* vocatur. Nihilominus etiamsi veritas principiorum ex analysi notionum et quidem facile reperiatur, tamen scholastici cum Aristotele affirmant, ad acquirendam evidentem cognitionem principiorum, si maxime obvia excipiantur, praecedere debere *experientiam* de uno alterove individuo vel casu particulari, non quidem tanquam adaequatum motivum 246*

¹⁾ Confer *Ontologiam*² n. 38 ss.

affirmationis, sed ut in exemplo vel facto concreto *notiones* clare perspiciantur itaque „ut intellectus manuducatur ad intellegendas exacte rationes terminorum, quibus intellectis ipse videt clare immediatam connexionem eorum inter se, quae est unica ratio assentiendi illis“. ¹⁾ Hinc etiam ad intellegendam principia geometrica figurae oculis subici solent.

*247 3. Multi iudicia analytica ad mentem Kantii tantum subiectivas *formulas cogitandi* esse dicunt („rein formales Denken“), secundum quas de obiectis cogitare debeamus (Kant obiecta existentia intellegit). Kant ipse putat, iudicia analytica meram tautologiam ($A = A$) continere; quod sane falsum est, quia S et P iudiciorum analyticorum profecto non conceptus formaliter identici sunt.

Positivistae principia nonnunquam ad solas idearum singularium associationes redigunt, quae facta hucusque observata enuntient, necessaria autem universalitate careant: dicunt, ea „hypotheticam veritatem habere“ (Mill), ea esse „postulata, hypotheses, non vero obiecta scientiae“ (Laas), immo saepe dicunt, „omnia iudicia tantum associationes esse“ (Ziehen).

*§ 3. De ratiocinatione

*248 Cum inter omnes constet, maximam copiam cognitionum neque soli experientiae neque immediatae conceptuum comparationi ortum debere, sed ex aliis iudiciis per ratiocinationem illatas esse, iam paucis tractanda est quaestio, sitne ratiocinatio legitimus fons novarum cognitionum.

Ratiocinationis seu argumentationis varia genera distinguere possunt, quae diligentius in Logica describuntur. Alia, e. g. argumentatio analogiae, hypothesis, calculus probabilitatis, tantum probabilem conclusionem afferunt. Ratiocinationes, quae certitudinem sibi vindicant, potissimum in ratiocinia deductiva et inductiones dividi solent.

Deductio ex antecedente universaliore *infert consequens minus universale*. V. g. omnis ordo complicatus auctorem in-

¹⁾ Suarez, Disp. metaph. d. 1 s. 6. n. 25.

tellegentem habet; atqui ordo mundi est ordo complicatus; ergo ordo mundi causam intellegentem habet.

Inductio est argumentatio, qua id, quod de singulis quibusdam per experientiam compertum est, *de omnibus infertur* seu ex qua factis singularibus observatis lex universalis infertur.

*Thesis 26. Tum ratiocinium deductivum (1. p.) tum inductio (2. p.) fontes legitimi novarum cognitionum sunt.

Declaratio 1. p. In philosophia Aristotelico-scholastica 249* ratiocinium *deductivum*, nobilissimum novarum cognitionum instrumentum, semper in magno honore habitum diligenterque excultum est; in recenti vero philosophia deductivum ratiocinium nonnunquam in parvo habetur pretio.

a) Quidam negant, ratiocinio deductivo novam cognitionem acquiri posse, inter alia illas difficultates repetentes, quae iam in Platonis opere „Menon“ et apud veteres Scepticos, velut Sextum Empiricum inveniuntur, e. g.: in antecedente consequens inferendum iam enuntiari, immo propositionem maiorem sub hac tantum condicione veram esse, quod de consequente constet, ideoque ineptum esse consequens deducere; itaque concludunt, sic „cognitiones nostras nullo modo augeri posse“ (Beneke), „cogitandi progressum ratiocinio fieri non posse“ (Schleiermacher). Similia Kant contra ratiocinium purum profert.

b) *Positivistae* seu agnostici moderni omnes functiones intellectus ideoque etiam ratiocinium tantum associationes sensationum reproductarum esse contendunt. Huic doctrinae maxime philosophia Anglo-americana addicta esse solet.¹⁾ Alii admittunt quidem, ratiocinia a nobis formari, sed, anti-intellectualismo addicti, omnem valorem iis denegant.

Demonstratio 1. p. In ratiocinio deductivo mens ab 250* explicita cognitione praemissarum, quae conclusionem tantum implicite continent, a) ad explicitam cognitionem *conclusionis*

¹⁾ Confer *Psychologiam*² n. 20 137.

b) et quidem tanquam ex praemissis *sequentis* procedit. Atqui sic ratiocinium fons novae cognitionis est. Nam conclusio prius aut a) nullo modo in se cognita erat aut saltem b) non tanquam ex his praemissis sequens. Quare ratiocinio vel nova veritas vel saltem nova veritatis ratio cognoscitur. Ergo ratiocinium deductivum fons legitimus novarum cognitionum est.

*251 **Declaratio 2. p.¹⁾** 1. Inductio generalissime accepta transitus a singulari ad universale dicitur. Hic transitus duplici modo fieri potest, *abstractione* vel *argumentatione*; consequenter etiam de duplici inductione sermo fieri solet. Inductio per modum abstractionis seu inductio declarativa adhibetur in iudiciis analyticis et consistit in exemplo seu facto in hunc finem allato, ut conceptus, de quibus agitur, intellegantur, quibus perspectis ultro etiam nexus iudicii perspicitur (confer supra n. 246). Alia inductio demonstrativa sive simpliciter dicta est argumentatio, qua de omnibus id infertur, quod de singulis per experientiam compertum est, seu qua ex aliquot factis observatis lex universalis infertur. Quae inductio *completa* est, si id, quod universaliter concluditur, prius de omnibus compertum est, *incompleta*, si de aliquot tantum individuis observatum fuit. Non quidem illa, sed certe inductio incompleta tum communium cognitionum vulgare instrumentum est, tum maxime *in* scientiis ad leges generales colligendas in *frequenti* usu *habetur*. De ea sola in thesi sermo fit.

*252 2. Aristoteles fere solam inductionem completam attendit²⁾, licet etiam incompletam nosse eaque uti videatur.³⁾ *Scholastici* veteres principia inductionis incompletae novērunt, sed non multum eam adhibuerunt. Verum ex quo tempore mens humana ad leges naturae investigandas magna contentione se convertit, inductio in frequentem usum venit. Maxime *Baco Verul.* inductionem extollit,

¹⁾ Confer de inductione etiam *Logicam*² n. 272 ss. — ²⁾ „Ἡ ἀπὸ τῶν καὶ ἑκαστον ἐπὶ τὰ καθόλου ἐφοδος“. *Top.* I 12 p. 105a 13 s. ed. Bekker. „Ἡ γὰρ ἐπαγωγή διὰ πάντων“. *Analyt. pr.* II 23 p. 68 b 28 s. — ³⁾ Confer e. g. *Anal. pr.* II 24 p. 68 b 38 ss.

sylogismo deductivo contempto¹⁾; sed auctor inductionis minime dici potest, cum fere tantum de modo experientiam instituendi varia proferat neque ea nova et ab errore immunia.

3. De inductione incompleta maxime quaeritur, quo 253* pacto e factis singularibus ad legem universalem iure concludatur. Omnes respondent, ideo id fieri, quia natura uniformis sit. Sed in explicanda huius principii certitudine diversitas observatur; alii enim adhibitis principiis metaphysicis recte illud declarant, alii vero ad mentem positivismi minus recte.

Positivistae, qui solam experientiam fontem certitudinis admittunt, axioma ab *A. Comte* positivista statutum acceptant, „anarchiam intellectualem solum eo inhiberi posse, quod praetermissa theologia et metaphysica tantum phaenomena externa observentur, comparentur et leges universales constituentur“. Ideo etiam iudicia universalis sola experientia et quidem inductione comparari, „omnem argumentationem ultimo in inductione niti“, immo „axiomata mathematica, pariter logica tantum inductiones ex factis experimentalibus esse“ (Mill, *Logic*), saepe pro explorato habent.

Sed inductioni omnem valorem auferunt, quatenus principia analytica serio admittere nolunt. Neque ea admittere possunt. Ex mente enim positivismi tantum ideas rerum singularium et materialium habemus, quas vario quidem ordine reproducimus et associamus, quibus tamen ad ideas universales pervenire non possumus. Ita solum ea facta singularia, quae hucusque observavimus, reproducere, non vero quidquam universale et omni tempore valorem habens cognoscere possumus. Si interrogas, quomodo igitur de principio uniformitatis naturae, quo solo ad leges universales progressus fiat, constare possit, *Mill* dicit: „Fiducia uniformitatis naturae pariter in inductione nititur“, *Hume* associationem consuetudine ortam admittit, qua necessitate psychologica apprehendamus, in similibus casibus idem futurum esse, quod hucusque experti simus, alii ad caecum rationis impetum provocant.

Demonstratio 2. p. Inductione incompleta recte leges 254* universales inferuntur, si ex certis factis observatis ad leges universales recta consequentia proceditur. Atqui sic proceditur. Ergo inductio fons legitimus novarum cognitionum est.

¹⁾ „Spes una in inductione nova.“ *Novum organum* I 14.

Minor brevi expositione argumentationis clara redditur. Nimirum argumentatio inductionis incompletae haec est:

Experientia teste hic effectus seu proprietas, qualitas, phaenomenon ita reperitur convenire rei seu rebus huiusmodi (vis sitim exstinguendi convenit aquae, haec celeritas luci, aedificatio talis nidi hisce avibus), ut manifestum sit, rationem, cur conveniat, non esse aliam, nisi *naturam* rei vel aliquid naturae constanter annexum (naturam aquae et lucis vel instinctum avium). Et quidem ideo hoc manifestum est, quia effectus vel proprietas convenit tali rei constanter in adiunctis diversis quibuscunque, ut igitur ratio huius proprietatis constantis non possit sita esse in adiunctis continuo variantibus; vel observatus quidem est tantum unus alterve casus, sed ita, ut mox clarum fiat, rationem eventus non posse esse adiuncta eventui declarando plane inepta, sed tantum rei naturam (v. g. celeritas lucis observata in obtenebratione satellitum Jovis tantum in natura lucis rationem habere potest, non in speciali aeris dispositione vel in circumstantiis observationis).

Atqui quod rationem habet in natura rei vel in aliquo naturae constanter annexo, convenit huiusmodi rei vel rebus eiusdem speciei semper; quia *natura semper eadem* manet.

Ergo idem effectus seu proprietas, qualitas, phaenomenon semper rei vel rebus huiusmodi convenit.

Experientia facti comparatur vel *observatione*, qua factum (motum stellarum) attendimus, quod a nostris arbitrariis dispositionibus non pendet, vel *experimento*, si factum (in laboratorii) a nobis producit vel mutatur.

*255 **Nota.** Secundum *positivismum* igitur, qui ideas universales et principia analytica non concedit, nullus a factis singularibus ad leges universales transitus fieri potest.

*256 **Obiectio.** Qui ratiocinari incipit, conclusionem quaerit, atqui quod quaeritur, notum est, ergo conclusio ante ratiocinium nota est. — *Resp.* Dist. mai. quaerit conclusionem vel tantum novo argumento demonstrandam, vel in se ipsa, sed indeterminate C. quaerit eam in se et determinate conceptam N. Cdist. min. quod quaeritur in se, sed in-

determinate conceptum N. quod quaeritur tantum novo argumento demonstrandum Sdist. ipsum in se est notum C. argumentum N. Saepe tantum inquiritur, utrum aliqua propositio nota ex certis praemissis legitime sequatur; saepe etiam conclusio tantum indeterminate concepta quaeritur i. e. inquiritur, quale P de aliquo S inferendum sit (e. g. sitne multitudo actu infinita possibilis an impossibilis).

Articulus II

De cognitione rerum supersensibilium

Ex omnibus, quae hucusque tractata sunt, iam satis 257 perspicitur et in sequentibus clarius apparebit, aetatem nostram ex gravissima scepticismi aegritudine laborare, non aliter ac aetatem antiquam, Christi adventum antecedentem. Scepticismus autem est mentis periculosa pestis et culturae intellectualis exitium. Modernus scepticismus potissimum ad veritates supersensibiles refertur, maxime ad illas altiores, quae philosophicam et religiosam mundi vitaeque humanae doctrinam respiciunt. Oportet igitur speciatim de cognitione supersensibilium agere.

Thesis 27. Licet in cogitando multum ab experientia pendeamus (1. p.), tamen manifestum est, nos intellectu etiam veritates supersensibiles certo cognoscere posse (2. p.).

Declaratio. 1^a pars iis opponitur, qui, immoderatum 258 *intellectualismum* sive rationalismum profitentes, cognitionem intellectualem ab experientia nimis independentem faciunt, dum ideas vel formas intellectui ante omnem experientiam innatas admittunt, cognitionem sensitivam contemnunt vel generatim experientiam parum aestimant. Tales sunt Plato, Descartes et maxime idealistae extremi, Fichte, Schelling, Hegel, qui totum mundum e mente educere volunt.

2^a pars defendit, hominem non ad instar animalium intra experientiae limites includi et ea tantum, quae interna conscientia vel sensuum perceptio de proprio subiecto et mundo corporeo referunt, cognoscere, sed cogitando

obiecta apprehendere posse, quae sensus lateant, veritates metaphysicas, religiosas, morales, velut existentiam et naturam numinis, indolem spiritualem et immortalem animae humanae, leges morales, fortunam vitae futurae et similia. Sic pugnatur contra *positivismum sive agnosticismum*, qui hanc supersensibilium cognitionem homini denegat. De quo errore infra uberius sermo instituetur.

259 **Demonstratio 1. p.** 1. a) Intellectus imprimis *ideas*, quippe quas innatas non habet, ex experientia, maxime externa, haurit; et quidem conceptus proprios velut corporis, figurae, motus directe ex experientia accipit, analogos vero saltem indirecte, formando eos ex conceptibus propriis.

b) Quod *iudicia* attinet, primum principia *analytica*, quorum nexus asserendus ex comparatione idearum perspicitur, clare intellegi plerunque non possunt, nisi ideae factis per experientiam oblatis illustrentur. Cf. n. 246. Iudicia vero *synthetica*, quibus facta particularia ad vitam cotidianam vel scientias empiricas pertinentia statuuntur, experientia innotescunt; *leges* vero generales, *declarationes* certae et hypotheticae, quas scientiae de phaenomenis et factis empiricis proponunt, inductione et syllogismis inferuntur, qui a diligenti experientia proficisci debent. *Philosophica* denique inquisitio, quae ex factis et phaenomenis experientia notis ad causas eorum et subiecta concludendo progreditur, quae igitur ex rebus mundi visibilis Deum auctorem, ex operationibus plantae principium vitale, ex actionibus hominis animam spiritualem infert, pariter experientiae eique, ubi de corporum essentiis, de viribus animae et similibus agitur, admodum vigilanti innitatur oportet.

Ergo in cogitando multum ab experientia pendemus.

260 2. Idem confirmant inter alia *antiqui errores*, qui in scientiis naturalibus ideo commissi sunt, quod experientia non satis consulebatur neque sufficienter consuli poterat, deficientibus tunc temporis necessariis mediis inquisitionum experimentalium.

Demonstratio 2. p. 1. *Ex natura intellectus.* Veritates 261
 vel obiecta *supersensibilia* illa intelleguntur, quae a sensuum
 cognitione remota sunt seu quorum cognitio, licet remote
 sensibus praeparetur, non tamen proxime ex experientia
 hauriri potest; sunt proinde obiecta immaterialia, velut
 Deus, immortalitas, finis hominis, generatim veritates reli-
 giosae, principia moralia vel res materiales quidem, sed
 secundum rationes a sensu remotas cognoscendae, velut
 principium vitale plantarum. *Atqui* talia intellectus certo
 cognoscere potest. Etenim habemus conceptus univer-
 sales, qui plurimis vel omnibus rebus conveniunt: concep-
 tus entis, substantiae, rationis, causae, finis, actionis etc.;
 habemus conceptum spiritus seu substantiae immaterialis,
 conceptum infiniti, formatum per negationem finis, notionem
 entis a se, quod non sit factum ab alio etc. Hos conceptus
 inter se comparando recte ad principia analytica, maxime ad
 principium causalitatis, indeque ulterius ad mediata iudicia
 progredimur, e quibus nova a sensibus remota concludimus.
 V. g. comparando conceptus entis et rationis sufficientis
 recte ad principium progredimur: omne ens habet rationem
 sufficientem; ope huius principii ulterius inferre licet: ergo
 mundus causam habet extra se, cum rationem sufficientem
 postulet eamque in se ipso habere non possit. Ita etiam
 medicus ex phaenomenis externis ad morbum internum,
 quem non videt, concludit, astronomus ex quibusdam factis
 perceptis concludit stellas existere, quas nondum videt
 (Leverrier).

Ergo intellectu etiam veritates supersensibiles certo
 cognoscere possumus.

Conceptus, quibus res spirituales ut tales apprehen- 262
 dimus, *analogi* tantum sunt, non proprii; ideo imperfecti
 sunt et obscuri. Attamen ex hoc non sequitur, eos nihil
 dicere, immo impossibiles esse. Testibus ipsis rerum mun-
 danarum peritis materia, vis gravitatis et alia plena sunt
 densis obscuritatibus et fere mysteria sunt; non tamen ideo
 reiciuntur. Stultum enim est postulare, ut mens in rebus a
 sensibus remotis eandem claritatem aspectabilem acquirat,

quam experimenta, observationes, calculus mathematicus prae-
bent, acsi nulla sit vera *cognitio* et *certitudo*, ubi non
sit *claritas* empirica.

263 2. *Ex inclinatione naturae.* Homines inclinatione in-
delebili naturae rationalis impelluntur et semper impulsi
sunt ad supersensibilia et idealia cognoscenda: quae sit
rerum nos circumstantium et hominum ipsorum natura et
destinatio, sintne Deus et vita futura admittendi, utrum
homo legibus moralibus subiectus sit etc. Conscientia pro-
pria et historia omnium populorum et temporum id testan-
tur. Item homines semper inclinatione indelebili eiusdem
naturae bona idealia desiderarunt: beatitudinem, virtutis
praemium et paenam sceleris in vita futura, religionem,
virtutem. Atqui hae inclinationes humanae naturae in
vanum sive in obiectum fictum tendere nequeunt (tende-
rent autem, si haec obiecta ab homine cognosci non pos-
sent); alioquin natura humana essentialiter inordinata et
mendax esset, quod absurdum est dicere; omnia alia,
etiam homine inferiora ita ordinata esse videmus, ut eorum
indigentis naturalibus plene satisfactum sit.

264 3. *Ex dignitate naturae.* Quod dignitati naturae hu-
manae graviter repugnat, admitti nequit, quia contradicit
propriae naturae indoli et exigentiae. Atqui naturae gra-
viter repugnat affirmare, hominem supersensibilia cogno-
scere non posse. Nam a) sic hominis praecipuum discrimen
a bruto tolleretur. Homo a brutis eo differre conspicitur,
quod intellectum et voluntatem habet, quibus ea, quae
bruta sensibus non iam attingunt, ipse attingere potest.
Atqui hoc discrimen auferretur, si ea, quae sensus tran-
scendant, homini intellegenda et appetenda auferrentur vel
somnia esse dicerentur. Sic fieret, ut homo eo fere a
brutis differret, quod ista veriore et ieiuniore cognoscendi
et appetendi ratione gauderent, quam ipse. b) Notiones
et veritates fundamentales religionis et moralitatis tolle-
rentur eaque tantum homini cogitanda et appetenda re-
linquerentur, quae sensibus attrectantur. Ergo admittendum
non est, hominem supersensibilia cognoscere non posse.

Obiectiones. 1. Nihil possumus cognoscere nisi per sensus secundum notum adagium: nihil est in intellectu, quod prius non fuerit in sensu. — *Resp.* Dist. i. e. origo idearum intellectus necessario supponit cooperationem sensuum C. i. e. ideae intellectus non differunt a sensatione, altius obiectum non attingentes N. 265

2. Ex rebus empiricis ad metempiricas sive supersensibiles potissimum ope principii causalitatis concluditur; atqui principium causalitatis tantum intra ambitum experientiae certitudinem habet, id quod *Hume* et *Kant* ostenderunt. — *Resp.* C. maj. N. min.

3. Scientia moderna postulat, ut res empiricae sive naturales ex causis pariter naturalibus declarentur seu ut servetur „principium causalitatis naturalis clausae“, quod vocant. Ergo scientiam modernam offendit, qui ad supersensibilia transitum facit. — *Resp.* Dist. ant. id postulant multi scientiam colentes et quidem propterea, quia agnosticismo addicti supponunt, hominem supersensibilia non certo cognoscere C. postulat scientia ipsa Sdist. hypothetice, si fieri potest C. absolute N.

Articulus III

De doctrinis falsis

Doctrinae criteriologicae falsae, quae intellectui propriam suam cognoscendi potestatem auferunt, duplici potissimum errore peccant: 1) Cogitationi obiectivitatem denegant eamque sic ad condicionem merae affectionis psychicae deprimunt, quae indigentis subiecti inservire debeat. 2) Intellectui specialiter supersensibilia cognoscendi facultatem auferunt. 266

Cum uterque error potissimum in systemate Kantiano modo quodam scientifico propositus inveniatur et istud systema maxime celebretur, ab eo exponendo initium facimus.

§ 1. De criticismo Kantiano

Immanuel Kant 1724 Regiomonti (Königsberg) in Borussia natus est et in eadem continuo urbe vitam hominis docti egit usque ad obitum 1804. Nullus alius philosophus saeculo elapso et maxime aetate recentissima, qua magis magisque in studium philosophiae Kantianae incumbunt, aequè ab iis, qui a veritate christiana dissident, tan-

quam lumen sapientiae post saecula ortum celebratur, ac Kant. Neque mirum. Aperta enim inter ideas modernas et praecipua capita philosophiae Kantianae conspiratio existit.

Kant de variis vel omnibus partibus philosophiae in diversis operibus agit. Praecipuum eius opus est „Critica rationis purae“ (Kritik der reinen Vernunft 1781, ²1787): cuius operis quaedam synopsis est liber alius „Prolegomena“ (Prolegomena zu jeder künftigen Metaphysik 1783). In his operibus Kant doctrinam suam de cognitione humana proponit. Licet „Critica rationis purae“ et quidem magis, quam alia opera, dictione vix non intolerabili conscripta sit et claritate constantiaque praeter solitum careat, ut de mente Kantii vehementer litigetur, tamen primus philosophiae modernae liber habetur.

- 268 Unum alterumve testimonium minime suspectum indolem operis et simul interpretationis dissensiones ostendat. *Reinhold*, qui coevus fuit Kantii eumque magnopere veneratus est, „in prima operis attenta lectione nihil vidit nisi tenues scintillas ex caligine promicantes, quae vix in quinta lectione evanuerat.“¹⁾ „Bene recorde“, inquit *Paulsen*, „me in prima lectione Criticarum [„C. rationis purae“, „C. rationis practicae“ etc.] saepe animo maesto et abiecto coram iis stetisse. Vix insoliti quidpiam mihi contigerit. Opinor, numerum eorum non parvum esse, qui Crit. rat. pur. legere tentantes de facultate hunc librum intelligendi desperent.“²⁾ — De discordiis in doctrina Kantii interpretanda idem dicit: „Fere ad nihil redacta est spes mea, possibile fore, ut quis de Kantio loquens intellegatur.“³⁾ „Ex quo opinio haberi coepta est,“ ait *Rickert*, „in aliquibus quaestionibus maximi momenti interpretationem sententiarum Kantii es notitiis et fasciculis colligendam esse, quos Kant nunquam edidit quique operibus editis omnino contradicunt,

¹⁾ Er sah „bei der ersten aufmerksamen Durchlesung nichts als einzelne schwache Lichtfunken aus einem Dunkel hervorschimmern, das sich kaum bei der fünften ganz verloren hatte“. Versuch einer Theorie d. menschl. Vorstellungsvermögens 1789. — ²⁾ „Ich erinnere mich noch wohl, wie ich beim ersten Lesen der Kritiken oft mißmutig und verzagt davor stand. Es wird mir darin nichts Besonderes widerfahren sein. Ich vermute, daß die Zahl derer nicht klein ist, die beim ersten Versuch, die Kr. d. r. V. zu lesen, an der Möglichkeit, dieses Buch zu verstehen, verzweifeln.“ Immanuel Kant⁴ (1904) 80. — ³⁾ „Meine Hoffnung, daß es überhaupt möglich sei, über Kant zu reden und verstanden zu werden, ist längst fast auf den Nullpunkt herabgesunken.“ Kantstudien (1903) 111.

non iam videtur ulla sententia cum certitudine pro expressione opinionis Kantii haberi posse.¹⁾

Systematis expositio. Kant aliquamdiu intellectua- 269
lismo seu dogmatismo rationalistico addictus fuit, qui philosophiae *Chr. Wolff* († 1754) proprius fuit. Sed lectione operum *Hume* in gravia dubia coniectus simulque animadvertens, in metaphysica tractanda magnas esse dissensiones, ante omnia crisin rationis instituendam esse serioque inquirendum esse putavit, num ratio aliquid et quidnam de obiectis metaphysicis sive de rebus, sicut in se sunt, cognoscere valeat.

Inquisitio eius ad hanc *conclusionem venit*, cui medium locum inter dogmatismum et scepticismum adscribit: res sensibiles intellectui quidem cognoscibiles esse, verum non quales in se sint, sed sicut nobis appareant seu „rerum phaenomena“; attamen plane impossibilem esse scientiam de supersensibilibus, — pro supersensibilibus autem omnes res habet, sicuti in se ipsis sunt, pro sensibilibus rerum apparentias seu phaenomena. Ideo scientiam metaphysicam possibilem esse negat. Nimirum Kant detexisse se affirmat, mentem formas innatas habere, quibus obiecta cogitando formet, atque hanc partem intellectualismo idealistico concedit; sed per has formas tantum phaenomena sensibilia cogitando tractari posse docet, non vero res in se, itaque positivismo phaenomenalistico sive agnosticismo accedit. — Quae iam fusius per singula capita exponenda sunt.

1. **Cognitionum elementa a priori et a posteriori.** Kant 270
incipit a statuenda affirmatione, duplex esse genus cognitionum seu potius elementorum cognitionis in nobis: alia esse a posteriori sive empirica, quae experientia hausta

¹⁾ „Seitdem man angefangen, als entscheidend für die Auffassung von Kants Ansichten über einige der wichtigsten Fragen Notizen und Kolleghefte anzusehen, die Kant nicht hat drucken lassen und die seinen gedruckten Werken geradezu widersprechen, wird man wohl überhaupt verzichten müssen, in diesen Fragen einen Satz mit Sicherheit als den Ausdruck von Kants Meinung zu bezeichnen.“ Ibid. (1899) 149.

sint, alia *a priori*, quae experientiam antecedant et a formis nobis innatis oriantur quaeque proinde pure subiectiva sint. Cognitiones a priori omnes illas esse ait, quae universalitatem et necessitatem contineant, cognitiones vero a posteriori seu empiricas ad objecta contingentia referri. Cum igitur scientiae imprimis universalia et necessaria spectent, cognitiones a priori maximi esse momenti, empiricas autem parvi.

„Experientia quidem nos docet, aliquid ita vel ita se habere, non autem, aliter se habere non posse . . Secundo: Experientia iudiciis suis nunquam veram seu strictam, sed tantum acceptatam vel comparativam universalitatem confert.“ „Necessitas igitur et stricta universalitas certa criteria alicuius cognitionis a priori sunt.“¹⁾

Hunc gravem errorem toti inquisitioni praemittit, scil. istas cognitiones hominis praecipuas activitatem esse pure subiectivam. Atque potissimum in has cognitiones seu formas a priori inquirendum esse monet, quaenam in nobis sint et num iis res, quales in se sunt, attingere possimus, i. e. instituendam esse „criticam rationis purae“. „Rationem puram“ enim intellegit rationem theoreticam, quae ab omni objecto reali, quod experientia haustum sit, evacuata solisque formis a priori instructa sit. Itaque cognitiones nostras in elementa et partes dividere incipit, ut sic elementa a priori inveniat.

271 2. Iudicia synthetica a priori. Inter cognitiones a priori maximi momenti sunt iudicia synthetica a priori ab eo inventa. Kant videl. iudicia *analytica* et *synthetica* distinguit. Analyticum iudicium illud vocat, cuius praedicatum in subiecto contineatur, syntheticum vero illud, in quo praedicatum extra notionem subiecti sit. Omne iudicium analyticum a priori esse docet, omne autem, quod in experientia

¹⁾ „Erfahrung lehrt uns zwar, daß etwas so oder so beschaffen sei, aber nicht, daß es nicht anders sein könne . . Zweitens: Erfahrung gibt niemals ihren Urteilen wahre oder strenge, sondern nur angenommene und komparative Allgemeinheit.“ „Notwendigkeit und strenge Allgemeinheit sind also sichere Kennzeichen einer Erkenntnis a priori.“ Kritik d. r. V. Einleitg. II.

nitatur, syntheticum a posteriori; sed iudicium syntheticum a posteriori, ait, non posse esse nisi particulare et contingens ideoque parvi esse momenti. Attamen exsistere praeterea, inquit, iudicia universalia, quae non ex analysi notionum, sed neque etiam ex experientia hauriri possint, cum universalia sint; talia esse iudicia synthetica a priori. Atque haec omnium *praecipua* et principia scientiarum esse vult; una enim ex parte universalia esse et necessaria, alia vero ex parte non puras esse subiecti declarationes, sicut iudicia analytica, sed augere cognitionem, cum subiecto praedicatum novum adiungant. [Reipsa iudicia synthetica a priori impossibilia sunt, quia neque in analysi notionum neque in experientia nituntur ideoque purae illusiones subiectivae sunt. Kant iudicium analyticum, a quo syntheticum distinguit, nimis restringit; iudicium enim analyticum est omne illud, in quo *ratio* nexus ex analysi perspicitur, non vero, in cuius subiecto *notio* praedicati invenitur.] Multa exempla talium iudiciorum, omnia utique falsa, affert.

Gravissima igitur quaestio criticae secundum ipsum haec esse debet: *quomodo iudicia synthetica a priori possibilia sint*, num igitur istis de rebus metaphysicis aliquid enuntiare possimus. Eius inquisitio in fine ad conclusionem venit: in ordine phaenomenorum sensibilibum fieri possunt, non vero ultra; aliis verbis: iudicia synth. a priori possibilia sunt in mathesi et scientia naturali („physica“), non vero in metaphysica.

Varia exempla iudiciorum synth. a priori affert, sed omnia ille- 272 gitima: „Principia omnium scientiarum theoreticarum rationis sunt iudicia synth. a priori. Iudicia mathematica omnia sunt synthetica. Primo quidem aspectu propositio $7 + 5 = 12$ videtur tantum esse analytica [revera est analytica]. [Sed] notio 12 nullo pacto eo ipso cogitatur, quod coniunctio inter septem et quinque cogitatur. Lineam rectam inter duo puncta brevissimam esse, propositio synth. est [revera analytica est] . . Principia scientiae naturalis (Physicae) sunt iudicia synth. a priori . . v. g. in omnibus mundi corporei mutationibus quantitatem materiae manere immutatam“ [haec est propositio synthetica a posteriori, quatenus per experientiam colligitur, analytica vero, quatenus a priori demonstrari potest]. — „In metaphysica, etiamsi tantum pro

scientia hucusque tentata habeatur, cognitiones a priori contineri dicuntur“ [sed eas illusiones esse docet].

„Propria igitur quaestio Criticae haec est: Quomodo iudicia synth. a prioriabilia sunt?“¹⁾

273 **3. Triplex facultas.** His praestitutis Kant ad crisin singularum facultatum accedit. Triplicem facultatem distinguit: sensibilitatem (Anschauungsvermögen), intellectum (Verstand), rationem (Vernunft); sensibilitatem iterum internam et externam distinguit, prout vel propria vel externa phaenomena exhibet. Sensibilitas intuitiones (Anschauungen) producit, quarum obiecta phaenomena (Erscheinungen) sunt; intellectus iudicando intuitiones in unitatem redigit itaque ex intuitionem oritur „cognitio“ (Erkenntnis); ratio denique iudicia intellectus ad altiorum revocare conatur unitatem.

„Omnis cognitio nostra a sensibus incipit, inde ad intellectum procedit et in ratione finitur.“ „Facultas, qua ideas accipimus per modum, quo res nos afficiunt, dicitur sensibilitas. Per sensibilitatem igitur obiecta nobis dantur et ipsa sola intuitiones producit; per intellectum autem cogitantur et ex eo oriuntur conceptus. Omnis autem cogitandi activitas ultimo intuitiones respicere debet, quia alio modo obiecta nobis non dantur.“²⁾ In hac assertionem a Kant sine fine repetita iam continetur veritatis supersensibilis negatio.

¹⁾ „In allen theoretischen Wissenschaften der Vernunft sind synth. Urtheile a priori als Prinzipien enthalten. Mathematische Urtheile sind insgesamt synthetisch. . . Man sollte anfänglich zwar denken, daß der Satz $7 + 5 = 12$ ein bloß analyt. Satz sei. [Aber] der Begriff von zwölf ist keineswegs dadurch schon gedacht, daß ich mir bloß jene Vereinigung von sieben und fünf denke. . . Daß die gerade Linie zwischen zwei Punkten die kürzeste sei, ist ein synthetischer Satz. Denn mein Begriff vom Geraden enthält nichts von Größe, sondern nur eine Qualität.“ „Naturwissenschaft (Physica) enthält synth. Urtheile a priori als Prinzipien in sich. Ich will nur ein paar Sätze zum Beispiel anführen, als den Satz, daß in allen Veränderungen der körperlichen Welt die Quantität der Materie unverändert bleibe“ u. s. w. — „In der Metaphysik, wenn man sie auch nur für eine bisher bloß versuchte Wissenschaft ansieht, sollen synthet. Erkenntnisse a priori enthalten sein.“ Kritik d. r. V. Einleitg. V.

„Die eigentliche Aufgabe der reinen Vernunft ist nun in der Frage enthalten: Wie sind synth. Urtheile a priori möglich?“ L. c. VI.

²⁾ „Alle unsere Erkenntnis hebt von den Sinnen an, geht von da zum Verstande und endigt bei der Vernunft.“ Transz. Dial. Einleitg. II. A.

In unaquaque facultate duplex elementum distinguit, 274
materiale et formale. Materiale facultati forinsecus advenit
 eamque ad repraesentandum excitat, formale est modus
 seu forma a priori innata, qua materia oblata a facultate
 concipitur seu formatur.

4. Sensibilitas. Elementum materiale cognitionis sen- 275
 sibilis est impressio (*Empfindung*), quae a causis externis
 in sensibilitate excitatur, et consistit in qualitatibus sensi-
 bilibus, colore, sono etc., quae proinde pure subiectivae esse
 dicuntur. Elementum formale sensibilitatis externae est
 forma intuitionis innata *spatii* seu extensionis, internae
 vero elementum formale est forma *temporis*. Hae formae
 in se solis spectatae a materia empirica vacuae sunt ideo-
 que purae vocantur (*reine Anschauungsformen*); sed im-
 pressionibus applicatae efficiunt ex iis intuitiones empiricas.
 Itaque spatium et tempus non sunt quidquam reale, sed
 solum modi subiectivi intuitionis sunt.

„Spatium non est ulla qualitas rerum in se ipsis vel secundum
 mutuam relationem spectatarum, i. e. non est proprietas, quae rebus
 ipsis inhaereat.“ — „Tempus igitur extra subiectum nihil est.“ Immo
 non solum spatium et tempus, sed etiam prima materia, quam res
 nobis obicere dicuntur, scil. qualitates sensibiles, productiones subiec-
 tivae sunt: „Colores non sunt qualitates corporum, sed tantum modi-
 ficationes subiecti.“

Nihil igitur in intuitionibus inest, quod reale sit, quod non sit
 „phaenomenon“ seu verius loquendo fictio: „Volumus igitur dicere,
 intuitionem nostram nihil esse nisi repraesentationem phaenomeni, neque
 res, quas intueamur, in se ipsis tales esse, quales intueamur. Quales
 sint res in se, nos penitus latet. Nihil nobis innotescit, nisi modus
 noster, quo res percipimus, qui omni quidem homini, sed non neces-
 sario omnibus entibus convenit.“¹⁾

„Die Fähigkeit, Vorstellungen durch die Art, wie wir von Gegenständen
 affiziert werden, zu bekommen, heißt Sinnlichkeit. Vermittelst der
 Sinnlichkeit also werden uns Gegenstände gegeben und sie allein liefert
 Anschauungen; durch den Verstand aber werden sie gedacht und von
 ihm entspringen Begriffe. Alles Denken aber muß sich zuletzt auf An-
 schauungen beziehen, weil uns auf andere Weise kein Gegenstand ge-
 geben werden kann.“ Transz. Ästh. § 1.

¹⁾ „Der Raum stellt gar keine Eigenschaft irgend einiger Dinge
 an sich oder sie in ihrem Verhältnis auf einander vor, d. i. keine Be-

276 5. *Intellectus*. a) Elementum materiale cognitionis intellectualis intuitiones sunt, quae a sensibilitate intellectui offeruntur. Formale elementum praesertim in 12 *categoriais* consistit (reine Verstandesbegriffe, Stammbegriffe), quas mens a priori producit; quae non tam ideae, quam potius regulae sunt, quibus intellectus in iudiciis (synth. a priori) formandis regi dicitur.

Categorias Kant ex varietate iudiciorum deducit: Omne iudicium quantitatem, qualitatem, relationem, modalitatem habet. Ita, dispositione artificiose excocta, quattuor ternarios categoriarum invenit, quae singulae singula iudicia regant. Categoriae igitur hae enumerantur: (Quantitas:) unitas, multitudo, universitas; (Qualitas:) realitas, negatio, limitatio; (Relatio:) substantia—accidens, causa—effectus, influxus mutuus; (Modalitas:) possibilitas—impossibilitas, esse—non esse, necessitas—contingentia.¹⁾ His primitivis alias ideas derivatas (abgeleitete Begriffe) addit, e. g. actionem, passionem, potentiam, quas e categoria causalitatis deducit.

Categoriae *purae formae cogitandi* sunt, in se spectatae ab omni obiecto vacuae: „Per categorias nullum obiectum designatur, sed tantum exprimitur obiecti secundum diversos modos cogitatio.“²⁾

stimmung derselben, die an den Gegenständen selbst haftete“ (I. c. § 3). — „Die Zeit ist also außer dem Subjekte nichts“ (§ 6). „Meine Vorstellungen folgen einander; aber das heißt nur, wir sind uns ihrer als in einer Zeitfolge d. i. nach Form des innern Sinnes bewußt“ (§ 7). „Die Farben werden mit Recht nicht als Beschaffenheiten der Dinge, sondern bloß als Veränderungen unseres Subjekts betrachtet“ (§ 3).

„Wir haben also sagen wollen, daß alle unsere Anschauung nichts als die Vorstellung von Erscheinung sei; daß die Dinge, die wir anschauen, nicht das an sich selbst sind, wofür wir sie anschauen. . . Was es für eine Bewandnis mit den Gegenständen an sich haben möge, bleibt uns gänzlich unbekannt. Wir kennen nichts als unsere Art, sie wahrzunehmen, die uns eigentümlich ist, die auch nicht notwendig jedem Wesen, obzwar jedem Menschen, zukommen muß (§ 8).

1) Tafel der Kategorien (Transz. Logik 1, 1, I, 3):

1. Der Quantität:	2. Der Qualität:
Einheit, Vielheit, Allheit	Realität, Negation, Limitation
3. Der Relation:	4. Der Modalität:
der Inhärenz und Subsistenz	Möglichkeit — Unmöglichkeit
der Kausalität und Dependenz	Dasein — Nichtsein
der Gemeinschaft (Wechselwirkung)	Notwendigkeit — Zufälligkeit.

— 2) „Durch eine reine Kategorie wird kein Objekt bestimmt, sondern nur das Denken eines Objektes nach verschiedenen Modis ausgedrückt.“

L. c. 2, 3.

b) Quatenus categoriae intuitionibus applicantur, ori- 277
untur iudicia illa *synthetica a priori* et quidem per se
modo uniformi in omnibus hominibus; necessitate enim
animo innata per formas a priori intuitiones ita forma-
mus, ut ista iudicia synthetica oriantur. Unde Kant egre-
giam illam *cognitionis falsificationem* infert: valorem obiec-
tivum cognitionis humanae non in eo situm esse, quod
cognitio objectis ut normis regatur, sed quod cognitio con-
struat objecta. Hoc pacto Kant praecipuus antesignanus
moderni *subiectivismi* et *autonomismi* factus est.

„Categoriae sunt conceptus, qui phaenomenis, proinde naturae
utpote phaenomenorum complexioni leges a priori praescribunt.“
„Quamvis igitur exaggeratum, quamvis absurdum videatur dicere: in-
tellectus ipse est fons legum naturae, tamen vera est ista affirmatio.“
„Hucusque supposuerunt, omnes cognitiones nostras debere esse objectis
conformes. Faciamus experimentum, utrum in quaestionibus meta-
physicis feliciorem successum nanciscamur, si supponamus, objecta
debere esse conformia cognitionibus nostris.“¹⁾

Philosophum nostrum hoc loco quaestio vexat, quomodo intel- 278
lectus necessario adstringatur ad hos potius, quam alios conceptus in-
tuitionibus applicandos, cur necessario ita et non aliter intuitiones in
generalia illa iudicia synthetica colligat. *Facultas imaginationis* inter
intuitiones et categorias mediatricem agere debet, quatenus ex intui-
tionibus imagines quasdam communes efficit (*sinnliche Allgemein-
schauungen*, *Schemata*), quae cum categoriis quodammodo concordant,
et sic intellectum ad certas categorias applicandas inducit. E. g. quando
facultas imaginationis permanentiam phaenomenorum exhibet sensu
apprehensam, intellectus categoriam substantiae applicat, quando vero
successionem diversorum, causalitatem.

c) E quibus omnibus Kant iam concludit, nos tantum 279
phaenomena, nunquam noumena cognoscere. Phaenomena

¹⁾ „Kategorien sind Begriffe, welche den Erscheinungen, mithin
der Natur als dem Inbegriff der Erscheinungen Gesetze a priori vor-
schreiben.“ L. c. I, 1, II 2. „So übertrieben, so widersinnig es also
auch lautet, zu sagen: der Verstand ist selbst der Quell der Gesetze
der Natur, so richtig und dem Gegenstande, nämlich der Erfahrung,
angemessen ist gleichwohl eine solche Behauptung.“ L. c. II 3. „Bisher
nahm man an, alle unsere Erkenntnis müsse sich nach den Gegenständen
richten. . . Man versuche es daher einmal, ob wir nicht in den Aufgaben
der Metaphysik damit besser fortkommen, daß wir annehmen, die
Gegenstände müssen sich nach unserer Erkenntnis richten.“ Vorrede.

(Erscheinungen) dicuntur rerum apparentiae seu modi, quibus res nos afficiunt; non sunt igitur res ipsae, quales in se sunt, sed nostrae affectiones subiectivae, quas res ignotae (gratis admissae) in nobis excitare dicuntur. Noumena ea sunt, quae sensu attingi nequeunt, maxime res in se spectatae, quae phaenomenis subsunt (das Ding an sich).

Haec conclusio, quae a pleno idealismo et scepticismo vix differt, ita demonstratur. Obiectum reale (quod videl. Kantio idem semper est ac reale physicum) tantum intuitione apprehendi potest, quae in nobis sensibilis est; sensibilis autem intuitio nunquam res, ut in se sunt, sed tantum modum, quo ab ipsis afficitur, i. e. „phaenomena rerum“ cognoscit.

„Natura nostra secum fert, ut intuitio nunquam alia nisi sensibilis esse possit, i. e. ut tantum modum contineat, quo a rebus afficimur. Sine sensibilitate nullum obiectum nobis daretur et sine intellectu nullum cogitaretur.“ „Ex quo certo sequitur, puros conceptus intellectuales nunquam admittere usum transcendentalem [„qui contingit res in se spectatas“], sed semper tantum empiricum [„qui solum phaenomena respicit“] et axiomata intellectus puri tantum ad obiecta sensuum, nunquam vero ad res generatim referri posse.“¹⁾

280 6. Rationis elementum materiale sunt iudicia intellectu formata, elementum formale tres *ideae* i. e. normae quaedam rationi a priori innatae, quae eius ratiocinationes dirigunt, scil. idea psychologica „ego“, idea cosmologica „mundus“, idea theologica „Deus“. Ratio videl. omnia phaenomena interna ultimo loco ad ego seu animam ut subiectum cogitans referre conatur, ea vero, quae ad naturam

¹⁾ „Unsere Natur bringt es so mit sich, daß die Anschauung niemals anders als sinnlich sein kann, d. i. nur die Art enthält, wie wir von Gegenständen affiziert werden. . . Ohne Sinnlichkeit würde uns kein Gegenstand gegeben und ohne Verstand keiner gedacht werden. Gedanken ohne Inhalt sind leer, Anschauungen ohne Begriffe sind blind.“ Transz. Log. Einl. I. 1. 2. „Hieraus fließt nun unwidersprechlich: daß die reinen Verstandesbegriffe niemals von transzendentelem [„auf die Dinge an sich bezogen“], sondern jederzeit nur von empirischem Gebrauche [„bloß auf Erscheinungen bezogen“] sein können und daß die Grundsätze des reinen Verstandes nur auf Gegenstände der Sinne, niemals aber auf Dinge überhaupt bezogen werden können.“ Transz. Logik, I, 2, III.

pertinent, ad totalitatem mundi, omnia denique ad Deum ut causam intelligentem refert. Ita tota metaphysica (specialis) ortum nanciscitur.

Idae, sicut categoriae, innatae sunt, sed non parum a categoriis differunt. Categoriis enim a sensibilitate dari potest obiectum conveniens et sic „valorem obiectivum“ accipiunt, ideis vero non potest dari, quia obiectum absolutum et ultimum habere et naturam rerum seu noumenon attingere volunt, quae per sensibilitatem afferri nequeunt. Nihilominus idae invincibili inclinatione hominem ad has quaestiones metaphysicas scrutandas impellunt, acsi reapse attingi possent (transzendentaler Schein), et sic eum in continuas sophisticationes et illusiones inducunt. Philosophiae munus esse has sophisticationes aperire.

Kant igitur tandem aliquando has sophisticationes, quas ratio in 281 metaphysica tractanda committit, clare demonstrare vult. Atque discernit: in psychologia rationem probando animae substantialitatem, spiritualitatem, unitatem perpetuis paralogismis (Fehlschlüsse) se implicare; in cosmologia varias theses de mundi initio, contingentia etc. demonstrari, sed aequae stricte oppositas etiam „antitheses“ ostendi posse („Die Antinomien der reinen Vernunft“); in theologia vero Kant forti manu argumenta omnia, quae pro existentia Dei demonstranda afferri solent, convellere aggreditur.

7. Conclusio. Tristis igitur terminus, ad quem critica 282 rationis purae pervenit, iste est:

a) Tantum obiecta sensibilia cognoscimus et de iis nonnisi *phaenomena*, non vero res in se seu noumena; de *phaenomenis* intellectus *secundum leges subiectivas* ipsi innatas cogitat. Res extra nos existere Kant certum esse dicit (licet in hoc vehementer sibi contradicat, cum nihil plane attingamus, quod subiectivum non sit), sed quales sint, nos nescire, res manere nobis ignotum x. Quia existentiam rerum concedit, systema eius non idealismus simpliciter, sed *idealismus transcendentalis* appellatur.

b) Ideo mathesis et scientiae naturales possibles esse dicuntur, si quidem *phaenomenis* contentae esse volunt; sed metaphysica ut scientia est impossibilis.

c) Duos igitur magnos errores criticismus Kantianus in unum coniungit: 1. *positivismum phaenomenalisticum*, quatenus cognitionem supersensibilium negat — 2. *rationalismum idealisticum*, quatenus omnia obiecta a nobis poni asserit mentemque humanam autonomam reddit.

283 d) Veritates altiores, sine quibus vita humana esse non potest, Kant alio modo salvare conatur; cum ratio theoretica eas sustinere et demonstrare nequeat, ad *rationem practicam* confugit. „Ratio practica“ dicitur illa facultas, quae regulas morales agendi enuntiet, vitam moraliter bonam postulet et legem recte vivendi praescribat; quae tamen facultas ex mente Kantii non est proprie dicta „ratio“, cognoscens et enuntians verum, sed potius voluntas praescribens, decernens. Haec igitur ratio practica praecipuas veritates vitae necessarias „postulat“, nimirum: 1° *libertatem* voluntatis, ut actus moralis esse possit; 2° *immortalitatem* animae, quoniam homo a perfectione morali assequenda in hac vita impediatur, nihilominus assequi eam debeat, proinde in vita futura; 3° *existentiam Dei*, qui aliquando debitam harmoniam inter virtutem et beatitudinem, quae nunc non est, efficere debeat.

Qua de re Kant ita scribit: „In ratione practica exigentia in obligatione fundata inest, ut aliquid (summum bonum) mihi obiectum voluntatis faciam viribusque omnibus promoveam; in qua tamen re eius possibilitatem ideoque etiam condiciones ad id necessarias, scil. Deum, libertatem, immortalitatem supponere debeo, quia ratione speculativa ea demonstrare nequeo, sed neque etiam refutare valeo.“¹⁾

284 Theoretice de his veritatibus dubitamus. Sed „*postulata rationis practicae*“ sunt et obiecta „fidei“ (Vernunftglauben). Gloriatur Kant, se hac ratione illas veritates

¹⁾ „Dagegen ist ein Bedürfnis der reinen praktischen Vernunft auf einer Pflicht gegründet, etwas (das höchste Gut) zum Gegenstande meines Willens zu machen, um es nach allen meinen Kräften zu befördern; wobei ich aber die Möglichkeit desselben, mithin auch die Bedingungen dazu, nämlich Gott, Freiheit und Unsterblichkeit voraussetzen muß, weil ich diese durch meine spekulative Vernunft nicht beweisen, obgleich auch nicht widerlegen kann.“ Kritik der prakt. Vernunft, 1. Teil, 2. Buch, 2. H. VIII.

nobilissimas firmiter stabilivisse et ab impugnationibus intellectus theoretici in tuto collocasse, quoniam eas intellectui penitus subtraxerit, — non videns, haec „postulata“ et persuasiones „morales“ nihil esse nisi „persuasiones“ caeco impetu productas, utpote omni cognitioni rationali destitutas, ideoque non tam persuasiones firmas, quam potius psychologice impossibiles entique rationali contrarias esse.

Thesis 28. In systemate critico Kantii pleraque vel gratis vel sine ratione sufficienti statuuntur variaeque contradictiones continentur (1. p.); idem systema ad plenum scepticismum ducit (2. p.) et germina gravissimorum aetatis nostrae errorum continet (3. p.).

Demonstratio 1. p. A) *Pleraque gratis vel sine ratione* 285 *sufficienti statuuntur.* 1. Gratis falsoque supponitur, tantum res existentes, quae nimirum intuitione sensitiva percipiuntur, obiecta realia esse, non vero essentias metaphysicas, quae ideis universalibus exhibentur; Kant enim „reale“ idem esse ponit, quod „exsistens“ (cf. n. 58).

2. Gratis falsoque supponitur, cognitiones *universales* necessario innatas et plane subiectivas esse; neque enim innatae sunt neque, si innatae essent, propterea subiectivae essent.

3. Temere *iudicia synthetica a priori* construuntur. Nam a) iudicium analyticum in definitione Kantiana nimis restringitur; non enim illud iudicium est analyticum, in cuius subiecto *notio* praedicati, sed in quo ex analysi subiecti et praedicati *ratio* nexus utriusque invenitur. Ideo pleraque, quae Kant iudicia synthetica a priori esse censet, analytica sunt, alia, quae affert, synthetica a posteriori sunt. — b) Deinde iudicia synthetica a priori, quippe quae neque in analysi conceptuum neque in experientia niterentur, nihil nisi fictiones subiectivae essent.

4. Quod *sensibilitatem* attinet, imprimis non apparet 286 ratio, cur non etiam „impressionibus“, quae pariter subiectivae sunt, formae a priori assignentur. Praeterea fal-

sum est, spatium et tempus nullo modo realia esse; neque rationes a Kant allatae quidquam probant. Cf. n. 198 s.

5. *Categoriarum* numerus arbitrarius est gratisque et absurde supponitur, eas obiecto vacuas et conceptus sine comprehensione esse. Neque elucet, quomodo materia et forma ad sensibilitatem et intellectum, ad diversas igitur facultates pertinentes in unam cognitionem intellectualem coniungantur. Denique gratis admittitur, ab omnibus cognitiones eodem modo confici, cum de existentia aliorum hominum consequenter nihil sciri possit.

6. Admitti nequeunt, quae de *ideis* dicuntur. Falsum enim est, eas innatas esse, nos iis legitime ex ordine sensibili egredi non posse, sed constanter in illusiones trahi. Pariter quae de psychologia, cosmologia, de argumentis theologicis proferuntur, vanae sunt sophisticationes. Neque elucet, cur ideis minor valor obiectivus concedendus sit, quam categoriis, cum aequae omnes tantum fictionibus subiectivis occupentur.

287 B) *Variae contradictiones continentur*. 1. Kant serio dubitat, num res in se cognoscere possimus (et postea explicite id negat); nihilominus *rationem, ut in se est, investigare* aggreditur eamque accurate se perspexisse postea enuntiat, quas scil. formas habeat, quid valeat quidque non. In quo aperta contradictio continetur.

2. Affirmat, *res externas existere* easque causas impressionum sensibilitatis esse, tamen continuo demonstrat, nos id minime scire posse. Conceptus enim et principium causalitatis ex mente eius subiectiva, rebus in se spectatis nullo pacto applicabilia sunt; item notiones „*existens*“, „*possibile*“ omnesque aliae, quibus res illae concipiendae essent, aequae subiectivae sunt.

3. Omnibus denique contradictionibus idealistarum et positivistarum se implicat.

288 **Demonstratio 2. p.** *Systema ad plenum scepticismum ducit*. Secundum Kant supersensibilia penitus ignoramus; etiam rerum sensibilibus tantum phaenomena subiectiva

percipimus, ex quibus ad res externas legitime concludere non licet, ut supra B) 2 dictum est. Itaque omnes cognitiones humanae nihil sunt nisi somnia a subiecto producta: mundus phaenomenon est, de quo somniamur, ego somnians somnium est neque ipse actus, quo somniamur, res in se est, sed iterum phaenomenon apparens.¹⁾

Demonstratio 3. p. *Systema Kantianum germina gravissimorum aetatis nostrae errorum continet.* Nam 289

1. Kant efficaciter promovet *positivismum* et *agnosticismum* atque profanum cogitandi vivendique modum, qui ex eo necessario resultat. Celebratur enim ubique tanquam metaphysicae destructor isque vere est.

2. Kant praecipuus auctor *subiectivismi* moderni est, quia natura cognitionis mutata leges et indolem subiecti normam cogitandi facit. Sic *autonomiam* in cogitando invexit, quam homines moderni, iugi veritatis et dogmatum impatientes, sibi vindicant, ut libertate cogitandi utentes opiniones et doctrinas sibi forment, quae placent.

Sic etiam *pragmatismo* viam ostendit, qui cognitionem, utpote meram affectionem subiecti sine valore obiectivo, utilitati inservire iubet.

¹⁾ Summam Criticae concinne *Ed. v. Hartmann* ita complectitur: „Nun besteht der Traum ohne Träumer nicht mehr wirklich, nun träumt er bloß noch sein eigenes Dasein, nun wird es zum Traum, daß ein Traum sich fortspinne. Der Schein scheint nicht mehr in Wahrheit, er scheint bloß noch zu scheinen. . . Der Wahnsinn des eine Welt scheinenden Nichts gähnt uns an.“ Kritische Grundlegung des transz. Realismus³ (1885) 47 s.

Ex his concludere licet, quam inaniter Kant ita de systemate suo praesumpserit: „Kein Wechsel der Meinungen, keine Nachbesserungen oder ein anders geformtes Lehrgebäude kann ihr [der kritischen Philosophie] bevorstehen. Ihr System ruht auf völlig gesicherter Grundlage, ist auf immer befestigt und auch für alle zukünftigen Zeitalter zu den höchsten Zwecken der Menschheit unentbehrlich“ (Jenaer Lit.-Zeitg. 1799 n. 199). „Es klingt arrogant“, scribit anno 1797, „selbstsüchtig und für die, welche ihrem alten System noch nicht entsagt haben, verkleinerlich zu behaupten, daß vor dem Entstehen der kritischen Philosophie es noch keine gegeben habe.“

3. Per postulata rationis practicae inducit perniciosum illum *fideismum*, qui religionem omnesque *altiores veritates* ab intelligentia separat et *affectui* tractandas concedit.

4. *Modernismi* parens factus est. Modernismus enim agnosticisum et fideismum in unum coniungit.

290 **Reliquae partes philosophiae Kantianae.** Quia Kant etiam in aliis partibus philosophiae dux multorum est et omnia capita philosophiae eius interno consanguinitatis vinculo nectuntur, integritatis causa summatim ista etiam perstringamus.

1. *Philosophiam moralem* tractat potissimum in opere „Metaphysicae morum fundatio“ (Grundlegung zur Metaphysik der Sitten 1785) et in „Critica rationis practicae“ (Kritik der praktischen Vernunft 1788). Ratio practica regulas recte agendi praescribere dicitur. Secundum Kant sola voluntas moraliter bona est et quidem tunc solum, cum propter officium et legem, non vero si propter consequendum aliquod bonum, sive temporale sive aeternum, agit; nam tunc legaliter agere potest, sed moraliter agere dici nequit. Iam vero etiam quando propter legem alterius (Dei) aliquid facit, reapse propter bonum aliquod assequendum id facit, ut nimirum legislatoris gratiam consequatur. Si quis igitur moraliter agere vult, propter legem suam propriam internam agere debet, quam ratio practica ei praescribit quaeque *imperativus categoricus* nominatur. Itaque sicut in cogitando, ita etiam in agendo homo *autonomus* redditur: voluntas sola sibi lex est et motivum. „Autonomia voluntatis“, inquit, „unicum principium est omnium legum moralium et obligationum ei correspondentium.“¹⁾ Rationi practicae praeterea tria postulata adscribuntur, quae supra commemorata sunt.

291 2. *De religione* Kant sententiam suam dicit potissimum in opere „Religio intra fines rationis purae contenta“ (Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft 1793). Religio ei nihil aliud est nisi vita moraliter bona; quod

¹⁾ Kritik d. prakt. V., Elementarlehre I, 1 4. Lehrsatz.

homo praeterea faciendum esse putet, ut Deo placeat, superstitionem esse. Ideo religiones historicas (christianam), quae ceterum omnes ab hominibus inventae sint, illis quidem (imperfectis videl.) utiles esse, qui talibus adiumentis ad vitam bonam egeant, aliis vero (perfectis nempe) utiles minime esse; certe veram religionem in hisce rebus minime esse reponendam. Dogmata christiana si proprie accipiantur, res impossibiles continere; sed symbolice interpretanda esse, ut v. g. peccatum originale symbolum sit inclinationis hominis ad malum, ecclesia sit societas bonorum hominum etc. Divinitatem Christi, gratiam, sacramenta Kant non curat, orare est ei actio abominabilis.¹⁾

3. *Philosophia iuris* in opere „Metaphysica morum“ I 292 (Metaphysik der Sitten I. Metaphys. Anfangsgründe der Rechtslehre) proponitur. Separat ius penitus a moralitate; in iure politico Rousseau magistrum sequitur, cui devote addictus erat.

Itaque „nervus philosophiae Kantianae autonomismus est“. ²⁾ In systema enim doctrinale redigit illam modernam libertatem, quae intellegitur plena hominis independentia ab omni auctoritate et lege externa, potissimum in vita intellectuali et morali. Philosophia Kantiana est glorificatio illius moderni individui humani, quod independens suis solius legibus oboedit sibi que plene sufficit, mutans gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem corruptibilis hominis.

§ 2. De positivismo sive agnosticismo

Explicatur positivismus. Positivismus seu empirismus docet, ea solum, quae experientiae ambitu continentur, sive facta „positiva“ ab homine cognosci posse, alia vero, quae experientiam „transcendant“, a nobis ignorari; per experientiam autem ipsam tantum rerum *phaenomena* nobis afferri i. e. modos, quibus res nos afficiant,

¹⁾ Quanam fuerit huius viri religio, collige ex iis, quae v. g. scribit in: Religion innerhalb d. Grenzen der bloßen Vernunft, 3. Stück I 7; 4. Stück II 2 3. — ²⁾ Willmann, Geschichte d. Idealismus² III (1907) § 101.

non vero res ipsas, quales in se ipsis sint. Itaque non veritates solum altiores supersensibiles, sed omnes res, quales sint in se, menti humanae inaccessibiles esse. Haec posse obiecta „fidei“, fictionis, affectionis voluntatis esse, sed ab intellectu esse remota.

Hinc positivismus simul *phaenomenalismus* est. Phaenomenalismus enim simili modo docet, nos non res, sicut in se sunt, sed tantum eorum phaenomena seu modos, quibus nos afficiant, cognoscere posse.

294 *Agnosticismus*, qui dicitur, a positivismo vix differt. Profitetur enim, nos nihil cognoscere posse de rebus, quales in se ipsis sunt, nihil de veritatibus altioribus, sed tantum phaenomena nos apprehendere. „Vi huius [agnosticismi] humana ratio phaenomenis omnino includitur, rebus videl., quae apparent, eaque specie, qua apparent; earundem praetergredi terminos nec ius nec potestatem habet“ (Encycl. „Pascendi“ 1907).

295 Positivismus simul *sensualismus* est, si data opera, id quod saepe accidit, discrimen essentielle inter intellectum et sensum negat. A *materialismo* eo differt, quod hic quidem omnia ex materia et viribus eius declarat, positivismus autem de rerum essentiis nihil sciri profitetur.

296 Itaque secundum positivismum, si quidem consequenter proponitur,

a) *Tantum phaenomena et facta*, non vero substantiae, vires, fines etc. cognosci possunt. Facta autem, quae sola cognoscere possimus, tantum *facta interna* esse, omnes positivistae, illi saltem, qui philosophi sunt, docent. Hinc plane in idealismo haerent.

b) Posivistae igitur negant, nos *conceptus universales* habere, idque consequenter, quia intellectui nihil nisi transformationem sensationum concedunt, qualem etiam phantasia exercet (Confer n. 235). Similiter *principia metaphysica*, veluti axioma causalitatis, vel plane non admittunt vel solum ut postulata mentis, quae ex mente necessario nascantur, sed certa veritate careant. Medium, quo empiristae ad leges universales inveniendas progredi conantur, *inductio*

incompleta est; quam tamen illo ferme modo falso explicant, qui supra (n. 253) expositus est, scil. non ope principii metaphysici concludendo ex particularibus eventibus ad legem, sed tantum ex quadam cogitandi consuetudine.

c) Veritates igitur *metaphysicae, religiosas, morales* omniaque altiora vitae humanae idealia non sunt obiecta intellegentiae. Cum nihilominus homo ab iis considerandis abstinere nequeat, positivistae ea „fidei“ i. e. affectui voluntatis, lusibus ingenii tractanda committunt, plena in his rebus opinandi libertate concessa. Plerumque hominem seu genus humanum, quippe quo maius per experientiam offerri nequit, centrum universorum et obiectum religiosae venerationis constituunt eiusque culturae et profectus procurandi desideriis abundant. Alii cum Spencer et Littré absolutum quidem exsistere dicunt, quod tamen nobis „incognoscibile“ sit.

Pauca testimonia ideas agnosticismi ostendant. *Kant* putat, rationem (theoreticam) „nunquam ultra fines experientiae possibili egredi posse, id quod essentialis intentio istius scientiae [metaphysicae] est.“¹⁾ *Aug. Comte* haec docet: „In stadio positivo [Comte in generis humani progressu tria stadia distinguit: religiosum antiquissimum, metaphysicum medium, positivum recens] mens humana, notiones absolutas obtineri non posse cognoscens, origini ac destinationi mundi investigandis et causis intimis phaenomenorum noscendis renuntiat, id unice spectans, ut eorum leges reales i. e. invariables relationes successionis et similitudinis detegat.“²⁾ „Quod ultra ambitum scientiae positivae [experien-

¹⁾ „Es ergibt sich aus dieser Deduktion unseres Vermögens . . , daß wir mit ihm nie über die Grenze möglicher Erfahrung hinauskommen können, welches doch gerade die wesentlichste Angelegenheit dieser Wissenschaft ist.“ *Kritik der r. V. 2. Vorrede.* — ²⁾ „Dans l'état positif l'esprit humain, reconnaissant l'impossibilité d'obtenir des notions absolues, renonce à chercher l'origine et la destination de l'univers et à connaître les causes intimes des phénomènes, pour s'attacher uniquement à découvrir . . leurs lois effectives, c'est-à-dire leurs relations invariables de succession et de similitude.“ „Nous voyons, par ce qui précède, que le caractère fondamental de la philosophie positive est de regarder tous les phénomènes comme assujettis à des lois naturelles invariables, dont la découverte précise et la réduction au moindre nombre possible sont le but de tous nos efforts, en considérant comme absolument inaccessible et vide de sens pour nous la re-

tiae] situm est“, inquit *Littre*, „menti humanae inaccessible est. ‚Inaccessibile‘ autem non dicit nihil vel non existens [nul ou non existant].“¹⁾ „Substantiam, vim omnesque alias conceptiones metaphysicas recentium reliquias entitatum scholasticarum esse censem.“²⁾ Ut ex recentissimis auctorem praecipuum afferamus: „Secundum positivismum criticum“, inquit *H. Vaihinger*, „nullum ens absolutum, nulla res in se existit; relinquuntur igitur unice et solum perceptiones, quae adsunt, quae facta positiva sunt, ex quibus totus mundus subiectivus . . constructus est; positivismus criticus omnem aliam et ampliorem assertionem fictivam . . esse affirmat: secundum eum tantum successiones et coexistentiae phaenomenorum existunt.“³⁾

298 Nemo positivistarum principiis suis constat. Tamen pro maiore minoreve inconstantia apte *consequentes* et *in-consequentes* positivistas distinguere licet.

299 **Notae historicae.** Empirismi et agnosticismi initia apud veteres iam inveniuntur. Fortius mentibus dominari coepit, ex quo tempore studium renascens rerum antiquarum et neglectio auctoritatis ecclesiasticae mentes hominum ad res sensibiles in annos magis converterunt.

Primus empirismi auctor *Baco Verul.* († 1626) habetur, qui in opere „*Restauratio magna*“ principium profitetur: „Ea vera est philosophia, quae mundi ipsius veritates fidelissime reddit et veluti dictante mundo conscripta est . .

cherche de ce qu'on appelle les *causes*, soit premières, soit finales.“ *Cours de philosophie positive*³ I (1869) 9 16.

¹⁾ Auguste Comte³ (1877) 519. — ²⁾ *Histoire de la Littérature Anglaise*⁴ V 397. Cf. *H. Gruber*, *Der Positivismus vom Tode A. Comtes bis auf unsere Tage* (1891) 132. — ³⁾ „Wir kennen nur Relatives, wir kennen nur unabänderliche Beziehungen und Gesetze der Phänomene; alles andere ist subjektive Zutat. Die Scheidung der Welt in Dinge an sich = Objekte und Dinge an sich = Subjekte ist die Urfiktion, von der alle anderen schließlic abhängig. Auf dem Standpunkt des kritischen Positivismus gibt es also kein Absolutes, kein Ding an sich, kein Subjekt, kein Objekt; es bleiben also einzig und allein die Empfindungen übrig, welche da sind, welche gegeben sind, aus denen die ganze subjektive Welt aufgebaut ist in ihrer Scheidung in eine Welt physischer und in eine psychischer Komplexe; der kritische Positivismus erklärt jede andere und weitere Behauptung für fiktiv, subjektiv und unbegründet: für ihn existieren nur die beobachteten Successionen und Koexistenzen der Phänomene.“ *Die Philosophie des Als ob*² (1913) 115.

neque addit quidquam de proprio, sed tantum iterat et resonat." Quam doctrinam *Locke* († 1704) ad sensualismum perduxit, quem deinde *Condillac Gallus* († 1780) ad extremas consecutiones evolvit. *Hume* († 1776) a principiis empirismi recta ad scepticismum profectus est. Saec. denique 19. *A. Comte* († 1857) praecipuus promotor empirismi nominandus est, cui ipse primus nomen „positivismum“ dedit. Accessit denique restauratum studium philosophiae *Kantianae*, quae positivismo valde propinqua est.

Aug. Comte remove volens anarchiam intellectualem, quae nunc 300 collapsis systematibus religiosis et metaphysicis vigeat, et enascentem inde socialem calamitatem, advocatum agit positivismi. Secundum legem enim „sociologicam“ ab ipso „detectam“ evolutio hominis a stadio religioso incipit, in quo homo phaenomena naturae a diis causata esse censet; inde (a saec.^o 14.) ad stadium metaphysicum ascendit, in quo essentiae abstractae phaenomenis supponuntur; nostra denique aetate stadium positivum ingressi sumus. Religio huius philosophi in cultu humanitatis consistit, quam phantastice depingit. Errorem magis exaggeravit *Litttré* († 1881). Similem doctrinam in Gallia habent *H. Taine*, *Ribot*, *Fouillée* alique.

In *Anglia* positivismus floret. *J. St. Mill* († 1873) empirismum extremum sequitur. Inter alios vero *H. Spencer* († 1903) praecipuum nomen adeptus est. Hic religionem et scientiam per distinctionem inter „incognoscibile“ et „cognoscibile“ reconciliare conatur: incognoscibile, „realitas certissima ac summa“, obiectum religionis est, quae tamen ab eo accuratius definiendo abstinere soloque affectu contenta esse debet. Animam in complexum affectionum dissolvit, quae secundum leges associationis congregiantur; persuasiones religiosas, morales, iuridicas, matrimonium, auctoritatem et humana omnia docet paulatim per evolutionem e statu brutorum orta esse et somniis, assuetis imaginationibus, instinctui et similibus originem debere. — Positivistae praeterea in *Anglia* nominandi sunt *Al. Bain*, (*W. K. Clifford*), *Th. Huxley*, *J. Tyndall*, *H. Martineau*, *Atkinson*, *G. H. Lewes* multique alii.

In *Germania* etiam plurimi positivismo, qui ibi cum cognata philosophia Kantiana coniungi solet, addicti sunt, velut *E. Laas*, *A. Riehl*, *Avenarius*, *Du Bois-Reymond*, *E. Mach*, *W. Ostwald*, *F. Paulsen*, *Vaihinger*.

Inter agnosticisismi asseclas etiam nominandi sunt *Balfour Anglus*, *Brunetière*, *Blondel* et praesertim *modernistae*.

Magna nostrae aetatis haeresis positivismus non 301 immerito vocari potest; potenter enim theoreticam cogitandi et practicam vivendi rationem regit.

Quod *religionem* attinet, manifestat se in perversa opinione, res religiosas non ad intellectum, sed ad „fidem“ tantum, ad voluntatem sive affectum pertinere; hinc magna in his viget libertas opinandi ac indifferentia.

Ex philosophia theoretica eicitur *metaphysica*, qua exsulante omnis philosophia perit.

In *ethica* remotis „suppositionibus transcendentibus“, veluti Deo, fine ultimo et legislatore, vita futura immortali, immutabilitate legum moralium, profanus utilitarismus cultusque humanitatis statuitur; uno verbo: separatur moralitas a religione. In *scientia iuris* negato iure naturae omne ius ab auctoritate humana, consuetudine, evolutione historica repetitur.

302 Humana denique omnia, opiniones religiosas et morales, familia et res publica, immo leges cogitandi *producta evolutionis* habentur, in aetates varias mutabilia. Idcirco inquisitiones *historicae* praevalent; non, quid *debeat* esse secundum principia immutabilia, sed quid sit et fuerit, inquiritur. Ideo scientia religionis comparativa saepe religiones omnes, christiana non excepta, tantum pro diversis momentis naturalis evolutionis humanae habet, omni utique revelatione exclusa, easque describit. Etiam „methodus comparativa“ scientiae iuris non raro hoc errore infecta est.

303 In *paedagogica* saepe influxus religionis revelatae plane repudiatur; puram humanitatem excolendam esse praedicant. In *aesthetica* et in artibus colendis saepe realismus et naturalismus praevalent, qui ideali operum indole neglecta externam tantum formam curant et sensualia sectantur. In scientiis *historicis* „ars critica“ ita exercetur, ut facta supernaturalia quaecunque impossibilia esse ab initio supponatur. In *scientiis naturalibus* multi alias declarationes praeter mechanisticas seu energeticas non admittunt atque fere omnes conceptus philosophicos (veluti virium, finis, animae) repudiant.

Quod denique practicam *vivendi rationem* attinet, maximi aestimantur scientiae naturales, artes technicae, commercium, res ad externam culturam spectantes, altiora

vero despiciuntur magnaue levitas in iis tractandis ubique cernitur.

Thesis 29. Positivismus sive agnosticismus certis veritatibus de humana cognitione adversatur (1. p.), naturae humanae iniuriosus est (2. p.), omnem scientiam delet sibiue contradicere cogitur (3. p.).

Demonstratio 1. p. Positivismus a) nihil nos nisi 304-
facta interna i. e. actus nostros cognoscere dicit; itaque in idealismo haeret. b) Negat, nos ideas universales habere, pariter principia analytica denegat vel certitudine destituit. c) Ita simul negat, nos ratiocinando ad supersensibilia cognoscenda progredi posse, immo ipsam inductionem reiectis principiis analyticis impossibilem reddit. *Atqui* hac ratione veritatibus de cognitione humana, quas certissimas esse demonstravimus, contradicit. Ergo.

Demonstratio 2. p. Positivismus seu agnosticismus 305
naturae humanae iniuriosus eaque indignissimus est, si a) indelebiles eius inclinationes inanes reddit, b) hominem ad brutorum condicionem deprimit, c) recta ad vitam homine indignam deducit. *Atqui* haec ita se habent. Ergo positivismus humanae naturae iniuriosus est.

Demonst. min. a) Homo inclinatione indelebili ad rerum, quae ipsum circumdant, suique ipsius naturam et remotiores causas et fines intellegendos vehementer impellitur. Item bona idealia, veluti beatitudinem, immortalitatem, religionem intense desiderat. *Atqui* has inclinationes positivismus inanes declarat, cum obiecta eorum vana sint. — Positivismus hac ratione aenigma sibi insolubile statuit: unde igitur in humana natura haec phaenomena, veluti emersio cognitionis humanae e sensibilibus, ascensio voluntatis humanae supra materialia, desideria rerum altiorum, concupiscentiae abnegatio et similia?

b) Homo a brutis eo differre conspicitur, quod ea, quae bruta sensibus non iam attingunt, ipse attingere potest. *Atqui* positivismus hoc discrimen aufert, cum ea,

quae sensus transcendunt, homini intellegenda et appetenda auferat. Ergo hominem ad brutorum condicionem deprimit.

c) Positivismum ad vitam homine indignam recta deducere manifestum est, quia notiones et veritates fundamentales religionis et moralitatis tollit.

Quare pars sanior generis humani quolibet tempore talem doctrinam exhorruit eamque contra pessimus quisque amplexus est. Positivismus seu agnosticismus vere philosophia quadrupedum est.

306 **Demonstratio 3. p.** A) Positivismus conceptus universales et principia metaphysica negans nulla iam iudicia et demonstrationes habere potest (confer n. 253); nullas leges generales statuere, nunquam legitime ex effectibus ad causas et fines concludere, nihil de futuris inferre potest; sed tantum factorum singularium acervum colligere in iisque sistere debet. Immo cum facta conscientiae tantum admittat, nihil iam nisi facta interna interrupta habet, quorum obiecta, sive exhibentur ut praesentia sive ut futura sive ut praeterita, sive repraesentantur ut mundus externus sive ut substantia propria, tamdiu solum exstant, quamdiu repraesentantur. Atqui hac ratione omnis scientia, immo omnis genuina cognitio misere deletur. Ergo positivismus omnem scientiam delet.

307 B) a) Quatenus positivistae dicunt, nos tantum conscientiae facta cognoscere, omnibus contradictionibus idealistarum se implicant, quatenus ita se gerunt, sicut qui firmissime sibi persuasum habent, se ipsos et mundum externum esse, et quatenus theoretice doctrinam suam affirmantes et demonstrantes varia praeter actus suos pro certis habent. b) Praeterea conceptus universales et principia metaphysica negant, nihilominus, cum libros scribunt, scientias colunt, constanter iis utuntur; in omni enim iudicio et argumentatione variae notiones communes et principia generalia adhibentur, ipsa copula „est“ conceptus valde abstractus est. c) Praeterea asserentes, supersensibilia mentem transcendere, vel ordinem negantes spirituales

ostendunt, se aliquam rerum supersensibilium notitiam habere. Immo nemo a speculationibus metaphysicis abstinet. Cum physici inquirunt, utrum atomi, aether, energiae existant, cum physiologi de origine vitae, de relatione inter eventus physicos et psychicos, cum sociologi de finibus remotis societatum studia instituunt, speculationibus metaphysicis se dant. Nemo eorum, qui maxime metaphysicam contemnunt (e. g. Haeckel, W. Ostwald, E. Mach etc.) a speculationibus metaphysicis abstinet.

Ergo positivismus sibi contradicere cogitur.

§ 3. De subiectivismo

Subiectivismus tenet, cognitiones nostras esse tantum 308 subiectivas, i. e. eis non exhiberi res, sicut in se independentes a cognitione sint, sed exhiberi tantum modum, quo subiectum secundum indolem suam seu leges sibi insitas ordinem obiectivum repraesentando efformet seu producat; hunc modum a mutabili dispositione subiecti individualis vel collectivi pendere ideoque pro variis individuis, hominum generibus, aetatibus varium esse, qua assertione relativismus veritatis statuitur. Itaque secundum subiectivismum non veritas aliqua obiectiva, a subiecto independens et immutabilis, quippe quae attingi non possit, sed *subiectum est norma* iudiciorum et rectitudinis cogitandi.

Subiectivismus etiam ita describitur: est doctrina, quae docet, cognitionibus exhiberi tantum modum, quo res subiectum afficiant et hac ratione ei appareant. Subiectivistae enim tacite, licet inconsequenter, supponunt, cognitionem a rebus ipsis, quas furtim admittunt, aliquo modo causari.

Subiectivismus igitur ab *idealismo* (n. 95) eo tantum differt, quatenus, quod iam in idealismo continetur, explicitè enuntiat, scil. cognitiones tantum esse modos subiectivos apprehendendi a subiecto provenientes, ideoque subiectum ipsum sibi in cogitando normam esse et quidem maxime quoad supersensibilia.

Subiectivismus eodem modo, quo recens idealismus, 309 paulatim aetate moderna ortus est. Maximum emolumentum

ex philosophia *Kantiana* nactus est, quae tota fere in eo versatur, ut subiectivitatem cognitionis defendat et subiectum autonomum in cogitando et agendo esse doceat. Subiectivismus theoretice quidem totum cognitionis ambitum complectitur, practice autem et serio fere tantum ad cognitionem rerum supersensibilium applicatur; in ordine enim sensibili eius absurditas nimis clare apparet. Quod autem cognitionem veritatum supersensibilium attinet, subiectivismus nunc in *fideismum* et pragmatismum modernum converti solet, quos infra diligentius explicabimus.

Thesis 30. Subiectivismus, qui subiectum normam in cogitando constituit, naturam cognitionis et veritatis vitiat (1. p.), fundamenta religionis et moralitatis labefactat (2. p.) et ad scepticismum et veritatis vilipensionem ducit (3. p.).

310 **Demonstratio 1. p.** A) *Natura cognitionis* intellectualis haec est, ut cognitio sit similitudo obiecti ab ipsa distincti et independentis, ut igitur homo in cogitando res tanquam normas sequi debeat, non vero obiecta et veritatem ipse producat. Haec semper fuit et adhuc est omnium persuasio; cum homines iudicant, omne, quod fiat, causam exigere, cum principia mathematica perspiciunt, certum iis est, haec non esse veritates a se productas, sed independentes. Ergo subiectivismus, id negans et subiectum normam in cogitando constituens, naturam cognitionis vitiat.

311 B) *Veritas* est conformitas intellectus cum re distincta et independenti. Atqui veritatis notiones, quas subiectivistae proponunt, hanc veritatis naturam vitiant. Ergo subiectivismus naturam veritatis vitiat.

Demonst. min. Subiectivistae negantes, nos extra ordinem subiectivum egredi posse, dicunt, veritatem esse conformitatem cogitationum inter se seu cum legibus menti insitis; vel illam cognitionem veram habent, quae ab omnibus recta habeatur (*Allgemeingültigkeit*), quae definitio parum distat ab alia sententia admodum erronea, quae

veritatem in conformitate cum opinionibus cuiusque aetatis reponit; vel cognitionem non pro imagine, sed tantum pro symbolo quodam accipientes, veritatem dicunt tantum esse conformitatem latius dictam, quam scil. symbolum cum re significata habet, non vero stricte dictam, quam imago cum exemplari habet. Cf. n. 97. Iam vero hae notiones naturam veritatis vitiant. Etenim

a) Veritas non est *conformitas cognitionum inter se* vel 312 cum legibus mentis; nam est conformitas cum *rebus*, non cum *mente*, quia res sunt norma cogitandi, non vero mens.

b) Veritas non in hoc consistit, quod cognitio *ab omnibus recta agnoscitur*, sed propterea ab omnibus recta agnoscenda est, quia vera seu ordini reali conformis est; non enim homines veritatem faciunt. Neque etiam horologia propterea rectum ordinem tenent, quia inter se consentiunt, sed quia tempori reali conformia sunt; et sicut multa horologia concorditer tempus falsum indicare possunt, ita etiam quaevis aetas communi consensu errores colere potest. Porro si veritas esset conformitas cum sentiendi hominum, veritas mutabilis esse posset, quod sane absonum est.

c) Neque ad veritatem sufficit conformitatem aliquam *symbolicam* admittere, quam e. g. vexillum cum natione significata habet.

Demonstratio 2. p. *Subiectivismus fundamenta reli-* 313 *gionis et moralitatis* labefactat. Nam secundum subiectivismum Deus, fundamentum praecipuum religionis, nihil est nisi subiectiva repraesentatio, cui forte affectio religiosa se adiungit, non vero ens supremum ab homine independens, erga quod unum religio habetur. Pariter norma moralitatis, legislator, immortalitas, quae fundamenta moralitatis sunt, vana phaenomena et fictiones evadunt.

Speciatim subiectivismus etiam propterea moralitati et religioni fundamentum subtrahit, quod hominem *autonomum* reddit. Homo, ens creatum et undequaque limitatum, tum veritati obiectivae, ad quam cognoscendam destinatur, tum

Deo ex natura sua subiectus atque ad Deum glorificandum et possidendum destinatus est; subiectivismus autem hominem in cogitando ab ordine externo independentem et autonomum facit et illam libertatem individui moderni procreat, quae omnem auctoritatem, etiam fidei divinae, recusat; immo saepe hominem simpliciter centrum omnium constituit.

„Aetas moderna“, inquit *R. Eucken*, „condicionem subiecti humani mutavit: fit ei centrum vitae et proprius finis appetendi.“¹⁾ „In hoc“, scribit *L. Stein*, „quod mens humana se summum subiectum et supremum omnis veritatis iudicem facit, censeo sitas esse radices neo-idealismi aetatis nostrae.“²⁾

314 **Demonstratio 3. p. A)** *Subiectivismus ad scepticismum ducit.* Subiectivismus docet, nos nulla obiecta, sicut in se sunt, ideoque nullam omnino vel saltem nullam ordinis supersensibilis veritatem obiectivam cognoscere posse. Et enim subiectivismus theoretice quidem omnes, practice tamen et serio fere tantum cognitiones rerum metaphysicarum et religiosarum pro activitatibus mere subiectivis habet et „fidei“ seu sensui cuidam tribuit, qui ex animi quadam indigentia proveniat; quae tamen „fides“, nulli rationum cognitioni innixa, nequit persuasio genuina esse, sed potius caeca et irrationalis est ideoque in ente rationali, in tempus saltem diuturnum, esse non potest. (Confer infra de fideismo.) Iam vero hoc idem est ac profiteri scepticismum, qui omnem, vel saltem profiteri agnosticisum, qui supersensibilem veritatem obiectivam negat a nobis attingi posse.

315 **B)** *Subiectivismus ad veritatis vilipensionem ducit.* Subiectivismus ex veritate homini superiore et ab eo inde-

¹⁾ „Die Neuzeit hat die Stellung des menschlichen Subjektes verändert; ihr bedeutet es nicht mehr ein bloßes Stück einer vorhandenen Ordnung, dem sein Inhalt von außen zufließt, . . . sondern es wird ihr zum Mittelpunkt des Lebens und zum Selbstzweck des Strebens.“ *Zeitschrift für Philos. u. philos. Kritik.* 112 (1898) 165 f. — ²⁾ „In dieser Erhebung des menschlichen Selbstbewußtseins zum obersten Träger und ausschlaggebenden Richtmaß aller Wirklichkeit und Wahrheitswerte sehe ich die Wurzeln des Neo-Idealismus unserer Tage.“ *Archiv f. system. Philosophie* (1903) 329.

pendenti facit „veritatem“ ab homine dependentem, quae indolem individuale sequi debeat; quo religiosa veritatis veneratio minuitur periculumque gravissimum inducitur, ne veritas placitis hominis inservire cogatur et (in pragmatismo) usque ad utilitatis gradum deprimatur.

§ 4. De fideismo sive immanentismo

Fideismi descriptio. Qui hac aetate a veritate christiana aversi ideisque modernis imbuti sunt, plerunque, agnosticismo addicti, censent, quae ordinis idealis et religiosi sint, hominis intellegentiam transcendere. Nihilominus tales persuasiones simpliciter tollere nolunt; tantopere enim naturae humanae insitae sunt, ut dignitatem humanam abicere videatur, qui eas spernere audeat. Hinc nihil relinquitur, nisi ut, cum ex intellegentia nasci nequeant, ex activitate quadam appetitiva seu affectiva promanare dicantur, ut non assensu intellectus, sed „fide“ quadam teneantur. Ita efficitur separatio inter mundum sensibilem et idealem, inter ea, quae fere ad scientias naturales et historicas pertinent, et alia, quae metaphysicam et religionem spectant, qualia sunt existentia Dei, creatio, finis hominis, vita immortalis, dogmata religionis christianae; illa priora tribuuntur intellegentiae seu „scientiae“ („Wissen“), alia vero „fidei“ („Glauben“); maxime autem religio „fidei“ committitur.

Attamen „fides“, de qua loquuntur, non intellegitur assensus intellectus in veritatem propter testimonium alterius, qualis est fides christiana; neque generatim activitas intellegentiae est. Sed est modus quidam tenendi aliquid tanquam certum non ob rationes mente perspectas, sed per motum quendam appetitivum, qui ex interna indigentia in hominis „subconscientia“ latente oriatur et quo animus modo plerunque inconscio feratur in bona altiora sibi convenientia. velut in vitam moralem, in beatitudinem, in divina, ut igitur propterea istae assertiones teneantur, quod cum indigentis humanis convenient, quod „postulata“ sint naturae. Ideo persuasiones seu „veritates“ illas non semper

et ubique easdem esse debere, sed pro variis temporibus, nationibus, individuis varias esse (veritas relativa, evolutionismus), cum semper indoli hominum accommodatae sint; immo eas tantum esse symbola mutabilia, quibus illud ideale bonum varie exhibeatur, in quod animus feratur.

317 Hic est *fideismus* modernus. Itaque fideismus illa opinio philosophica est, quae asserit, persuasiones de veritatibus supersensibilibus non oriri ex rationibus obiectivis intellectu perspectis, sed ex interna quadam appetitione et indigentia, ex sensu quodam sive experientia spirituali, ut igitur talis persuasio non sit assensus intellectus, sed potius assensus „moralis“, quae fides appellatur.

318 Fideismus etiam nomen *immanentismum* nactus est, quatenus docet, persuasiones de veritatibus supersensibilibus non extrinsecus per rationes obiectivas mente cognitae accipi, sed ex subiecto emanare et subiecti indigentiae determinari, ut subiectum autonomum earum fons, finis et lex sit; quod ex supra dictis elucet.

319 Fideismus igitur vel immanentismus duplicem partem continet, unam negativam, videlicet *agnosticismum*, quatenus veritates supersensibiles intellectu cognosci posse negat, alteram positivam, quatenus persuasiones de istis veritatibus alio modo construere conatur, scil. ad mentem *subiectivismi*. Secundum subiectivismum enim cognitiones, illae praesertim, quibus res supersensibiles referuntur, non iam repraesentationes ordinis obiectivi sunt, proinde ex proprio fundo subiecti proveniunt, motibus affectivis subiecti productae.

320 Itaque ex fideismo plena sequitur separatio inter ea, quae ad „fidem“, et ea, quae ad intellegentiam seu „scientiam“ pertinent. Neque potest inter ordinem utrumque pugna oriri; persuasio enim religiosa nullis argumentis intellegentiae „falsa“ demonstrari potest, cum non sit theoretica, sed penitus alia, nimirum „moralis“. Sequitur etiam plena libertas construendae sibi philosophiae et religionis cuiuscunque, tolerantia absoluta omnis religionis et „persuasionis“, reiectio metaphysicae et omnium dogmatum im-

mutabilium. In horum locum succedit praecipuus cultus psychologiae, historiae philosophiae, historiae culturae, maxime vero historiae religionum; non enim investigandum iam est, quatenam religiones vel sententiae philosophicae „verae“ et tenendae sint, sed solum historice narrandum est, quatenam per aetates reipsa producantur. Error expositus etiam hoc commodum praestat, ut una ex parte dignitatem naturae humanae servare videatur, cum adversus materialismum mundum idealem et religionem tueatur, immo eam omnibus scientiae impugnationibus inaccessiblei reddat, alia autem ex parte talem idealismum statuatur, qui nemini molestus esse potest.

Kant, qui modernae aetati ideas suas inspiravit, etiam 321 fideismo moderno faciem praetulit. Docet enim, intellectum seu „rationem theoreticam“ tantum sensibilia cognoscere, supersensibilia vero non esse obiecta intellegentiae. Nihilominus etiam de veritatibus supersensibilibus, velut de existentia Dei, libertate, immortalitate persuasiones firmas haberi idque merito contendit, attamen eas non intellectu, sed „ratione practica“ vel voluntate teneri, quae videlicet quasdam veritates, utpote ad vitam moralem necessarias, „postulet“, ponat, „fide“ teneat. Demonstrari eas non posse, sed neque refutari, cum ad ordinem pertineant, ad quem intellectus accedere nequeat. Fideismus etiam cum principiis *protestantismi* cohaeret, qui ab initio in interna subiecti experientia criterium veritatis religiosae situm esse docuit, hinc etiam pietismo et subiectivismo favit.¹⁾

Kant confitetur: „Debui scientiam tollere, ut fides locum capere 322 posset.“²⁾ Fideismo nunc plurimi *philosophi* addicti sunt, qui ita fere loquuntur: „Philosophia critica“, inquit approbando *Paulsen*, „concedit scientiae, quod ipsius est, totum nimirum phaenomenorum ordinem,

¹⁾ Unde perspicitur, fideismum etiam nexum internum cum *voluntarismo* moderno habere. Voluntarismus vel statuit, voluntatem omnium rerum internam esse naturam, vel certe actiones intellectus omnes vel aliquas nihil esse nisi functiones voluntatis. Praecipui eius auctores praeter *Kant* sunt *Schopenhauer* („Die Welt als Wille und Vorstellung“) et *Wundt*. — ²⁾ „Ich mußte das Wissen aufheben, um zum Glauben Platz zu bekommen.“ *Kritik d. r. V. Vorrede*.

liberrima inquisitione investigandum, dat etiam fidei, quod aeterno iure postulat, vitae mundique interpretationem.“ „Fides non nititur proprie in rationibus, sed in necessitate quadam practica.“ „Religio non est scientia, nemini potest demonstrando persuaderi; propterea religio neque error est, nemini potest refutando auferri.“ „Ultimae et summae veritates, in quibus et pro quibus homo vivit et moritur, non in cognitione scientifica nituntur, sed ex corde, ex essentiali voluntate oriuntur.“¹⁾ *R. Falckenberg* scribit: „Non solum optimismus et pessimismus, determinismus et doctrina libertatis, sed etiam pantheismus et individualismus, idealismus et materialismus, ipse rationalismus et sensismus ultimo radican- tur in affectu et manent, etsi cogitandi mediis utantur, ultimo obiecta fidei, sensus, voluntatis.“²⁾

323 Idem error communi fere consensu a *theologis protestantibus* receptus est. Inter primos *Schleiermacher* († 1834) docuit, propositiones theologiae dogmaticae tantum obiectum fidei esse neque discrimen verae et falsae religionis existere; eadem docent, philosophiam Kantianam secuti, *A. Ritschl* († 1889) et recentissimi. „Fieri non potest“, inquit v. g. *W. Herrmann*, „ut ea [quae fide tenemus] cum iis, quae scientia vera ostendit, in unam conformem imaginem coniungamus sive metaphysicis argumentis demonstramus.“³⁾ Hinc absoluta in eli-

¹⁾ „Die kritische Philosophie gibt dem Wissen, was ihm gehört, die ganze Welt der Erscheinung zu freier Untersuchung; sie gibt andererseits dem Glauben, was sein ewiges Recht ist: die Deutung des Lebens und der Welt aus dem Gesichtspunkt der Werte.“ „Der Glaube beruht nicht eigentlich auf Gründen, sondern auf einer praktischen Notwendigkeit.“ „Religion ist keine Wissenschaft, man kann sie daher niemand andemonstrieren; aber eben darum ist Religion auch kein Irrtum, man kann sie niemand wegemonstrieren.“ „Die letzten und höchsten Wahrheiten, die Wahrheiten, auf die und für die ein Mensch lebt und stirbt, die haben ihren Grund nicht im wissenschaftlichen Erkennen, sie stammen aus dem Herzen, aus dem weisen Willen.“ Imm. Kant, sein Leben und seine Lehre⁴ (1904) 6; Einleitung in d. Philosophie²¹ (1909) 271; Imm. Kant 413 s. —

²⁾ „Nicht nur Optimismus und Pessimismus, Determinismus und Freiheitslehre, sondern auch Pantheismus und Individualismus, Idealismus und Materialismus, selbst Rationalismus und Sensualismus haben ihre letzten Wurzeln im Affekt und bleiben, wenn sie auch mit den Mitteln des Denkens arbeiten, in höchster Instanz Sache des Glaubens, des Gefühls, des Entschlusses.“ Geschichte der neueren Philosophie⁶ (1908) 3. — ³⁾ „Es ist nicht möglich, [das, was wir im Glauben für wahr halten] mit den Resultaten der Wissenschaft zu einem gleichartigen Erkenntnisbilde zusammenzufassen oder metaphysisch zu begründen.“ Der Verkehr des Christen mit Gott (1908) 586 p. 286.

agenda religione independentia postulatur: „Anima“, inquit *Harnack*, „suas tantum indigentias et viam ad iis satisfaciendum cognoscat. Quod solum supposita plenissima libertate fieri potest . . . Omnis subiectio sub doctrinis aliorum est propriae religionis proditio.“¹⁾ Ideo etiam ipse et alii religionem historice considerare solent, videl. tanquam affectionem mutabilem animi humani.

Neque inter *apologetas* desunt sive defuerunt, qui „novam apolo- 324 geticam“ condere cupientes minus recte putarent, nostra aetate motivis credibilitatis paulum neglectis imprimis convenientiam religionis cum interna animi humani indole et desideriis ostendendam esse. Inter eos eminet *Balfour* Anglus, qui philosophiam Kantianam sequens docet, persuasiones religiosas non argumentis theoreticis, quippe quae invalida sint, stabiliendas, sed propter indigentias morales et aestheticas „fide“ tenendas esse. Eum sequitur *Brunetière*, qui fuit editor celeberrimus actorum periodicorum *Revue des Deux Mondes*. *Blondel* cum Kant mundum externum sensatione et intellectu theoretico cognosci posse negat; hinc „novam philosophiam“ condere vult docens, nihil in hominem intrare, quod non ex eo proveniat seu quod non per „actionem“ ponatur; actionem autem intellegit appetitionem, qua homo propriam perfectionem et omnia, quae ad eam necessaria sunt, appetit. Eum sequuntur *Laberthonnière* in Gallia, *Semeria* in Italia. Sic iam ad pragmatismum transitus fit.

Etiam recentissimus *modernismus*, docilis et credulus modernae philosophiae et theologiae protestanticae discipulus, haec principia plene adoptavit, ut infra dicemus.

Thesis 31. Fideismus sive immanentismus, qui docet, veritates supersensibiles et maxime religiosas non intellectu, sed „fide“ ex subiecti indigentia proveniente teneri, reiciendus est (1. p.), licet aliqua veritatis semina, attamen in errores transmutata, contineat (2. p.).

Demonstratio 1. p. Fideismus sive immanentismus 325 reiciendus est tum (1) spectata parte negativa, quatenus scilicet cum agnosticismo negat, veritates supersensibiles obiectum intellegentiae esse, tum (2) spectata parte positiva,

¹⁾ „Die Seele soll lediglich ihre eigenen Bedürfnisse und den ihr vorgezeichneten Weg zu ihrer Befriedigung erkennen. Das kann nur in vollster Freiheit geschehen . . . Jede Beugung unter die Lehren anderer . . . ist ein Verrat an der eigenen Religion.“ Religiöser Glaube und freie Forschung. Neue Freie Presse, 7. Juni 1908.

quatenus assensui intellectus „fidem“ ex subiecti indigentia
provenientem substituit. Atqui

326 1. *Agnosticismus* reiciendus est et supra reiectus est.

2. *Fides* illa pariter ob varias rationes reicienda est.

a) Haec „fides“ dicitur esse persuasio; attamen non
est vera persuasio, sed *fictio* vel caecus impulsus, per-
suasio enim vera in rationibus cognitis nititur.

b) Ideo fides ista *pugnat cum natura rationali* hominis.
Etenim persuasionibus istis varia pro veris tenentur; pugnat
autem cum natura rationali, ut homo aliquid serio pro
vero teneat, quod mens nullis rationibus niti vel forte fal-
sum esse apprehendit.

Neque dicatur, haec iudicia ad aliam facultatem ab
intellectu diversam pertinere, quae potius cum voluntate
similitudinem habeat, scientiam proin et fidem duas actiones
diversas duarum facultatum esse. — *Resp.* enim: Persua-
siones illae, quibus profecto aliquid pro vero tenetur quae-
que certe verae et falsae sunt, evidenter ad intellectum
pertinent, cuius quippe solius est aliquid pro vero tenere.
Voluntas vel affectus tantum velle et affectare potest, pro-
inde cognitionem sequitur. Impossibile est, ut voluntas vel
affectus cognitionem vel persuasionem habeat; id aequè
impossibile est, ac per aurem videre, per oculum audire.

c) Hinc eiusmodi fides et religio forte ab hominibus
tenerae indolis, vividae phantasiae et confusae mentis ali-
quamdiu sustentari potest, sed *non constanter*, cum intel-
lectus mox illusiones perspiciat, multo minus ab hominibus
ieiunae indolis et clarae mentis. Et certe omnibus *indigna*
est; nihil enim nisi somnium vigilans, continua sui de-
ceptio, comoedia histrionum est. Ideo ex ea necessario
contemptus religionis et veri idealismi sequi debet.

327 d) Si haec animi iudicia neque vera neque falsa de-
monstrari possunt, aequè vera et *admittenda omnia sunt*,
licet maxime inter se opposita; aequè religio Christi ac
Mohammeti, aequè sapientia Epicuri ac sapientia sanctorum,
dummodo subiectorum indigentis respondeant. Iam vero id
absurdum est neque ipsi adversarii id admittere audent.

e) Veritates supersensibiles, praesertim religiosae ab omnibus, qui prudentis sunt iudicii, *fundamentum vitae* habentur. Hoc autem fundamentum magno periculo exponitur, si opiniones religiosae indigentis naturae vitiatae ut unicae normae committuntur, immo penitus tollitur, quia haec persuasio ad illusionem reducit, secundum quam stultum esset vitam dirigere. Fideismus etiam verum idealismum tollit eique *pseudoidealismum* substituit, qui menti veras persuasiones ideales eripit et somniis mentem sopire conatur.

f) Fides immanentismi necessario et reapse ad *panteismum* ducit. Ideo enim homo in seipso fontem divini et revelationem numinis invenire et experiri existimat, quia divinum et absolutum in seipso vivere persuasum habet.

Demonstratio 2. p. In fideismo aliqua *veritatis vestigia*, 328 sed in *errorem* conversa, inveniuntur. Etenim

1. Sine dubio cum veritatibus religiosis cognitae arcte affectus animi se coniungere solent, velut amoris, desiderii, reverentiae, delectationis, qui tamen manifesto cognitionem supponunt; nullus enim v. g. amor, nulla reverentia Dei esse potest, nisi prius Deum esse cognoscatur.

Verum etiam est, ex *indigentis* subiecti, velut ex facto obligationis, cuius conscii sumus, vel ex desiderio felicitatis ad veritates religiosas, e. g. ad Dei existentiam argumentationem fieri posse; attamen non sine intellectu, sed ita, ut intellectus haec facta consideret et concludat, tales tendentias et indigentias non posse esse inanes, sed postulare rationem sufficientem sive obiectum respondens, quod non possit esse nisi Deus et religio.

Religio ipsa (subiective spectata) intellegitur et semper intellecta est cultus Deo primo principio et fini ultimo debitus. Hinc supponit certam cognitionem Dei et eorum, quae ad rectum eius cultum pertinent.

2. Verum etiam est, persuasiones de veritatibus altioribus 329 in plerisque hominibus non esse scientificas, sed pertinere ad illam directam et naturalem certitudinem,

quae distincta rationum perspicientia caret quaeque non raro „sensus“ appellatur. Sed perniciosus error in hoc consistit, quod fideismus negat, hunc sensum veram cognitionem intellectualem esse.

330 **Obiectiones.** 1. Secundum fideismus non omnia ex aequo admittenda sunt, sed illae solum persuasiones rectae esse dicuntur, quae gradui evolutionis generis humani eiusdem aetatis respondent, seu, quod idem est, animus humanus sponte variis temporibus convenientes persuasiones et religiones producit, quae eo ipso admittendae sint. — *Resp.* Eodem tempore persuasiones valde oppositae inveniuntur. Praeterea, si aliquae ex his prae aliis admittendae essent, consequenter potissimum religio christiana et theismus essent admittendi, utpote persuasiones maximae partis hominum. Sed has praecise adversarii reiciunt illaque sola admittere volunt, quae „propugnatores novarum idearum“ proponunt, acsi mens in toto genere humano errans in his paucis rectum saperet.

331 2. Variae religiones variaeque formulae doctrinarum de mundo et vita humana tantum ut *symbola* et imagines accipiendae sunt, quibus singuli ideale illud sibi repraesentant, quod ipsis summum esse apparet. — *Resp.* a) Nemo praeter paucos huius doctrinae auctores haec ut mera symbola accipit. — b) Neque ipsi adversarii suas doctrinas pro puris symbolis, sed pro veritate habent. Impugnant enim aliorum „symbola et imagines“. — c) Fieri non potest, ut tum polytheismus tum theismus tum pantheismus tum atheismus, materialismus et spiritualismus, dualismus et monismus, assertio immortalitatis eiusque negatio, omnia sint imagines eiusdem „Incognoscibilis“. Nam aut nihil significant et tunc symbola non sunt, sed vanae somnationes, aut significant aliquid et tunc non possunt penitus esse inter se opposita, quia materialismus et spiritualismus, polytheismus et monotheismus et atheismus nequeunt simul esse eiusdem „Incognoscibilis“ recta symbola.

3. Vulgares homines non per argumenta theoretica in Dei cognitionem vel ad alias veritates religiosas cognoscendas perveniunt, ergo non aliter nisi per quendam sensum internum. — *Resp.* Dist. ant. i. e. non per argumenta scientifica, formalibus ratiocinationibus exposita C. i. e. non per argumenta rationis, quatenus tantum ratiociniis virtualibus perficiuntur N.

§ 5. De pragmatismo

332 **Pragmatismus** est doctrina philosophica recens, quae docet, sententias ex eo veritatem et legitimum valorem accipere, quod ad agendum et vivendum utiles sint seu quod indigentiis vitae individualis vel socialis emolumentum

afferant. Res enim, quales in se sint, cognosci non posse; cognitionem activitati et vitae inservire debere; hinc utilitatem criterium debitae seu „verae“ cognitionis esse. Ita e. g. materialismum reiciendum et theismum tenendum esse non propter argumenta metaphysica, sed quod theismus laetam activitatem promoveat, materialismus autem ad languorem et desperationem inducendam conferat; quae nullam utilitatem afferant, velut quaestiones metaphysicae de attributis Dei, nullam continere veritatem et relinquenda esse.

Pragmatismus una ex parte ex conatu in se legitimo 333 ortus est, ut contra immoderatum intellectualismum, qui scientiam nimis propter se ipsam colit, inculcet, etiam scientiam finibus practicis inservire debere. Altera autem ex parte et praecipue pragmatismus ex *subiectivismo* Kantiano originem petit. Cum subiectivismo enim cognitiones pro meris affectionibus subiecti habet, valore obiectivo destitutis; sicut igitur aliae affectiones et actiones subiecti, ut ambulare, equitare, comedere, primario utilitati subiecti inservire debeant, ita etiam postulat, ut cognitiones utilitati inserviant. Sed sicut subiectivismus, ita etiam pragmatismus fere tantum cognitiones supersensibiles respicit; postulat igitur, ut maxime in his persuasionibus aestimandis utilitatis criterium adhibeatur. Itaque pragmatismus admodum propinquus est fideismo, quatenus sicut fideismus persuasiones supersensibiles ex indigentis practicis provenire docet, sed indigentias latius extendit, ad utilitatem descendendo.

Pragmatismus varias formas induit, quas recensere non attinet, 334 et praesertim in philosophia Anglo-americana excultus est. Praecipui eius asseclae sunt *Ch. Peirce*, *W. James*, *F. C. Schiller*, qui pragmatismum suum humanismum appellat, *J. Dewey*, *Nietzsche*, *E. Mach*; *Vaihinger* aliique. Pragmatismo propinqua est „philosophia nova“ (ph. nouvelle) sive „philosophia actionis“ (ph. de l'action), quam *Blondel*, *Ed. le Roy*, *Bergson* proponunt. Confer n. 324.

Pragmatistae ita fere loquuntur: „Vera est“, inquit *W. James*, „omnis intellectualis persuasio, quae propter certas rationes bona esse probatur“; „conceptio fit vera, per eventus vera efficitur“; „verum est species boni“ („Truth is one species of good“).¹⁾ Veritas ex mente

¹⁾ Pragmatism (1907) variis in locis.

F. C. Schiller est „utilitas“, „id quod conducit ad fines nostros“ [„usefulness“, „conduciveness to our ends“¹⁾].

Thesis 32. Pragmatismus naturae veritatis graviter adversatur (1. p.) et dignitatem veritatis religiosae ac moralis in grave periculum inducit et destruit (2. p.), licet aliqua veritatis semina contineat (3. p.).

335 Demonstratio 1. p. Pragmatismus graves errores contra naturam veritatis continet. Ergo naturae veritatis graviter adversatur. *Antecedens* per partes probatur.

1. Pragmatismus docet, *veritatem esse utilitatem* ad agendum et vivendum. Atqui hic est gravis error contra naturam veritatis. Nam

a) Veritas ab omnibus intellegitur *conformitas* cognitionis cum re, non vero utilitas; verum et utile sive bonum diversae habentur notiones et ordines. Nam non propterea religionem christianam veram, atheismum autem vel systema Ptolemaicum falsum habent, quod religio christiana utilitatem, atheismus autem et systema Ptolemaicum nocumentum afferant, neque ea, quae vera habent, utilitate, sed argumentis demonstrare conantur.

b) *Multae veritates non sunt utiles*, sed respectu vitae temporalis ingratae sunt et agendi fervorem minuunt, e. g. quod aegrotus dolores pati, quod homo mori debet, quod mundus finem habebit; in aliis veritatibus saltem vix quisquam de utilitate cogitat, v. g. in veritatibus mathematicis, astronomicis vel in hac veritate, quod Demosthenes et Aristoteles coevi fuerunt. E contrario falsa saepe nullum nocumentum afferunt, e. g. hoc iudicium, quod non Alexandrum, sed Philippum victorem Darii esse dicit; vel etiam utilitatem conferunt; ita iudicium falsum, quod mendacium licitum esse dicit, ex angustiis liberare et negatio immortalitatis fervorem in augendis bonis huius vitae promovere potest.

¹⁾ Humanism (1903); Studies in Humanism (1907). Confer etiam *Vaihinger* Kantianum, Die Philosophie des Als-ob² (1913) 176/8 193.

2. Pragmatismus docet, veritatem esse *relativam et mutabilem*. Nam veritas tanquam utilitas hominem eiusque indigentias respicere debet; indigentiae autem hominum variae et mutabiles sunt. Sic potest uni theismus melior esse, quatenus ei solatium et spem praebet, alteri autem vitiis obstricto atheismus utilior videri potest, quatenus libertati eius favet; uni nationi hoc, alteri contrarium, uni aetati pro suo statu intellectuali, sociali, religioso hoc utile et verum esse potest, alii autem contrarium, ut igitur opposita simul vera esse possint. Ideo pragmatistae dicunt, non unam „veritatem“, sed multas esse „veritates“ individuales. (Neve dicatur, non quaecunque, sed vera hominis bona et utilitates veritatis criterium esse. Nam ad discernenda vera a falsis bonis iam aliud praeter utilitatem criterium requireretur et sic pragmatismus relinqueretur.) Atqui gravis error est dicere, veritatem esse relativam et mutabilem et opposita simul vera esse posse; veritas enim, utpote conformitas cum sua re, tantum una et immutabilis est. Ergo.

Demonstratio 2. p. Pragmatismus *indigentias huius vitae temporalis* criterium veritatis esse statuit; utilitatem enim non a priori, sed experientia colligendam esse dicit. Atqui sic dignitatem veritatis religiosae et moralis in grave periculum inducit et penitus destruit. Nam cognitio et veritas debent quidem, sicut alia in homine, finibus vitae humanae inservire, sed eodem ordine, sicut homo ipse, imprimis igitur fini ultimo et in recta subordinatione illis finibus et bonis temporalibus, quae et quatenus ad finem ultimum conferunt. Iam vero sic supponitur, antea veritatem cognitam esse de fine ultimo et de recto ordine bonorum temporalium. Pragmatismus igitur, qui tantum indigentias vitae temporalis criterium veritatis esse admittit, in hac quaestione, quaenam indigentiae rectae sint, veritatem statuere non potest, quia ad id aliud criterium necessarium esset. Ergo secundum ipsum omnes indigentiae aequo iure fruuntur. Sic autem homini illud verum efficitur, quod

quibuslibet eius indigentis sive ordinatis sive inordinatis convenit, ideoque veritas omnibus placitis hominis famulari debet; veritates sanctissimas tanquam sibi parum convenientes, inutiles, nocivas reicere, quoslibet errores ut sibi convenientes amplecti potest, ἄνθρωπος μέτρον πάντων efficitur. Immo perveniendum est ad illud: „Falsitas iudicii nobis nondum exceptio contra iudicium est. Sed quaeritur, quantopere vitae promovendae et conservandae utile sit.“¹⁾

- 338 **Demonstratio 3. p.** Verum et contra intellectualismum immoderatum inculcandum est, scientiam humanam non propter se solam tractandam esse, sed finibus vitae religiosi, moralibus, materialibus inservire debere. Etiam concedendum est, verum plerunque sub aliquo respectu bonum sive vitae praesenti futuraeve conveniens esse, e contrario autem falsum plerunque sub aliquo respectu nocumentum afferre, itaque aliqua ratione ex bonitate ad veritatem concludi posse. Sic ex fructibus salutaribus religionis christianae ad eius veritatem, ex pessimis autem sequelis atheismi ad falsitatem eius concluditur. (Sed non ex omni bonitate ad veritatem neque ex omni nocumento ad falsitatem conclusio fieri potest, multo minus veritas et utilitas idem sunt.) Ergo pragmatismus aliqua veritatis semina continet.

§ 6. De relativismo

- 339 **Relativismus** est sententia moderna, quae dicit, cognitionem humanam non percipere veritates absolutas et immutabiles, sed variis temporibus, immo pro diversis hominum generibus varias et oppositas persuasiones admittendas et etiam necessarias esse, maxime in rebus supersensibilibus; nullam igitur philosophiam et religionem perennem, nulla dogmata perpetuo vera admittenda esse. (Ad res supersensibiles enim assertio exposita fere restringi

¹⁾ *Nietzsche*: „Die Falschheit eines Urteils ist uns noch kein Einwand gegen ein Urteil. Die Frage ist, wie weit es lebensfördernd, lebhenerhaltend ist.“ *Jenseits von Gut und Böse*. I 4. WW. VII 12.

solet; nam quoad res ad experientiam pertinentes nimis contradiceret apertae evidentiae.)

Itaque relativismus non tantopere nova doctrina cri- 340
teriologica, quam potius assertio subiectivismo, fideismo, pragmatismo, phaenomenalismo annexa est. Certe *phaenomenalismo* annexa est, quippe qui putat, nos tantum rerum phaenomena, non autem veritatem absolutam metaphysicam cognoscere. Et ex *subiectivismo* oritur, qui cognitiones a veritate obiectiva immutabili independentes reddit et leges internas, modum communem cogitandi, opiniones aetatis, indolem individui normas cogitandi statuit, normas igitur mutabiles et varias pro variis aetatibus, pro hominum generibus, etiam individuis. Maxime vero *fideismo* et *pragmatismo* copulata est, qui cognitiones obiectorum supersensibilium ex sensu interno et subiecti indigentis, videlicet variabilibus, prodire asserunt. Accedunt denique principia *evolutionismi* moderni, secundum quae, sicut omnia, ita etiam natura vitaeque interna hominis in varias aetates mutatur, hinc etiam varias persuasiones et sensa producit: illae persuasiones rectae esse dicuntur, quae singulis evolutionis epochis accommodatae sint, quid autem cuique aetati conveniat, „heroes spiritus“, philosophi scil. sive homines docti, decernere debent.

Veritatis relativae defensores explicite quidem tantum 341
de ea mutabilitate loqui solent, qua cognitiones humanae perfici et corrigi possint, quippe quae nunquam obiecta exhauriant. Attamen reipsa *oppositis* etiam sentiis pro variis temporibus locum concedunt.

Relativismus, cui etiam recens modernismus adhaeret, ab ecclesia damnatus est. In decreto „Lamentabili sane exitu“ (3. Iulii 1907) damnata est prop. 58: „Veritas non est immutabilis plus, quam ipse homo, quippe quae cum ipso, in ipso et per ipsum evolvitur.“

Dicta aliqua hunc errorem ostendant. „Nihil absolute constans“, 342
inquit *Paulsen*, „existit in ordine organico; omnia in eo facta omniaque mutabilia sunt. Idem igitur etiam in organizatione intellectuali locum habuerit.“ „Historico-genetica cogitandi ratio veritatibus abso-

lutis renuntiavit; logica et mathematica exceptis [?] veritates tantum relativae, non vero aeternae existunt.“¹⁾ *E. Cassirer* dicit: „Cassum est velle quasdam permanentes formas principales intellectus, realia et constantia elementa mentis discernere ac tenere.“²⁾ „Veritas“, confitetur *Eucken*, „fit temporis filia. Clarum est, id vitam pleno relativismo subicere, attamen talis relativismus, postquam antiqua cogitandi ratio valore destituta est, terribilis esse plane desiit.“³⁾ Cf. etiam *Ontol.*² n. 56.

343 Relativismus praecipue *historiam philosophiae et religionis* inficit, quae omni aetati, immo etiam individuo suam philosophiam et religionem propriam concedit, et *ethicam*, in qua absolutae et universales leges morales negantur; etiam *repudiationem veritatis christianae* excusare debet: „Ecclesiasticum systema doctrinale non possumus simpliciter et sine mutatione iterum recipere, nisi ex praesenti in tempus praeteritum fugiamus.“⁴⁾

Nonnunquam etiam a scriptoribus *catholicis* in institutionibus et vita interna ecclesiae iusto plura „relativa“ inveniuntur, ut appareat, sub termino vitiato ideas haud illaesas mansisse.

¹⁾ „Es gibt nichts absolut Beständiges in der organischen Welt; alles in ihr ist geworden und alles wandelbar. Dasselbe wird also auch von der intellektuellen Organisation gelten.“ Einleitung in d. Philosophie²¹ (1909) 438. „Die historisch-genetische Denkweise hat die absoluten Wahrheiten überhaupt aufgegeben: es gibt, abgesehen von der Logik und Mathematik, nur relative, nicht ewige Wahrheiten.“ Imm. Kant⁴ (1904) 420. — ²⁾ „Es ist vergeblich, gewisse beharrliche Grundgestalten des Bewußtseins, gegebene und konstante Elemente des Geistes aussondern und festhalten zu wollen.“ Das Erkenntnisproblem (1906) 6. — ³⁾ „So wird die Wahrheit ein ‚Kind der Zeit‘. Das unterwirft augenscheinlich das Leben einem völligen Relativismus, aber solcher Relativismus hat mit dem Hinfälligwerden der älteren Denkweise allen Schrecken verloren.“ Geistige Strömungen der Gegenwart (1904) 197. — ⁴⁾ *Eucken*: „Das kirchliche Lehrsystem einfach und unverändert wieder aufnehmen können wir nur bei einer Flucht aus der Gegenwart in die Vergangenheit“ Zeitschrift für Philosophie und philos. Kritik 112 (1898) 165.

Thesis 33. Absurdum est dicere, non existere veritatem absolutam, sed tantum relativam.

Demonstratio. *Concedendum* est, cognitiones et doc- 344
trinas hominum eo sensu veritatem relativam habere, quod
multa, quae prius non adaequate vel minus distincte vel
tantum probabiliter cognita vel forte ad modum hypothe-
sium proposita erant, postea plenius, distinctius, certius
cognoscuntur et quod errores corriguntur. Multo magis
veritas relativa hoc sensu admittenda est, quod facta
historica tantum illud tempus, quo acciderunt, respiciunt
(Carolus M. mortuum esse, verum est respectu anni 814);
quod institutiones vitae practicae, velut institutiones oeco-
nomicae et politicae, uni aetati vel nationi conveniunt, alii
vero minus; denique quod variae veritates et ideae, ut
religiosae et morales, diversis temporibus diversum in-
fluxum in vitam exercere solent.

Sed *absurdum* est dicere, posse idem omnino e. g. 345
theismum hac aetate verum et admittendum, alia vero re-
iciendum esse; antea fuisse admittendum et verum, Christum
esse Filium Dei, ecclesiam esse infallibilem, nunc vero non
iam. Aut enim in se verum est aut falsum est; si verum,
semper verum et admittendum, si falsum, nunquam verum
et admittendum est.

Neque obiciatur, non esse quaerendum, utrum hae
persuasiones verae an falsae sint, sed utrum in his tem-
poris et subiecti humani condicionibus necessariae fuerint,
utrum vere ex indigentis subiecti prodierint qualemque
utilitatem ad conservationem et incrementum vitae hu-
manae attulerint. — *Resp.* enim: Falsum est, quod se-
cundum mentem fideismi et pragmatismi supponitur, va-
lorem persuasionum non formaliter ex veritate seu con-
formitate cum rebus, sed ex convenientia et utilitate pro
subiecto repetendum esse. Neque unquam errores cum
necessitate ex indigentia et indole subiecti prodire possunt.

346 **Evolutio mentis humanae** aliqua quidem admittenda est, scil. illa *accidentalis*, qua individua et generationes per uberiores experientiam, per laborem scientificum, instructionem, exercitationem novas cognitiones vel maiorem habitum ordinate, accurate, celeriter cogitandi et examinandi acquirunt et errata corrigunt. Sed minime admittenda est talis, qua eius indoles *essentialis* vel leges cogitandi in aetates mutantur. Praeterquam enim quod historia (v. g. linguarum) ostendit, mentem humanam semper eandem fuisse, absurdum est cogitare, menti posse idem, quod nunc verum esse perspicit, postea evidenter falsum apparere.

347 **Progressus intellectualis** generis humani minime postulat, sed vetat istam relativitatem veritatis, quae exposita est. Dicunt quidem, ubique, maxime in ordine organico perpetuum esse evolutionis progressum ad formas usque perfectiores, similem igitur necessarium esse progressum in scientia, philosophia, religione, ad quod requiratur, ne semper in eodem veritatis statu haereamus; itaque etiam in religione non semper iisdem standum esse dogmatibus, sed religionem, christianam etiam, perficiendam esse modo nostrae aetati consentaneo (scil. tollendo mysteria, miracula, omnia denique supernaturalia, maxime vero oboedientiam fidei). Propterea etiam principia religionis catholicae, quae veritatem absolutam et dogmata immutabilia statuatur, impedimentum esse progressus humani.

„Magna contrarietas“, ita sentiunt multi, „quae inter dogmatismum rigidum ecclesiae Romanae et scientiam modernam viget, cuius doctrinae continuo progrediuntur, tolli nequit.“¹⁾ Certamen agitur inter „dogmatismum christiano-conservativum“ et philosophiam „antidogmaticam evolutionisticam“.²⁾

348 Attamen 1. progressus *non postulat*, ut ad novas antiquis *oppositas* sententias transeatur, sed progressus per hoc

¹⁾ I. W. Draper, Geschichte der Konflikte zwischen Religion und Wissenschaft. Deutsch von Rosenthal (1875) VII s. — ²⁾ Fr. v. Liszt, Neue Freie Presse, 7. Juni 1908.

obtinetur, quod antiquae veritates distinctius et plenius cognoscuntur vel praeterea alia, quae prius ignota erant, addiscuntur. Sane progressus astronomicus non requirit, ut praecipua capita systematis Kopernicani deserantur et ad Ptolemaeum regressus fiat.

2. Progressus *vetat*, ne continuo, quae obtenta erant, relinquantur et cum oppositis commutentur. „Progressus“ enim, in quo non veteribus retentis nova superstruuntur, sed veteribus reiectis perpetuo nova succedunt, non est progressus, sed continua inter progrediendum et regrediendum, inter aedificationem et destructionem vicissitudo, contraria omnino *evolutioni organismi* ex semine ad formam perfectiorem progredienti, quae omnis genuinae evolutionis exemplar est.

§ 7. De modernismo

Modernismi descriptio. Ex aliquot decenniis in re- 349
gionibus catholicis Americae, Galliae, Angliae, Italiae et etiam Germaniae novae quaedam ideae et conatus observari poterant: americanismus, reprobatus a Leone XIII in Litt. „Testem benevolentiae“ (1899), qui maiorem libertatem maioremque aestimationem virtutum activarum prae passivis (oboedientia et humilitate) postulabat, liberior s. scripturae interpretatio, vilipensio theologiae et philosophiae scholasticae, „nova apologia“ in Gallia etc. His omnibus id commune erat, quod maior accommodatio ad „modernam mentem et culturam“ postulabatur. Istae ideae et conatus ab aliquibus auctoribus et foliis periodicis (Loisy, G. Tyrrell, Fogazzaro, Romulo Murri, fol. period. Rinnovamento et „Zwanzigstes Jahrhundert“, Programma dei modernisti etc.) invicem copulabantur et scientificè explicabantur, ut iam obiective spectata in unum systema coalescerent. Ita in systema redacta et explicata proponuntur in Encyclica „Pascendi“ (1907) et nomine modernismi designantur. In ea Encyclica modernismus, quatenus eius fundamenta philosophica spectantur, ita describitur:

350 „Philosophiae religiosae fundamentum in doctrina illa modernistae ponunt, quam vulgo agnosticisum vocant. Vi huius humana ratio phaenomenis omnino includitur, rebus videlicet, quae apparent, eaque specie, qua apparent, earundem praetergredi terminos nec ius nec potestatem habet . . His autem positis quid de naturali theologia, quid de motivis credibilitatis, quid de externa revelatione fiat, facile quisque perspiciet. Ea nempe modernistae penitus e medio tollunt et ad intellectualismum amandant; ridendum, inquit, systema ac iam diu emortuum.“

„Hic tamen agnosticisum in disciplina modernistarum non nisi ut pars negans habenda est: positiva, ut aiunt, in immanentia vitali constituitur. Harum nempe ad aliam ex altera sic procedunt . . Cum religionis obiectum sit Deus, concludendum omnino est, fidem, quae initium est ac fundamentum cuiusvis religionis, in sensu quodam intimo collocari debere, qui ex indigentia divini oriatur. Haec porro divini indigentia, quia nonnisi certis aptisque in complexibus sentitur, pertinere ad conscientiae ambitum ex se non potest; latet autem primo infra conscientiam seu, ut mutuato vocabulo a moderna philosophia loquuntur, in subconscientia, ubi etiam illius radix occulta manet.“ „Indigentia divini in animo ad religionem prono, nullo, secundum fideismi scita, praevertente mentis iudicio, peculiarem commovet sensum: hic vero divinam ipsam realitatem tum tanquam obiectum tum tanquam sui causam intimam in se implicatam habet atque hominem quodammodo cum Deo coniungit. Est porro hic sensus, quem modernistae fidei nomine appellant, estque illis religionis initium.“ „In eiusmodi sensu modernistae non fidem tantum reperiunt, sed cum fide inque ipsa fide, prout illam intellegunt, revelationi locum esse affirmant . . An non revelationem dicemus aut saltem revelationis exordium sensum illum religiosum in conscientia apparentem?“

351 „Rudis quidem initio ac fere informis eiusmodi sensus paulatim atque influxu arcani illius principii, unde ortum habuit, adolevit una cum progressu humanae vitae, cuius,

ut diximus, quaedam est forma.“ „Mens, illi sensui adveniens, in eundem se inflectit inque eo elaborat pictoris instar, qui obsoletam tabulae cuiusdam diagraphen collustret, ut nitidius efferat. In eiusmodi autem negotio mens dupliciter operatur: primum naturali actu et spontaneo redditque rem sententia quadam simplici ac vulgari, secundo vero reflexe ac penitius . . . eloquiturque cogitata secundariis sententiis, derivatis quidem a prima illa simplici, limatioribus tamen ac distinctioribus. Quae secundariae sententiae, si demum a supremo Ecclesiae magisterio sancitae fuerint, constituent dogma.“ „Philosopho certum est, [has] repraesentationes obiecti fidei esse tantum symbolicas.“ „Addunt praeterea, formulas eiusmodi esse a credente adhibendas, quatenus ipsum iuverint.“

„Fides id unice spectat, quod scientia incognoscibile sibi esse profitetur. Hinc diversum utrique pensum: scientia versatur in phaenomenis, ubi nullus fidei locus; fides e contra versatur in divinis, quae scientia penitus ignorat. Unde demum conficitur, inter fidem et scientiam nunquam esse posse discidium.“

Haec sunt fundamenta philosophica modernismi. Inde 352 ulterius progrediens docet, dogmata catholica, quippe quae tantum formulae sint, quibus sensus religiosi exprimantur, tantum symbola esse divinitatis incognoscibilis et originis esse humanae, etiam mutabilia esse pro indole et cultura intellectuali aetatum; generatim non exsistit religio absolute vera, sed mutabilis tantum. Neque religio christiana initio quidquam aliud fuit quam experientia religiosa Christi, qui sicut alii purus homo fuit; per aetates mutata est et varia dogmata producit; pariter sacra scriptura tantum expressio experientiae religiosae auctorum suorum est, sacramenta sunt symbola, quae sensus religiosos excitant, ecclesia non a Deo condita est, sed hunc tantum finem habet, ut evolutionem religionis christianae moderetur easque experientias **religiosas** confirmet, quas cultura progrediens mentis humanae singulis aetatibus producit.

Thesis 34. Modernismus spectatis fundamentis suis philosophicis est modernī agnosticismi et immanentismi copulatio (1. p.), ideo simili ratione ac illi naturae cognitionis, religiosae praesertim, adversatur (2. p.) et religioni perniciem infert (3. p.).

353 **Demonstratio 1. p.** Ex supra dictis colligitur:

1. Modernismus *agnosticismum* continet, quatenus docet, hominem tantum phaenomena, non autem ordinem realem, qualis in se est, multo minus supersensibilia et religiosa cognoscere posse.

2. Modernismus *immanentismum* continet, quatenus docet, ex indigentia divini in subscientia latente sensum quendam sive fidem provenire, quo homo immediate Deum apprehendat quoque Deus se revelet; hunc sensum ex se indeterminatum intellectu cooperante formulas quasdam magis determinatas effingere, quae repraesentationes symbolicae sint illius obiecti fidei, quod singulis summum et divinum esse videatur; easdem formulas et sententias indoli individuorum et aetatum accommodatas ideoque mutabiles esse.

Ergo modernismus spectatis fundamentis suis philosophicis est moderni agnosticismi et immanentismi copulatio.

354 **Demonstratio 2. p.** a) Modernismus, quatenus *agnosticismum* profitetur, dicit, hominem phaenomenorum limites egredi non posse, ideo cognitiones veritatum supersensibilium, religiosarum praesertim, valore obiectivo destitui; id quod naturae cognitionis, religiosae potissimum, graviter adversatur.

b) Modernismus, quatenus *immanentismum* profitetur, dicit, persuasiones religiosas non assensu intellectuali, quae in rationibus perspectis nitatur, sed „fide“ teneri, quae indoli subiecti accommodetur ideoque mutabilis sit. Atqui haec graviter contradicunt naturae cognitionis, religiosae potissimum.

Ergo modernismus naturae cognitionis, religiosae praesertim, adversatur.

Attamen sicut fideismus, ita modernismus aliqua *veritatis semina* continet, sed in errorem transmutata. Confer n. 328 s.

Demonstratio 3. p. a) Religioni perniciēs infertur, 355 si docetur, veritates religiosas non posse certo cognosci, sed eas fictiones subiectivas esse; tunc enim religioni, quippe quae supponit veritates religiosas, velut existentiam Dei, cognitae esse, fundamentum subtrahitur, ut igitur oporteat eam in perniciem ruere. Atqui modernismus id docet. Ergo modernismus, qui se veram religionis naturam docere et tueri simulat, religioni perniciem infert.

b) Modernismus etiam propterea religioni perniciem infert, quia ad *pantheismum* et *autonomismum* ducit. Ideo enim homo in se ipso divinitatem apprehendere et fontem veritatis invenire existimat, quia divinum in se vivere persuasum habet. Revera non raro pantheismus in scriptis modernistarum se prodit.

Itaque modernismus omnem religionem perdit, etiam naturalem, quae (absque revelatione et gratia) solis viribus naturae exercetur. Multo magis *supernaturalem* religionem christianam perdit, quia omnem supernaturalitatem aufert; pro revelatione enim supernaturali Dei per legatos loquentis substituit „revelationem“ naturalem sensus interni et pro fide supernaturali ob auctoritatem Dei loquentis ponit „fidem“ sive sensum naturalem.

Caput V

De fide et testimonio

Tertius fons veritatum fides est, qua ex alicuius testi- 356 monio certae vel probabiles saltem cognitiones hauriuntur. Licet hic fons ordine postremus sit, tamen usu amplissimo, quem in vita et in scientiis obtinet, fons cognitionum omnium fere praecipuus est. De eo nunc agendum est.

357 **Testimonium. Fides.** Opus imprimis est, ut notiones, quibus in hac materia uti oportet, explicentur.

Testis, cui fides tribuitur, ille dicitur, qui aliquid a se cognitum alteri manifestat; testis vocatur immediatus, si illud propria cognitione percepit, mediatum, si ab aliis accepit. *Testimonium* vocatur actus, quo testis rem alteri refert vel, si testimonium obiective accipitur, est ipsa res-relata. Testi *auctoritas* adscribitur, qua voce illa eius indoles significatur, ob quam fidem meretur. Auctoritas enim generatim idoneitas alicuius est, ut alterum sibi obnoxium facere possit; auctoritas moralis superioris voluntatem, auctoritas autem logica testis intellectum obnoxium facit. Haec posterior auctoritas duabus potissimum dotibus testi inhaerentibus constituitur, scientia et veracitate.

358 *Fides* proinde est assensus mentis praestitus propter auctoritatem testantis. Illud, quod creditur, obiectum materiale fidei vocari solet, auctoritas vero testantis, ob quam creditur, motivum fidei vel obiectum eius formale dicitur. Hinc fides a scientia differt; in scientia enim, quatenus fidei opponitur, veritas propria cognitione absque testimonio aliorum cognoscitur.

359 **Testimonii species.** Testimonium dividitur:

a) ratione testantis in *divinum* et *humanum*; testimonium divinum dicitur revelatio;

b) ratione obiecti in *doctrinale*, cuius obiectum doctrina, et *historicum*, cuius obiectum factum aliquod est.

c) Ratione medii, quo testimonium fit, distinguuntur

a) Testimonia *oralia* (narratio, fama, proverbialia, cantus historici);

β) *Scripta* i. e. narrationes in hunc finem descriptae, ut posteris tradantur (inscriptiones historicae, genealogiae, calendaria, annales, chronicae, biographiae etc.); iis testimonia *picta* accenseri possunt (imagines historicae, chartae, sculpturae historicae);

γ) *Residua*, quae ex eventibus relictas sunt, sed non primario in hunc finem, ut narratio posteris

traderetur; ideo testimonia latius dicta sunt, sed fontibus historicis omnino adnumerantur. Huc referenda sunt 1) pura residua factorum, ut reliquiae hominum, armorum, culinae, monetae, aedificia, orationes, epistolae; 2) talia, in quibus aliqua intentio fuit factum aliquod coaevis et posteris tradendi, scil. *documenta* ad iura stabilienda, *inscriptiones*, *monumenta* stricte dicta seu opera artis, quae memoriam facti transmittunt.

In historiographia testimonia, e quibus factorum notitia hauritur, *fontes* vocari solent. Licet testimonia immediata oralia maximi momenti sint, nihilominus hisce fontibus adnumerari non solent, cum in historiographia rarus eorum sit usus.

Primum de testimonio humano loquemur et quidem pauciora de doctrinali, plura de historico testimonio proponenda erunt. Testimonium historicum late accipimus pro narratione cuiuscunque facti praesentis vel praeteriti, licet obiectum historiographiae scientificae non sit.

Articulus I

De testimonio historico

De possibilitate acquirendae certitudinis de factis 360
historicis nonnunquam *dubia* mota sunt; inter alios saec. 18. Bayle in opere „Dictionnaire historique“ varias eiusmodi dubitationes proposuit. Obiciunt, de experientia testium immediatorum exacte constare non posse, quippe quae tota a subiectivis condicionibus testium pendeat; testimonium vero mediatum multo minus certitudinem afferre, cum teste experientia fama crescat et mutetur eundo; praeterea testimonia nunquam totam veritatem continere etc. Sed haec immerito et plane exaggerate obici, facile intellegitur et ex dicendis clarius apparebit.

361 Notae de methodologia historica. Principia suprema methodi, quae in examinando testimonio historico observanda est, valde simplicia sunt; iis breviter proponendis spectato fine nostro contenti sumus. Usum habent tum in vita cotidiana tum maxime in historiographia scientifica, in qua tamen, quando de rebus difficilioribus et impeditis agendum est, in amplam excrescunt methodologiam, quae aetate recentiore diligenter excolta est.

*Methodologia historica*¹⁾ solet tractare

1° de *fontibus* historicis, quomodo dividantur et qua ratione recte tractandi sint;

2° de *critica* fontium, quae in inferiorem seu externam et in sublimiorem sive internam dividi solet.

Critica inferior in genuinitatem et externas fontium qualitates inquiri, ex quibus momentum eorum elucet, cuiusmodi sunt auctoris persona, locus et tempus, quo fontes editi sunt; quaerit praeterea, utrum originales an derivati sint, et similia.

Critica sublimior in auctoritatem inquiri, num testis fide dignus sit.

3° Denique methodologia de *interpretatione* fontium agit, quinam sit eorum intellectus verbalis et quaenam eorum mens sit sive sensus, porro quomodo facta, de quibus constat, recte inter se referenda et ordinanda sint.

362 Ad haec omnia convenienter inquirenda quaedam *scientiae auxiliares*, quae vocantur (histor. Hilfswissenschaften), iuvant et necessariae sunt. Praecipuae scientiae auxiliares hae sunt: philologia, archaeologia, palaeographia, diplomatica, sphragistica, genealogia et heraldica, numismatica, chronologia, geographia.

Thesis 35. Testimonium historicum orale immediatum sub quibusdam conditionibus certitudinem gignit.

363 Demonstratio. Testimonium historicum orale immediatum sub quibusdam condicionibus certitudinem gignit,

¹⁾ Confer e. g. opus classicum *Bernheim*, Lehrbuch der histor. Methode⁶ 1908.

si in quibusdam circumstantiis de scientia et veracitate testis immediati certo constare potest. Atqui saepe cum certitudine saltem morali de scientia et veracitate testis immediati constare potest. Nam

1. Si *unus* testis vel paucissimi sunt, certo constare 364 potest

a) de *scientia* testis ex eo, quod in cognitione facti errare non potuerit. Etenim imprimis sensus testantis rite dispositos fuisse, nisi specialis ratio contrarium suadet, merito supponitur. Sensus rite applicatos esse et generatim debitam diligentiam in facto inquirendo adhibitam fuisse, constare potest tum ex ipso facto, si facillime percipi potuit, si illustre fuit et sciendi desiderium excitavit, tum ex indole testis, quem aliunde hominem sagacem et diligentem esse constat, tum denique ex ipsa veracitate eius, cum verax dici nequeat, qui testatur aliquid tanquam sibi certum, in quod non sufficienter inquisivit. Maior utique plerunque de *substantia facti*, quam de accidentalibus circumstantiis certitudo acquiritur, in quibus facilius propter defectum memoriae, neglegentiam aliquam, propter subiectivam interpretationem vel parvam exaggerationem error accidere potest.

b) Constare potest de *veracitate* testis immediati, quatenus compertum esse potest, eum honestate excellere et mendacium in genere detestari, praeterea vero ad hoc factum fingendum sufficientem rationem boni apprehendere non posse, sed immo forte etiam incommodum ex narratione subire. Lex enim moralis est, ut homines tales honestatis amantes sine peculiari motivo non mentiantur. Quae certitudo de veracitate augetur, si simul alii exstant, qui verum sciunt et tamen non reclamant, etiamsi eorum intersit mendacium detegere.

2. Si *multi* idem referunt, facilius acquiritur certitudo 365

a) de *scientia*, cum in multis simul naturalis perfectio sensuum deesse nequeat neque etiam neglegentia inquisitionis in omnibus eadem ad eundem errorem concurrere possit;
b) de *veracitate*; fieri enim non potest, ut multi homines

indole et studiis diversi bonum aliquod in eodem mendacio inveniant eodemque bono ad mendacium permoveantur.

Haec impossibilitas moralis facile physica et reductive metaphysica evadere potest, si plurimi homines idem factum constanter referunt et si respectu facti narrati magni labores, ut constructio viae ferreae etc., suscipiuntur. Mutua enim conspiratio, quae ad hanc deceptionem declarandam necessaria esset, sane exclusa est.

Ergo testimonium historicum orale immediatum sub quibusdam condicionibus certitudinem gignit.

- 366 *Obiectio.* Singuli testes seorsum spectati non afferunt certitudinem; atqui si singuli certitudinem non afferunt, neque omnes simul sumpti. — *Resp.* Tr. mai. vel dist. mai. non semper C. nunquam N. N. min. vel dist. min. si ex collectione novum certitudinis motivum oritur, scil. impossibilitas, ut omnes *simul* decipiant vel decipiantur N. secus C.

Thesis 36. Etiam testimonium mediatum orale sub quibusdam condicionibus certitudinem gignit.

- 367 **Demonstratio.** Testimonium mediatum orale tum (1) si unus vel pauci tum (2) si ad modum traditionis oralis multi testes intermedii sunt, sub quibusdam condicionibus certitudinem gignit. Itaque

1. Si solum *unus vel pauci testes intermedii* sunt,

a) potest mediati testis, qui narrationem ab aliis acceptam profert, tam bene perspecta esse veracitas et in narrationibus recipiendis prudentia, ut ipsius testimonio tuto fidere possim et hoc magis, si testes mediati multi coordinati existunt;

b) vel potest testis immediatus tam bene notus esse, ut sufficiat scire, testem mediatum recte retulisse, quid ille dixerit, ut certitudo habeatur.

- 368 2. Si *multi* testes orales intermedii sunt, **traditio oralis** habetur; quae est facti narratio per testium continuam seriem ad nos usque voce (praecipue) transmissa. Talis traditionis exempla maxime exstant in transmissione veritatum revelatarum per prima saecula christiana, veluti

quod septem sunt sacramenta, quod confessio sacramentalis a Christo instituta est.

Etsi generatim pro multitudine testium intermediorum testimonii auctoritas minuatur, quia, quot testes medii sunt, toties possibilitas deceptionis multiplicatur, potest tamen in nonnullis casibus, saltem si plurimi testes coordinati sunt et si factum illustre et publicum est, ex indole testimonii mediati ultimi certo constare, factum traditum saltem quoad substantiam verum esse. Etenim si factum ipsum publicum et illustre est, si plurimi, immo si multae fortasse nationes cultae et earum sapientes quoad substantiam facti consentiunt et hanc persuasionem etiam caeremoniis publicis, monumentis, moribus celebrant, si forte insuper intensum illud studium traditionum fideliter conservandarum accedit, quod in ecclesia antiqua viguit: talis consensus firmus et amplius neque ex fictione ortus esse neque tamdiu constanter permanere potuit, ut nunquam deceptio detegeretur.

Nota. Ergo traditio stricte historica, quae supra de- 369
clarata est, magnopere differt a traditione illa vulgari vel populari, in qua condiciones expositae plerunque impletae non sunt (Volkssage). Hae traditiones populares sine dubio non semper fide dignae sunt; nihilominus etiam in iis plerunque fundamentum aliquod historicum latet.

Thesis 37. Pariter testimonium scriptum sub quibusdam condicionibus certitudinem praebet.

Declaratio. 1. Testimonium scriptum per se orali testi- 370
monio scriptoris aequivalet. Speciales tamen normae in eius usu attendendae sunt. Minor difficultas est, si de libris coaevis vel epistularum commercio agitur. Ideo imprimis casus illos difficiliore spectamus, in quibus de documentis antiquis agitur. Sed non asserimus, omnia infra exponenda in omni casu postulari, ut certitudo habeatur, immo genuinitas et integritas ad valorem testimonii ideo maxime conferunt, quia ex ea auctoritas melius cognoscitur.

371 Porro thesis agit de positivo testimonio scripto. Propter *silentium* scriptorum tunc solum factum aliquod negare licet, cum omnibus consideratis manifestum est, factum tale esse, ut a scriptore ignorari non potuerit, ipsumque de facto locuturum fuisse, si ei notum fuisset.

372 2. Quando de testimonio scripto agitur, distinctio supra allata inter criticam inferiorem seu externam et sublimiorem seu internam observanda est.

1° In genuinitatem libri et in illas eius qualitates inquirendum est, ex quibus eius momentum ad testandum pendet.

a) *Genuinitas* (authenticity, Echtheit) in eo consistit, quod liber revera illius aetatis vel personae est seu generatim illam originem habet, quam ei communiter adscribunt; quod igitur non est falsatus i. e. aliam originem non habet, quam ipse sibi vindicat, neque etiam communiter ei aliena a vera origine tribuitur. Ad plenam genuinitatem libri requiritur, ut etiam integer absque interpolatione sit.

b) Ut idoneitas fontium ad aliquid tuto firmandum clarius innotescat, praeterea etiam aliae qualitates examinandae sunt, scil. 1) cui accuratiori tempori origo tribuenda sit, saepe enim libris, epistulis aliisque monumentis tempus inscriptum non est; 2) quo loco ortus sit; 3) quaenam sit indoles auctoris. 4) Investigandum est, utrum liber sive monumentum fons originalis seu testimonium immediatum sit, an vero fons ex aliis derivatus.

2° De *auctoritate* testis inquirendum est, num fide dignus sit.

Cum de puris *residuis* sive materialibus sive mentalibus agitur, non ista, quae modo exposita sunt, sed hoc tantum attendendum est, ne plus inferatur, quam prudenter colligi potest.

373 **Demonstratio.** Testimonium scriptum certitudinem praebet, si constat 1° de genuinitate testimonii et aliis qualitatibus, e quibus eius ad testandum idoneitas colligi potest, et maxime, si 2° de scriptoris auctoritate constat. Atqui sub quibusdam condicionibus de his certo constare potest.

Ergo testimonium scriptum sub quibusdam condicionibus certitudinem praebet.

Demonst. min. 1°. De *genuinitate* aliisque qualitatibus cum ea conexis constare potest:

a) Ex *criteriis internis*: si liber nihil continet, quod cum lingua, dictionis caractere, opinionibus, cum statu scientiae auctoris vel aetatis illius aliunde notis non conveniat, si accuratam temporis illius notitiam ostendit etc. Ceterum criteria interna *cum prudenti moderatione* adhibenda sunt. E. g. idem constanter in eodem auctore dicendi genus non semper supponere licet; neque ex simili modo latine scribendi, qui scriptoribus medii aevi communis est, potest auctoris identitas inferri; certe latus campus subiectivis et arbitrariis coniecturis hic patet.

b) Multo plus valent *criteria externa*. Talia sunt: 1) si 374 scriptores coaevi vel suppres auctoris, cuius nomen liber praefert, aut traditio constans eidem auctori librum adiudicant; 2) si auctores aetati illi propinqui locos ex libro citant; 3) si exstant versiones libri, forte etiam complures et ab invicem independentes nec multo post librum ipsum divulgatae; 4) si adsunt codices antiqui.

De integritate libri facile constat, si autographum 375 auctoris exstat. Si tantum apographa habentur, singulorum aetas ac fides partim ex materia (charta), characteribus, abbreviationibus etc., partim ex aliis testimoniis de ortu et historia codicis dignoscendae sunt.

Demonst. min. 2°. a) *Scientiam* quod attinet, respectu 376 eorum, quae scriptor ut testis immediatus narrat, ea, quae prius de teste immediato dicta sunt, valent. Respectu eorum, quae ut testis mediatu affert, attendendum est, unde scientiam hauserit et qua ratione fontibus suis usus sit.

b) *Veracitas* scriptoris cognosci potest aliquatenus ex criteriis internis i. e. ex iis, quae, et ex modo, quo scripta sunt, quinam finis scribendi eluceat, quae sit indoles scriptoris, an partium studiosum se praebeat, an in iis, quae ex aliis fontibus certa sunt, veracem se ostendat; — deinde

ex testimoniis externis, quae de ipso auctore, eius vita, indole, moribus exstant.

- 377 **Interpretatio.** Antequam de auctoritate alicuius documenti quaestio fiat, de vero sensu eius constare debet. Ad sensum textus difficilioris certo eruendum regulae (hermeneuticae) praecipue hae attendendae sunt: a) ut habeatur cognitio linguae scriptoris et quidem talis, ut etiam significatio vocum diversis temporibus diversa probe distingui possit; b) ut cognitio morum, legum, opinionum eius loci et temporis, cuius liber est, praesto sit; — ad quae recte iudicanda ingens apparatus disciplinarum archaeologicarum hodie praesto est.

Articulus II

De testimonio humano doctrinali

- 378 **I. De testimonio sapientium.** 1. Testimonium doctrinale peritorum, praesertim si omnes vel plurimi consentiunt, plerunque veram *probabilitatem* doctrinae conciliat et sapientissimum quemque ad seriam eius considerationem excitare debet atque ad cautam providentiam, ne facile doctrinae a multis receptae contradicat. Atque ille, qui in eadem re *imperitus* est vel ipse inquirere nequit, testimonium peritorum prudenter sequitur et sequi debet; peritis enim in sua arte credendum. Probabilitas alicuius sententiae crescit pro auctorum, qui eam tuentur, numero, doctrina, mutua independentia. Ceterum recte moneri solet, non numerandos esse auctores, sed ponderandos.
- 379 2. *Certitudinem* vero *plenam* testimonium sapientium, quamdiu non altiore auctoritate infallibili stabilitur, raro creare valet. Historia enim teste scientiis multi errores admisceri solent, in multis viri doctissimi non consentiunt et ipse consensus peritorum non necessario ab errore immunis est, ut satis exempla ostendunt.

Hinc etiam *S. Thomas* dicit: „Iuxta hoc etiam est sententia Platonis, qui reprobans opinionem Socratis magistri

sui dicit, quod oportet magis de veritate curare, quam de aliquo alio. Et alibi dicit: Amicus quidem Socrates, sed magis amica veritas. Et in alio loco: De Socrate quidem parum est curandum, de veritate multum.¹⁾ Et *S. Augustinus*: „Neque enim quorumlibet disputationes“, inquit, „quamvis catholicorum et laudatorum hominum, velut scripturas canonicas habere debemus, ut nobis non liceat, salva honorificentia, quae illis debetur hominibus, aliquid in eorum scriptis improbare atque respuere, si forte invenerimus, quod aliter senserint, quam veritas habet, divino adiutorio vel ab aliis intellecta vel a nobis. Talis ego sum in scriptis aliorum, tales volo esse intellectores meorum.“²⁾

3. Quodsi quis alterius doctrina uti voluerit, non ut 380 ei credat, sed ut ipse scientiam sibi comparet, non utique auctoritas et auctoritatis rationes attendendae sunt. Tunc obtinet illud: tantum valet auctoritas, quantum rationes.

II. De consensu generis humani. Est praeterea aliud 381 testimonium doctrinale, consensus generis humani. Inveniuntur enim quaedam sententiae, in quas homines universali consensu conspirant; quarum pleraeque tales sunt, ut communis in iis affirmandis conspiratio explicari nequeat, nisi admittatur, homines natura ipsa rationali ad sic iudicandum inclinari. Eiusmodi iudicia sunt: homo liber est, anima post mortem corpori superstes manet, existit numen supremum, malum vitandum est, parentes honorandi sunt.

Haec dici solent *iudicia sensus communis* naturae. 382 Sensus communis nihil est nisi intellectus, quatenus in cunctis hominibus ad haec iudicia cum certitudine naturali tenenda suapte natura inclinatur; ideoque ab errore necessario immunia sunt. Sit igitur:

Thesis 38. Consensus generis humani sub quibusdam condicionibus certum veritatis testimonium est.

Declaratio. Itaque asserimus, iudicia universali con- 383 sensu asserta, si quibusdam qualitatibus affecta sint, non

¹⁾ In Arist. Ethic. I l. 6. — ²⁾ Epist. 148 ad Fortunat. c. 4.

aliam originem habere posse nisi naturam rationalem ideoque certa esse.

Demonstratio. 1. Inveniuntur in genere humano iudicia universalia, quae a) firma et indelebili persuasione ab omnibus gentibus cultis et incultis tenentur quaeque b) cum vita humana sociali, morali, religiosa essentialiter conectuntur in eamque vehementer influunt. Eiusmodi iudicia supra proposita sunt. *Atqui* talia iudicia nequeunt esse falsa, sed tantum ex veritate ab omnibus perspecta declarari possunt. Ergo consensus generis humani sub quibusdam condicionibus certum veritatis testimonium est.

384 *Demonst. min.* Falsitas horum iudiciorum rationem sufficientem non haberet, proinde impossibilis est ideoque iudicia vera sunt. Et sane ratio sufficiens aut esset bonum peculiare, propter quod voluntas intellectum ad assensum determinaret, aut essent rationes apparentes, praesertim deceptio sensuum, quae intellectum ad errorem seducerent. *Atqui* neutrum dici potest. Etenim

a) Bonum, quod omnes ad hanc persuasionem moveret, aliud non esset, nisi vita sensibus amoena, cui hanc veritatem favere perciperetur; alia enim bona, quae apud omnes gentes educatione, moribus, legibus, praeiudiciis, indole naturae inter se differentes hanc persuasionem eandem efficerent, excogitari nequeunt. Illud autem bonum imprimis plerumque ostendi potest non adesse, immo multae illarum veritatum incommodae sunt, ut existentia Dei malorum vindicis, libertas voluntatis; deinde non posset esse ratio sufficiens persuasionis tam firmæ ac indelebilis apud omnes, etiam cultos et honestate excellentes.

b) Neque solae rationes apparentes, praesertim deceptio sensuum, causa talis consensus esse possunt. Nam deceptio sensuum locum non habet, praeterea generatim rationes apparentes et fallaces consensum tam firmum et universalem in aliqua re, quae, utpote cum vita essentialiter conexas, continuam mentis attentionem in se convertit, producere non possunt.

Ergo eiusmodi consensus non aliter declarari potest, nisi quod vox naturae est i. e. rationem habet in sola natura rationali, quatenus nimirum ex cognitione evidenti intellectus oritur.

2. *Alio modo.* Homo ad haec iudicia indelebilia et 385 universalia formanda, quae ad fundamenta necessaria vitae humanae spectant, inclinatione et motu naturae rationalis impellitur; ex aliis enim causis, accidentalibus et apud diversos diversis, talis consensus declarari nequit. Iam vero universali inductione constat, eiusmodi inclinationem naturae nunquam fallacem esse. Sic instinctus animalium, quo v. g. autumnus ad novas regiones inquirendas impelluntur, non invenitur esse fallax. Multo minus igitur inclinationes naturales humanae naturae inter omnes visibiles nobilissimae, quibus in obiecta vitae necessaria fertur, fallaces esse possunt, ut igitur natura humana mendax dicenda esset. Ergo in his iudiciis non potest esse falsitas ideoque consensus generis humani sub quibusdam condicionibus certum veritatis testimonium est.

Obiectio. Fuit etiam consensus communis et constans de cursu 386 solis circa terram et tamen falsus fuit. — *Resp.* Dist. praeditus condicionibus in thesi suppositis [supra n. 383 a) et b)] N. aliter Tr.

Articulus III

De fide divina

Rationi falsis praeiudiciis non praeoccupatae dubium 387 non est, quin, si unus homo alteri sua sensa communicare potest, multo magis Deus hominibus veritates revelare eosque ad fidem iis praestandam obligare possit. Atque revera hominibus revelationem dedit, communicando eis amplissimum veritatum religiosarum thesaurum, quem simul infallibili magisterio ecclesiae custodiendum commisit.

Haec quidem ex fontibus theologicis demonstrare philosophiae non est. Attamen unum philosophia potest et hoc tempore debet agere, ut videl. ostendat, obligationem

credendi naturae, dignitati et iustae libertati mentis humanae non esse contrariam. Plurimi enim fidei oboedientiam menti iniuriosam esse conclamant; etenim mentem debita libertate privari dicunt, quoniam, veritatibus credendis praescriptis, iam veritatem libere inquirere non possit; eam privari etiam dignitate, quippe quae vetet, sine propria persuasione veritates tenendas simpliciter extrinsecus accipere.

Thesis 39. Fidei obligatio non contraria, sed admodum consentanea est iuribus rectaeque libertati mentis humanae.

388 **Declaratio.** Accusationes contra fidem prolatae fere in hanc formulam redigi possunt: fides adversatur naturae et iuribus rationis, quae debita libertate in cogitando privatur, quatenus ei per auctoritatem externam veritates absolute tenendae praescribuntur. Juvat igitur notionem libertatis cogitandi paucis exponere.

Libertas universim intellegitur immunitas a ligamine vel impedimento, praesertim a tali ligamine, quod operationem alicuius facultatis impedit. *Libertas cogitandi* igitur, si tantum vis vocis attenditur, est libertas intellectus ab impedimentis seu vinculis, quibus in cogitando impeditur seu ligatur. Peculiaris quaedam libertas cogitandi est libertas *scientiae* seu scientifica rerum inquisitionis et tractationis. Attamen nemo prudens immunitatem ab omni vinculo postulat; a vinculis enim veritatis mens immunis esse nequit. Itaque possunt esse vincula debita, quae naturae intellectus conveniunt, et indebita, quae ei repugnant. Postulatio autem libertatis cogitandi certe tantum ligamina et impedimenta *indebita* respicere potest; quod facile ipsi etiam fervidi eius defensores concedent. Quaestio igitur urget, quanam sint debita et quae indebita ligamina. Ex fine intellectus cogitantis quaestio dirimenda est. Iam vero intellectus ex natura sua ad veritatem assequendam et hanc solam ordinatur. Hinc libertas cogitandi (seu potius postulatio eius) distinctius definiri potest: postulatio, ne intellectui

impedimenta (externa) seu vincula imponantur, quae ipsum in assecutione et professione veritatis impediunt, ne igitur cogatur amplecti ut verum, de cuius veritate ipsi constare nequit, neve impediatur a scrutandis veritatibus, quas cognoscere potest vel debet, neve impediatur, quominus veritatem clare cognitam tenere possit.

Atque hanc libertatem mens *merito* postulat, ut facultatem cogitandi sibi insitam explicare, ut finem suum nobilissimum, veritatis assecutionem, obtinere possit itaque profectus generis humani intellectualis in laudem creatoris magis magisque augeatur. Non igitur haec est quaestio, sitne libertas concedenda, sed tantum, *quaenam* sit ista libertas.

Demonstratio. 1. Obligationem fidei non esse contrariam iuribus rectaeque libertati mentis, clarum fit ex brevi declaratione una ex parte obligationis fidei, altera ex parte naturae intellectus.

Fides divina, qualis in s. scriptura et traditione describitur, intellegitur assensus firmus intellectus in veritatem propter auctoritatem Dei revelantis. Obligatio igitur fidei postulat, ut, postquam quis certo cognovit, Deum locutum esse, doctrinam revelatam firmo assensu ut veram amplectatur. Non est huius loci investigare, num et qua ratione fideles certitudinem de revelatione divina acquirere possint. Notare sufficiat, (dummodo concedatur existentia Dei) Deum posse veritates ita revelare, ut homines facile cognoscere possint, revelationem factam ideoque credendam esse, propterea adversarios, qui a priori obligationem fidei recusant, supponere debere, revelationem divinam impossibilem esse (alioquin dubium non est, quin homo credere teneatur), id autem tunc tantum supponere posse, si atheismum profiteantur. *Intellectus* autem a natura veritati destinatus est. Non igitur aliud ius habet nisi postulandi, ne a veritatis cognitione arceatur, non aliam libertatem habet, nisi ne impediatur ab inquirendis et tenendis veritatibus, quas cognoscere potest vel debet. Iam vero ex his clarum est,

obligationem fidei iuribus rectaeque libertati mentis non esse contrariam, sed consentaneam.

Profecto ius mentis in veritatem non laeditur per hoc, quod ei divinitus veritas offertur et comprobatur cum certa huius testificationis notitia; neque recta impeditur mentis libertas in inquirenda et assequenda veritate per hoc, quod obligatur ad amplectendam certam veritatem, quam igitur scit cum nulla alia veritate seu scientifica doctrina certa unquam pugnaturam esse. Ergo fidei obligatio non contraria, sed admodum consentanea est iuribus rectaeque libertati mentis humanae.

Per hanc obligationem mens quidem subicitur auctoritati, sed auctoritati infallibili et divinae, cui omnis mens creata subiecta esse debet; ligatur intellectus, sed per veritatem; restringitur libertas, attamen libertas non ad veritatem inveniendam, sed ad errorem amplectendum, quam libertatis restrictionem singulae scientiae ab aliis scientiis patiuntur, quae iis certas veritates ostendunt, quas negare non liceat.

391 2. Fides divina naturae humanae etiam propterea consentanea est, quia a) homo etiam in aliis rebus plurimis fidem habere debet: puer credit parentibus, discipulus magistro, iudex testibus, rex consiliariis; sine fide vita et profectus impossibiles essent; b) eo magis igitur convenit, ut, si homo hominibus fidei obsequium praestet, id praestet etiam creatori et veritati infallibili itaque ipse etiam honoretur, acceptando veritatem a Deo teste; c) denique mens humana in rebus illis cognoscendis, quae obiecta revelationis sunt, magna laborat infirmitate et obscuritate, ut gratulari sibi debeat, quod revelatione divina ex erroribus eripiat, a dubiis liberetur, ad veritates altissimas cognoscendas eleveatur.

392 **Obiectiones.** 1. Quod ligat, aufert libertatem; atqui fides ligat; ergo aufert libertatem. — *Resp.* Dist. mai. quod ligat ligamine debito C. debito Suist. aufert debitam libertatem N. indebitam et externam C. Leges civiles, regulae urbanitatis, civilizationis, culturae, regulae aestheticae, logicae ligant et ita ligati minorem libertatem externam habent, quam homines indisciplinati; nihilominus simpliciter liberi di-

cuntur, ulpote tantum privati indebita libertate feritatis, quae coniuncta est cum dura ligatione interna cupiditatum.

2. Intellectus iure postulat, ut persuasionem propriam sibi comparare possit; atqui per obligationem fidei imperatur assensus sine propria persuasione; ergo laeditur mentis ius. — *Resp.* Dist. mai. i. e. ut nihil affirmare teneatur, nisi quod verum esse videat sive propria perspicientia sive per auctoritatem, quam veracem esse perspicit C. ut nihil affirmare teneatur, nisi quod sola propria perspicientia verum esse videat N. Sicut de veritate factorum historicorum propriam persuasionem habemus ex testimonio aliorum, ita etiam de veritatibus fidei.

3. Intellectus exigere potest, ut ei examinare liceat, quae credere 393 debet; atqui veritates fidei examinare non licet; ergo ius mentis laeditur. — *Resp.* Dist. mai. ut examinet cum dubitatione seria vel methodica C. cum seria tantum N. Confer n. 50.

4. Oboedientia fidei magnum potest scientiis detrimentum inferre, quia a multis inquirendis et admittendis hominem prohibere potest, quae vera esse postea detegitur (ut accidit Galilei). — *Resp.* N. ant. Dist. rat. add. prohibere potest auctoritas mere privata (quae nullam fidei oboedientiam imponere potest) N. auctoritas legitima Sd. per infallibilem sententiam (quae tantum vera enuntiat) N. per non infallibilem (alicuius Congregationis) Sdist. prohibere potest ab admittendis doctrinis iam certo probatis N. (neque unquam id accidit); ab hypothesebus admittendis in se veris quidem, sed adhuc dubiis Sdist. saepe id accidit N. rarissime et ita, ut veritate clarius demonstrata prohibitio tollatur et detrimentum hoc parvum abunde compensetur efficaci illa veritatum maximarum custodia, quam magisterium ecclesiae in genere humano exercet C.

Thesis 40. Libertas cogitandi et scientiae ita accepta, ut a modernis eius defensoribus intellegi solet, cum natura intellectus et veritatis pugnat (1. p.) et, coniuncta praesertim cum libertate docendi et scribendi, valde perniciosa est (2. p.).

Declaratio. *Libertatem cogitandi* modo definivimus 394 immunitatem ab indebitis impedimentis in cogitando eamque diximus merito postulari neque obligationem credendi ei ob stare. Sed alia est libertas cogitandi, quam moderni postulant. Non quidem recusant definitionem statutam. Sed addunt praeterea suppositionem, omnem auctoritatem externam impedimentum et vinculum indebitum esse. Hac facta suppositione libertatem cogitandi intellegunt

immunitatem intellectus in cogitando *ab omni auctoritate* externa, ab auctoritate igitur fidei (divinae), ecclesiae, reipublicae, etiam ab auctoritate morum et traditionis universalis humanae. Hanc libertatem postulant imprimis in quaestionibus altioribus religionis et philosophiae. (Magna enim evidentia, quae in rebus ad experientiam pertinentibus adesse solet, libertati in his rebus locum vix relinquit.) Practice igitur *exerceri* solet libertas cogitandi tanquam ius hominis, ut possit contra fidem christianam, auctoritatem ecclesiae et contra veritates religiosas seu philosophicas communiter receptas omnia statuere, quae ipsi visa fuerint.

- 395 *Libertas scientiae* est peculiaris quaedam libertas cogitandi, libertas scil. inquisitionis scientificae. A modernis eius defensoribus intellegitur similiter immunitas ab *omni* auctoritate externa. Practice pariter tanquam ius exerceri solet, ut in scientiis contra fidem, propositiones ecclesiae, contra receptas veritates religionis naturalis omnia sive ad modum thesium sive hypothesium statui possint, quaecunque statuenda visa fuerint. Fere eadem est *libertas investigationis scientificae*, quae dicitur (freie Forschung), qua postulatur, ut mens humana, libera ab omni ligamine auctoritatis, maxime religiosae, in studiis „scientificis“ omnia in dubium serius vocare et, si visum fuerit, etiam negare possit. Scientia igitur nulla dicitur auctoritate obligari, ut quaedam tanquam vera et indubitata teneat sive supponat („Voraussetzungslosigkeit“).

Haec est libertas cogitandi et scientiae *presse* sumpta. Sed plerunque notio utriusque ita extenditur, ut in cogitandi et fere semper in scientiae libertate etiam simul *libertas docendi includatur*; ut igitur libertas cogitandi et scientiae duas partes complectatur, libertatem inquirendi seu opinandi et libertatem docendi.

- 396 *Libertas docendi* intellegitur immunitas ab indebitis impedimentis in docendis seu communicandis, ore vel scripto, propriis doctrinis et sententiis. *Inquisitio* ut talis veritatem pro subiecto investigante acquirere intendit, proinde acti-

vitas privata est; actio vero *docendi* functio socialis est, quia opiniones communicatae etiam in mentes voluntatesque aliorum influunt. Nihilominus etiam libertas docendi solet illimitata postulari, maxime pro professoribus universitatum, ut scil. in docendo tantum „methodo scientiae“ suae teneantur, immunes autem penitus sint ab omnibus vinculis auctoritatis externae, quippe quae sint impedimenta indebita; ut igitur publice aliis proponi possint, quaecunque visa fuerint, vel saltem doctrinae „scientificae“, etsi contrariae sint fidei, contrariae dogmatibus ecclesiae et religioni naturali. In hac igitur libertate docendi recte aestimanda maxime bona socialia attendenda sunt, quae in magnum discrimen veniunt.

Radix ultima huius inmoderate cogitandi scientiaeque 397 libertatis est falsa et veritati christianae opposita aestimatio naturae humanae. Homo non iam habetur ens undequaque limitatum, creatum, dependens, sed ens fere absolutum et independens, quod ipsum sibi sit ultima lex in cogitando et agendo, ipsum sibi finis, ipsum sibi etiam propriae perfectionis fons; quae opinio in moderno pantheismo naturalem suam formam adepta est. Haec falsa aestimatio hominis eiusque libertatis ex tempore reformationis paulatim orta est, quippe quae hominem ab auctoritate religiosa emancipavit; postea revolutio Gallica plenam hominis independentiam proclamavit, cuius principia liberalismus saec. 19. in vita politica, sociali, oeconomica in opus deducere conatus est. *Propinquior radix* modernae in cogitando libertatis sunt falsa de cognitione humana principia subiectivismo et agnosticismo propria. Quae supponunt, hominem ipsum sibi formare ordinem veritatis, maxime in rebus supersensibilibus, utpote quae non tam rationis, quam subiectivae „fidei“ sint obiecta, immo mutabilem etiam et relativam esse veritatem, ut igitur absolutae cuidam veritati obiectivae se subicere necesse non sit.

Moderna libertas cogitandi et scientiae ita fere a suis defensoribus 398 describitur: „Autonomiae rationis renuntiare non possumus.“ „Etsi quoad rem omnia crederem, quae ecclesia vel papa docent, id unum

credere non possem, eos infallibiles esse . . . esset enim definitiva abdicatio usus rationis et conscientiae propriae.“¹⁾ „Inquisitio scientifica et communicatio doctrinarum ex fine suo independentes esse debent a quocunque respectu praeter methodum scientificam.“²⁾ Alii interpretationem adiungunt: „ideo praesertim independentes esse debent a traditionibus et praeiudiciis (!) plebis, independentes ab auctoritatibus et circulis socialibus.“³⁾ „Illimitata debet esse libertas inquisitionis et cognitionis“, maxime spectata religione.“⁴⁾

399 Demonstratio 1. p. 1. Omnis cognitio ex natura sua est similitudo intentionalis obiecti a se independentis, cui proinde tanquam normae se conformare debet. Ergo intellectus, quia eius finis est cognoscere, in cogitando vel iudicando tum in scientiis tum extra scientias subiectus esse debet immutabili veritati obiectivae ut normae et unicus finis eius est, ut huic *veritati se conformet*, quomodocunque ipsi se manifestat, sive propria ratiocinatione sive auctoritate divina vel humana. Omnis proinde mentis cogitatio, quae contra hanc dependentiam offendit, naturae intellectus et veritatis repugnat et apostasiam a veritate involvit. Praeterea intellectus *facillime errat*, maxime in rebus metaphysicis et religiosis. Conceptus enim eius imperfecti et saepe valde confusi sunt, ut facile permisceantur, mens experitur continuo vim inclinationum subiecti proprii et falsarum opinionum aliorum. Etiam scientia, quippe quae nihil est nisi activitas mentis humanae, easdem par-

¹⁾ *F. Paulsen*: „Die Autonomie der Vernunft: wir können sie nicht aufgeben.“ „Und wenn ich dem Inhalte nach alles glaubte, was die Kirche oder der Papst lehrt, das eine könnte ich nicht glauben, daß sie unfehlbar seien: es wäre der grundsätzliche Verzicht auf den Gebrauch meiner Vernunft und meines Gewissens.“ *Philosophia militans*⁴ (1908) 51 s. — ²⁾ 2. Deutscher *Hochschullehrertag* in Jena (Sept. 1908): „Die wissenschaftliche Forschung und die Mitteilung ihrer Ergebnisse müssen gemäß ihrem Zweck unabhängig sein von jeder Rücksicht, die nicht in der wissenschaftlichen Methode selbst liegt.“ — ³⁾ „Demnach unabhängig insbesondere von Traditionen und Vorurteilen der Massen, unabhängig von Autoritäten und gesellschaftlichen Gruppen.“ Prof. v. *Amira*, Beilage der *Münchner Neuesten Nachrichten*, 9. Juli 1908. —

⁴⁾ *A. Harnack*: „Schrankenlos muß Freiheit in Bezug auf Forschung und Erkenntnis sein“, besonders in der Religion. *Neue Freie Presse*, 7. Juni 1908.

ticipat infirmitates. Ideo mens, nisi a fine suo deficere velit, cautissime in iudicando progredi debet: tunc solum igitur iudicabit, cum inclinationibus non impeditam se sentit, cum scit, se parem esse rei propositae perspicuendae et quaestionem sufficienter se examinasse; libenter ab aliis docebitur; persuasiones communes et traditiones antiquas maximi habebit neque unquam auctoritati divinae vel infallibili humanae contradicet. Secus enim graviter contra unicum finem suum offendit et contemptus veritatis ream se facit. *Atqui* si haec ita se habent, libertas cogitandi tanquam potestas, ut intellectus adversus quamcunque auctoritatem, etiam divinam et infallibilitatis praerogativa gaudentem, omnia amplecti possit, quae ipsi visa fuerint, repugnat naturae intellectus et veritatis, praesertim si simul modus saepe admodum frivolus spectatur, quo exerceri solet. Neque quidquam aliud est nisi apostasia a veritate, non libertas, sed licentia illi similis, quam puer indomitus sibi vindicat. Ergo libertas cogitandi et scientiae ita accepta, sicut a modernis eius defensoribus intellegi solet, cum natura intellectus et veritatis pugnat.

Ideo *veteres scholastici* persuasum habentes, intellectum 400 finem unicum veritatem habere eumque simul magna obscuritate laborare et facile labi, tantam veritatis aestimationem et religiosum studium prae se ferebant, praesertim traditionum veterum venerationem et diligentissimum methodi scholasticae usum urgendo. Atque haec sola sunt principia verae sapientiae.

Speciatim libertas ab obligatione fidei divinae (sive im- 401 mediate divinae erga Deum sive mediate divinae erga ecclesiam a Deo institutam) naturae humanae et principii rationis valde contraria est. Homo enim, a Deo creatus, Deo subiectus est in omni sua activitate, proinde etiam in cogitando et in cultu scientiarum, ut igitur Deo revelanti et fidem postulanti fidem detrectare contrarium sit naturae et rationi. — Porro haec libertas aut supponit, impossibilem esse revelationem divinam et impossibilem institutionem magisterii humani infallibilis, quod tantum ille ad-

mittere potest, qui atheismum supponit, aut formaliter statuit, ne auctoritati quidem infallibili, sive divinae sive humanae, quae igitur cum certitudine veritatem praebet, credendum esse, quod aequè absurdum et impium est.

402 2. *Aliter.* Moderna immoderata libertas cogitandi et scientiae

a) *contra prima verae scientiae principia* offendit. α) Primum est, ut scientia rectam veritatis et mentis notionem teneat; subiectivismus autem, istius libertatis parens, hanc notionem penitus pervertit. β) Vera scientia rectam naturae humanae notitiam habet et scit, magna sedulitate mentem defendendam esse ab inordinatis cupiditatibus, quae eam in servitutem redigant; individualismus autem libertatis modernae e contrario tenet, in quaestionibus gravissimis normam esse indolem individuaalem, cui accommodanda sit vitae philosophia ac religio, atque hac ratione mentem „liberam“ durioribus vinculis propriarum cupiditatum innectit. γ) Genuina scientia gravissimas veritates religiose tractat easque tractandas non committit nisi hominibus maturitate, experientia, modestia insignibus et venerandas traditiones sequendas esse tenet; individualismus autem hominibus quibuslibet, vitae, morum, experientiae maturitate destitutis, permittit, ut in his rebus leves hypotheses construant et sanctissimis generis humani traditionibus audacter opponant. δ) Cum de sanitate et integritate corporis agitur, pericula caute vitantur; conceditur etiam, integritatem morum ob fragilitatem humanam caute esse custodiendam a periculis. Attamen, non obstante notissima imbecillitate intellectus humani, in quaestionibus maximi momenti leviter et superbe recusatur gravissimarum auctoritatum gubernatio, iis contradicatur, post leve examen statuitur non tam id, quod intellectus videt, quam quod inclinationibus congruit. In quo magna sita est neglectio et contemptio veritatis.

403 b) Haec libertas supponit, maxime quatenus libertas investigationis scientificae nominatur, in quaestionibus supremis religionis et philosophiae *veritatem nondum inventam*.

et manifestam esse neque igitur genus humanum generatim tuto has veritates invenire posse neque Deum per revelationem ei providisse. Si enim veritas inventa et manifesta est, nulla iam libertas est aliud opinandi.

c) Denique *errores subiectivismi, agnosticismi, relativismi, fideismi*, in quibus moderna postulatio libertatis cogitandi ac scientiae plerunque innititur, plenam defectionem a veritate obiectiva continent.

Ergo libertas cogitandi et scientiae ita accepta, ut a modernis eius defensoribus intellegi solet, cum natura intellectus et veritatis pugnat.

Demonstratio 2. p. Libertate cogitandi, si praeterea 404 docendi et publice scribendi libertate augetur, a) necessario labefactantur omnia principia vitae humanae; — b) effrenis levitas intellectualis et moralis et in cogitando anarchismus necessario consequuntur; haec nostra aetate ubique cernimus, ubi de rebus philosophicis, religiosis, moralibus agitur. — c) Ita haec libertas non tantum perniciosa est illi, qui eam in se fovet, sed maxime etiam aliis, qui docentur, quippe qui difficile audita dubia solvere, vera a falsis secernere possunt et cupiditate homini innata ad ea amplectenda inclinantur, quae gratius sibi blandiuntur, cum veritatis, felicitatis, honestatis detrimento. — d) Hinc non est mirum, quod videmus fructus huius libertatis tristissimos esse. Munus est scientiarum, ut idealia generis humani bona aestiment et conservent. Scientia autem philosophica et theologica libertate moderna directa omnes fere veritatum sanctissimarum thesauros amisit atque confregit: theologia protestantica omnes fere fundamentales religionis christianae veritates perdidit, ut nihil fere praeter nomina reliquum sit, philosophia vero moderna vix non omnes veritates religionis naturalis, quas antiquitas gentilis venerata est, perdidit, Deum personalem, animam substantialem, libertatem, immortalitatem, absolutas leges morales, immo et jeges cogitandi, usque ad scepticismum et plenam cogitandi dissolutionem. — Hinc tantum abest, ut libertas cogitandi

principium veri progressus sit, id quod clamitant, ut potius, impellentibus superbia et passionibus naturae corruptae, dissolutionem culturae intellectualis et moralis importet.

Ergo libertas cogitandi et scientiae moderna, coniuncta praesertim cum libertate docendi et scribendi, valde perniciosa est.

405 **Obiectivismus catholicus.** Cum subiectivismus non immerito saepe protestanticus vocetur, obiectivismus hac aetate recte catholicus dicitur; ille prior principium destructionis, hic autem *principium verae culturae* est. Ille obiectivismus speciali modo se manifestat in subiectione sub auctoritate Dei revelantis et magisterii infallibilis ecclesiae in iis rebus, quae ad eius ambitum pertinent. Haec auctoritas teste historia philosophiae hominibus moraliter necessaria est et quidem non solum revelatio divina, sed etiam infallibile magisterium perpetuum, quod absoluta auctoritate mentes iugo veritatis adstringere valeat.

406 **Obiectiones.** 1. Activitati, quae non tam rationalis et cognoscitiva, quam potius affectiva est, non sunt imponenda dogmata intellectualia, quae tanquam vera teneat; atqui talis activitas est fides. — *Resp.* C. mai. N. min. Si fides christiana non persuasio intellectualis, sed talis „fides“ moderna esset, profecto obligatio dogmata credendi imponi non posset.

2. Scientiae errores suos ipsae paulatim corrigere solent; ergo sibi ipsis relinquendae sunt, sine doctrinarum prohibitione. — *Resp.* Dist. ant. in rebus empiricis et historicis errores suos corrigere possunt C. in philosophicis et religiosis, saltem mox N. Cdist. cons. si errores mox corrigere solent Tr. si non Sdist. si simul agitur de gravissimo damno aliorum N. secus Tr.

3. Qui scientias colunt, munus sibi deputatum habent, ut pro genere humano veritatem inquirent et communicent, quod sine plena libertate fieri nequit. — *Resp.* Dist. in iis rebus naturalibus, quae vulgari cognitioni non patent C. in quaestionibus principalibus vitae humanae et religionis N. Cf. n. 32 ss.

4. Veracitas et munus docendi magistrum obligant, ut, quae sentit, aperiat. — *Resp.* Dist. obligant, ne contraria iis proferat, quae serio vera esse putat C. ut ea ipsa proferat, quae vera esse existimat Sdist. si aliis periculosa non sunt C. secus N. Debet potius munus docendi deponere, si tacere nequit.

5. Plerisque, qui „periculosas doctrinas“ proferre dicuntur, persuasum est, se veritatem proferre, et bona fide intendunt aliorum

bonum promovere; atqui si id bona fide intendunt, non sunt impediendi. — *Resp.* Tr. mai. N. min.

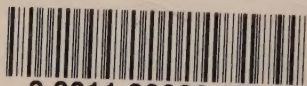
6. Doctrinas prolatas unusquisque examinare et sic a falsis sibi cavere potest; atqui si id verum est, concedenda est libertas docendi. — *Resp.* N. mai. N. min.; etenim etiam ibi, ubi facultas examinandi non deest, gravissimum manet periculum, ne inordinatae hominum cupiditates errorem veritati praeferant.

Mens autem humana, ad imaginem Dei facta, veritati assequendae destinata est, ut in ea tanquam in speculo opera Dei et eorum Creator reluceat, imperfecte quidem in hac, perfectius vero in vita meliore, Deus, qui est ipsa Veritas.

ИВАНОВИЧ

CATHOLIC THEOLOGICAL UNION
BD161.D681915 C001
CRITICA EDITIO 2A ET 3A EMENDATA. QENI

3 0311 00002 9657

WITHDRAWN

BD 161 .D68 1915
Donat, Josef, 1868-1946.
Critica

~~11694~~

BD 161 .D68 1915
Donat, Josef, 1868-1946.
Critica

